

VEDA

DVOMESEČNIK ZA ZNANOST IN
KULTURO

LETO II.

MCMXII.

STEV. 4.

Izdajajo in urejajo :

ALBERT KRAMER, IVAN PRIJATELJ, BOGUMIL VOŠNJAK,
KARL OZVALD, FERDINAND SEIDL, VLADIMIR KNAFLIČ

VSEBINA ČETRTE ŠTEVILKE :

DR. IVAN PRIJATELJ :	Vzajemniška epizoda	Str. 341
DR. BOGUMIL VOŠNJAK :	Več sedanjosti	„ 357
ALBIN OGRIS :	O sodobnem revolucionarnem sindikalizmu. (Konec prih.)	„ 361
DR. ŠTEFAN SÁGADIN :	Upravno pravosodstvo	„ 377
JOS. MANDELJ :	Nekaj številK iz kranjskega dež. gospodarstva	„ 392
DR. BOGUMIL VOŠNJAK :	Knjiga o slovanstvu	„ 394

PREGLEDI IN REFERATI.

Slovstvo. Dr. I. P.: † A. Aškerc; posmrtna silhueta. Dr. J. A. Glonar: Iz slov. slovstva. Niko Bartulović: Knjige „Matiče Hrvatske“ za god. 1911. — Politika. Á. O.: Drang nach Osten in bagdadska železnica. Alojzij Trstenjak: Politische u. volkswirtsch. Chronik der österr. ung. Monarchie. V. K.: Sociologija politične demokracije. — Sociologija. V. K.: Socializem. — Pravo. B. V. Problem državnog gospodovanja. Gospodarstvo. I. M.: pl. Šuklje-Mandelj: Kranjske deželne finance. — Psihologija. K. O. Idealizem kot življenje ohranjajoč princip. K. O.: Donesek k psihologiji sluha. — Pedagogika: Ivan Koštiál: „Srednješolska vzgoja“. Dr. Ivan Žmavc: O višji vzgoji. — Publicistika in polemika. Odgovori I, II. Errata.

Nedovršene članke in razprave dovršimo v prih.
(5) štov. „VEDE“.

„VEDA“ izhaja dvomesečno, obsega letno najmanj 36 pol in stane na leto 8 K (v obrokih primerno), dijakom enkratno 5 K.

Dr. Ivan Prijatelj:

Vzajemniška epizoda.

Donesek k zgodovini hrvaško-slovenske zajednice.*)

Po dobi državnega sožitja v Napoleonovi Iliriji, ko se je moralo iz praktičnih ozirov misliti na skupni hrvaško-slovenski uradni jezik, po romantičnem ilirskem preporodu, ko so se prvič vspostavljalje slovanske narodne individualnosti kot samostojni narodi, po prvih avstrijskih ustavnih bojih l. 1848., ko je Jelačićeva zmagovita osebnost vlekla oči nase, po obnovljenju ustave v šestdesetih letih, ko je Levstikova razboritost prinesla v »Napreju« l. 1863. prvo sistematično luč v nejasnost hrvaško-slovenskega problema s kritiko, od katere bi moral izhajati vsak pisec o tem vprašanju, po južnoslovanskem shodu v Ljubljani dne 1. dec. 1870 za časa Hohenwarta — so zopet južnoslovanski vstanki v sredini sedemdesetih let razvneli najživahnejšo debato o vzajemnosti med Slovenci in Hrvati.

Slovenci so takrat zdihovali pod silnim pritiskom Auersperg-Lasserjeve germanizujuče vlade, ki je preganjala njih jezik v uradu in šoli, konfiscirala časopisje in jim pretila celo v kranjskem dež. zboru vzeti večino, kar se je končno l. 1877. tudi zgodilo. Sicer vseskozi realno misleči »Narodov« urednik Jurčič se je oprijemal za vsako bilko. Strašil je nasprotnika, prodirajočega v domačo hišo, s slovanstvom ter brez sistema opremljal »Narodov« jezik s hrvaškimi izrazi.

Novo geslo je vrgel v javnost stari Ilirec Davorin Trstenjak. Naznanil je, da hoče »svoje prihodnje spise v hrvaščini izdati«, k čemur je pripomnil Jurčič: »V strogo znanstvenih rečeh pač treba zedinjenja s Hrvati.«¹⁾ V januarju 1876 je izdal Starčevićev pristaš Folnegović v hrvaškem »Primorcu« članek, v katerem je

*) Odlomek iz večjega dela.

¹⁾ Slov. Narod, 1875, štev. 151.

zagovarjal Starčevíca, češ, da mu Slovenci delajo krivico. On da je trdil čisto prav: »Slovenci ste bili Hrvati, to ste i sada. Vaše ime ni niti sto let staro.« »Narod« mu je na to odgovoril, da Slovencem ni za ime, nego za zedinjenje, za katero pa Hrvati premalo delajo. »Hrvatsko ime se pri nas še ne da uvesti, radi nemškega vpliva. Mi smo za Hrvate preizkušén val zoper germanizacijo, tvrdji nego oni . . . vkljub narodnim šolam, uradom imate skoro ponemčen Varaždin, Sisek, Zagreb...«¹⁾ In v prihodnji številki je ponavljal isto misel: »Priznati moramo, da smo Slovenci gotovo več in odvažnejše delali in še delamo za vzajemnost, nego Hrvati ali Srbi. Nam Slovencem ni stalo za ime, samo da ostanemo Slovani.« Dne 20. jan. 1876 se je bavil »Obzor« s tem vprašanjem in pisal: »Ko bi književnici slovenski uveli hrvatski jezik v literaturo, potem bi njih ljudstvo ostalo brez duševne hrane, še lažji plen navaljujočej poplavi nemškega jezika. Nemeč bi še menj pustil, da se v slovenskih šolah hrvatski uči.« K tem besedam je Jurčič dne 26. jan. še trezno pristavljaj: »To je za sedaj žalibog živa istina. 'Obzor' prav sodi dalje, da se moramo Slovenci prej s Hrvati v eno deželo zjediniti, potem bode tudi jezikovno zedinjenje lahko.« »Primorac« z dne 20. jan. je pohvalil »Narodov« jezik, ki je »tako jasen i tako hrvatski«, da ga vsak izobražen Hrvat razume. Toda Hrvati niti od daleč niso tako resno jemali hrvaško-slovenske zveze kakor Slovenci. Dne 10. febr. je razkril dr. Makanec v »Primorcu«, da »Mrazoviću in tovarišem zveza s Slovenci na znanem ljubljanskem južnoslovanskem shodu l. 1870. nij bila resna ali ozbilna stvar«, k čemur je »Narod« dne 12. febr. užaljen pristavil: »Žalostno, če je kolovodjem hrvatskim zedinjenje Hrvata i Slovenaca deveta briga', kakor M. trdi o njih.«

Strah pred pretečo germanizacijo je plašil Jurčiča vedno bolj. Ko je v juliju 1876 izšla v glasilu kranjskih Nemcev fanatična Grünova pesem, v kateri imenuje Nemce dompterje, kroteče »des Ostens Wildgethier«, je izpovedal »Narod«, »da prevzamemo brzo, kakor le moremo, ali pismeni jezik srbski, ali ruski, ali kateri bodi slovanski, samo nemškega ne . . . Zoper ponemčevanje pa se hočemo boriti do smrti.«²⁾ »Slovenec« je presojal vprašanje veliko bolj mirno in realno, ker je poudarjal neskladnost kultur-

¹⁾ Slov. Narod, 1876, štev. 12.

²⁾ Slov. Narod. 1876, štev. 164.

nega življenja pri obeh narodih, zaradi česar bi mogla težko orati v enem jarmu. Opozarjal je na to, da bi morali Hrvati poprej izobraziti svoje ljudstvo: »Hrvati nimajo za sabo naroda ... ljudstvo sploh ni izobrazeno, politično izobrazeno pa že celo ne.«¹⁾ Isto stališče je zavzel dne 1. okt. 1876. tudi Stritar: »V resnici naše je samo to, kar si s trdom pridelamo in priborimo; vse drugo se nam lahko vzame, kakor nam se je dalo. Ozrmo se na naše brate Hervate; njim se je mnogo dalo; oni imajo že, kar bodo morebiti komaj imeli naših otrok otroci. In vendar vprašajte jih, ali so srečni? Ali se jim zdi njih narodnost dovolj zagotovljena in uterjena? Alko hočejo biti odkritoserčni, kakor je spodobno med brati, odgovoré vam, da ne! Bleda skerb jih plaši, da ne morejo biti veseli svojega bogastva; Damoklejev meč jim visi nad glavo, ko jedé pri polni mizi. Svojega premoženja nimajo v gotovini; v vrednostnih listih ga imajo, katerim se vrednost vzdiguje in pada po vremenu v višavi; in bati se je, da pride vilhar in popihne in odnese vse veličastvo! Njih moč, njih narodnost nima korenin v ljudstvu, velikansko poslopje ni zidano na krepkih, stanovitnih tleh. Slovenci smo siromaki v primeri z našimi brati, vendar ako bi nam bilo mogoče menjati z njimi, ne vem, ali bi bila menja nam v korist; jaz vsaj bi se pomišljal! Malo imamo, ali kar imamo, to je naše! Nam ni treba gledati na vreme, je-li jasno, ali se zbirajo sivi oblaki na nebu ... Hervaško ljudstvo je po večini ‚rudis indigestaque moles‘; narodnost je njemu deveta briga ... Mi imamo ljudstvo za sabo, zato ne propademo.«²⁾

Čisto v »Narodovem« novem zmišlu je govoril dr. Vošnjak dne 13. dec. 1876. v drž. zboru za slovenske srednje šole: »Moči je zdaj dovolj, knjig tudi, in ko bi jih ne bilo, bi se vzele lahko s hrvatskih srednjih šol in bile bi za naše srednje šole ravno tako sposobne.« Vsled tega se je prihodnji dan v isti zbornici Dežman lahko delal dobrega Slovenca, ko je rekel: »Mi smo in hočemo biti Slovenci, le Hrvatje nočemo biti — čeravno je tudi ta narod vse časti vr eden.« Sploh je bil ta hrvaško-slovenski pokret voda na mlin kranjskih nemškutarjev. Saj je eden izmed njih že v nov. 1874. pisal v graško »Tagespošto«, da so začeli Slovenci sanjati o združenju s Hrvati v velikoliterarnih stvareh, kar je dokaz njihove popolne politične onemoglosti.³⁾

¹⁾ Slovenec, 1876, šte. 106.

²⁾ Zvon, 1876, str. 362—303.

³⁾ Slov. Narod, 1874, šte. 258.

V začetku l. 1877. je »Narod« sicer zopet poudarjal jezikovno zvezo s Hrvati, a poizkusil je rahlo kritikovati njih politiko: »Res je, da imate avtonomijo in svobodno narodnost, ali mi, planinski Hrvati, bi rajši videli, da bi jo vi znali bolje upotrebiti...«¹⁾ Medtem ko so razni člankarji v »Narodu« (tako K. Slanc dne 10. jun. 1877) neprestano ponavljali in bodrili Slovence, da ne propadejo, zato ker so »udje velicega slovanskega naroda«, je pokazal končno prof. Vojnović v tej splošni narodno-politični zbežanosti na najvažnejšo in najnujnejšo pot. Na zagrebškem taboru je izpregovoril besede: »Pantimo dobro, da ni Rus, ni Srb, ni Bugarin ni Grk neče spasiti Hrvatske, ako je mi sami ne spasimo.« Ta nasvet je neki S—n jako pametno adaptiral tudi za Slovence, češ, da Slovencev pred germanizacijo »ne bo mogel rešiti niti Jugo—niti Severoslovan... Delajmo najprvo sami in potem stoprav se smemo zanašati na slovansko pomoč.«²⁾ Medtem ko se je v »Obzoru« dne 1. sept. in v »Narodu« dne 5. sept. priporočala ustanovitev skupnega cenenega lista za Hrvate in Slovence, seveda samo za inteligenco, se je doteknil »Slovenec« dne 30. okt. zopet enkrat s svojega demokratičnega stališča te zveze. Jeronimovo društvo v Zagrebu je bilo sklenilo izdati hrvaško zgodovino, ki bi se naj opevala po zgledu Kačića. V »Obzoru« pristavlja nekdo k temu sklepu, da hrvaško ljudstvo še ne razume dovolj književnega jezika. »Slovenčev« člankar izvaja: Hrvaško prosto ljudstvo ni še tolikanj vzbujeno in omikano, kakor slovensko... Ljudstvo po Hrvaškem, zlasti po nekdanem tako zvanem državnem (civilnem) Hrvaškem, krog Zagreba, Varaždina itd., je prav za prav slovensko (kajkavsko) in štokavščine t. j. srbščine, ktera je sedaj Hrvatom književni jezik, ne razume... naj bi torej hrvaški pisatelji nekoliko bolj se približevali naši slovenščini... Tako bode ljudstvo njihovo boljše umelo, rajše bralo, zdatniše napredovalo in vzajemnost hrvaško-slovenska se pospeševala.« Pod tem nasvetom je podpisan Istinič = Marn.

Najživahneje se je razpravljalo hrvaško-slovensko vprašanje v slovenskih listih l. 1878. v zvezi z bosensko okupacijo. »Slovenec« je združeval to vprašanje z avstrijsko misijo na jugu. Prišel je dne 2. in 5. marca daljši članek »Ilirija oživljena«, v ka-

1) Slov. Narod, 1877, številka 2.

2) Slov. Narod, 1877, številka 18.

terem pravi med drugim: »Naš Prešern je odobral ilirsko idejo v principu, pa jej nasprotoval v praksi, ker so se Hrvatje premalo na naše narečje ozirali, ampak proglašali srbsko narečje za edino pravi pismeni jezik... Srbi se ne morejo dosti napihniti s svojo 'misijo'... ter nas niti za brate priznati nečejo, pa ne mislijo, koliko jih mi v omiki in civilizaciji nadkriljujemo, ter da bodo vendar le iz hrvaških rok civilizacijo sprejeti morali, kakor jo mi sprejemamo iz rok Nemcev in Italijanov. Ravno spoznanje, da so Srbi v kulturnem oziru na nas navezani, oživilo bo vnovič ilirsko idejo... V deželi, kjer se ljudje sovražijo zaradi vere, tam mora civilizacija še na nizki stopinji biti... Najbolje je tedaj, da se Bosna združi z veliko Avstrijo, kjer preganjanja zaradi vere vendar več ne poznamo... Ilirizma brez Slovencev nima, ker bi se Srbi in Hrvatje vedno prepirali, in bi Slovenci imeli nalogo nekako posredovati... Ako Avstrija vstroji tako 'Ilirijo' od Beljaka na Koroškem do Trebinja v Hercegovini, in od Oseka v Slavoniji in do Kotora v Dalmaciji, potem se tudi srbska kneževina sama zase ne bo mogla dolgo obdržati, pritegajoča moč velike Ilirije bi tudi njo k sebi potegnila... hoče se li Avstrija potegniti za svoje Slovane, potem najde tudi ona svojo korist pri tem in lahko žanje, kjer ni sejala.«

Nato se je za nekaj mesecev v časopisju to vprašanje odstavilo z dnevnega reda. »Slovenec« je sprožil idejo za delno zedinjenje Slovenije; ker se je namreč v primorskih deželah močnejše oglašal iredentizem, je predlagal dne 18. apr. 1878, da »za sedaj Koroško in Štajersko pri miru pustimo ter terjamo združenje Kranjske, Goriške in Istre... slovenski živelj naj se proglasi kot gospodujoči in slovenski jezik naj se vvede v šole in vrade, tako bo lahonstvo v teh deželah izginilo in izredilo se zvesto-avstrijsko prebivalstvo... Ta 'slovenska Ilirija' bo zadosti močna, da sčasoma tudi južno Štajersko k sebi potegne... Za Lahe se dunajska vlada ne bo toliko potegovala, odkar pozna njihove namere.« »Narod« je temu predlogu dne 26. apr. pritrtil. Ustavil pa se mu je v »Slovencu« dne 27. apr. neki štajerski dopisnik, češ, da bi to bilo »darovanje štajerskih in koroških Slovencev... tem huje bi se germaniziralo v ostalih dveh deželah. Tukaj le velja vse ali nič.«

V »Narodu« se je boril v mnogoštevilnih temperamentno pisanih člankih K. Slanc z glasilom kranjskih nemškutarjev zoper kulturno idejo ponemčevanja, zastopajoč mnenje, da bodo nemško

kulturo Slovenci slovansko amalgamirali ter jo podajali masi svojega naroda. Še več! Svojega naroda ne pustimo že zato zadaviti, ker bodo Slovenci »dober kvas, dober ferment v Jugoslovanstvu, noseč zapadno kulturo doli na slovanski jug... Ta ideja, da nismo sami Slovenci... nas dela vstrajne v naših prednjih stražah Jugoslovanstva, in taki mislimo preje koristiti človečanstvu, katerega sreča leži v kulturi vseh narodov, nego pa, da bi dolgi proces ponemčevanja... prežvekovali.«¹⁾

Ravno ko se je avstr. armada pripravljala, da udari čez Savo pri Brodu, so se nekateri sangvinični Slovenci odločili, da v narodno- in kulturnopolitičnem oziru prestopijo Sotlo. Dne 3. julija 1878 je prinesel »Narod« hrvaško pisan podlistek, v katerem predlaga pisec, naj začno slovenski listi z »Narodom« in »Novicami« na čelu »več ove godine pisati hrvatsko-srbski. U zaponcih neka uvrščuju poedine slovenske rieči... Onda će doći vrijeme, da će se u slovenskih kancelarijah pisati hrvatsko-srbski, a u srednje škole uvesti zajednički hrvatsko-srbski jezik, kako je to predlagao Dr. Petar Tomić na učiteljskoj skupštini u Ljubljani 1872. ljeta i što je skupština jednoglasno i zaključila — za preparandije.«

Ta direkten predlog in ta ideja brez ceremonij sta vnela glave mnogih Slovencev in Hrvatov.

V Dubrovniku so predlagali za združene Slovence in Hrvate ime Slovinac, s čimer je bil tudi »Vienac« zadovoljen. »Vsi se popriimejo hercegovačkoga dialekta. Slovenci se bodo torej njega poprijeti imeli, to je jasno kot beli dan.«²⁾ Turkuš je sicer opazil, da južni Slovani nimamo »vladarjev mogotcev, od kojih bi mogli nadejati se ukazov, da ne smemo govoriti in pisati drugega jezika nego jezik večine našega naroda, kakor se je to bilo zgodilo pri drugih narodih i večkrat zaporedoma pri narodu francoskem od strani cerkvene in politične oblasti v letih 813, 842, 851 in pozneje«, vendar je bil tudi on mnenja, da bi se moral predlog hrvaškega dopisnika »bolje danes nego jutri pri nas obistiniti«. Predlagal je kar naravnost in brez okolišev, »naj bi se osnovalo društvo učenih mož, kateri bi rokopise oglašali in pisane v slovenskem narečju v jugoslovenščino prevajali.«³⁾

¹⁾ Slov. Narod, 1878 št. 131.

²⁾ Slov. Narod, 1878, št. 152.

³⁾ Slov. Narod, 1878, št. 154.

»Slovenec« se je zanašal na Avstrijo, da bo k sebi pritegnila južne Slovane, in potem, ko bomo nekaj časa skupaj, »naj mine nekoliko desetletij, pa se bo jezik tako poenačil, da se ne bo več vedelo, kje Slovenci nehajo in kje se Hrvatje začnejo.«¹⁾

Nastala je vsobčja vzajemniška zamamljenost. Po slovenskem časopisju se je razlila povodenj članikov, naivnih, nezrelih, zanesenih, tipajočih pravo pot in blodečih okrog velikega vprašanja kakor mačica okrog vrele kaše. In potokov ni ustavil tudi »Narodov« uvodnik z dne 11. julija, ki ga moram tukaj podrobno navesti, ker se odlikuje s presenetljivo jasnostjo in logiko, vsled česar je še danes aktualen. Dopisnik K—n iz Gorice izvaja: »Kaj bode sè Slovenci? Kamor koli naj se rodoljub obrne, povsodi mu rade doné na uho pesimistične besede: ‚Za Slovence nij rešitve, izgubljeni so‘... Zadnji čas je vse druge reševalne ideje nadkrilila ideja, naj Slovenci sprejmo hrvatski jezik za književni. Ta ideja nij nova: rodila se je uže za Preširna. Njen oče je znani Ljudevit Gaj in njen prorok po Sloveniji Stanko Vraz. Znano je iz slovenskega slovstva, kako krepko in vstrajno se je upiral tej ideji Preširen. On je dobro poznal stanje slovenskega naroda, pogledal mu je v njegovo osrčje, videl njegove skeleče rane bolj, kakor vsi Slovenci, kar jih je živelo tačas. ‚Zakaj se je neki upiral Preširen tako krasnej Gajevi ideji?‘ bode kedo vprašal. Naš pesnik je pogledal tudi malo v bodočnost, in vedoč, kako naš rod vse tuje rad posnema, še kar mu prihaja od njegovih sovražnikov, pomislil je, kaj bi postalo iz slovenskega naroda, ako bi se upejljala Gajeva ideja. Vedel je, da od literature, nastale iz Gajeve ilirščine, ne bi narod imel nikake koristi, ker bi knjig v tem jeziku pisanih, rad ne čital, da bi se narod še bolj polenil in zamrl Slovanstvu; da celo, da bi se Slovenci, najprvo oni na mejah, vrgli v naročje Nemcem in Italijanom. Ta ideja torej, da se Slovincem kar u s i h i hrvatski jezik, nij zdrava. Le naj začno slovenske novine s a m o tako pisati, kakor je nekdo iz Hrvatske nedavno v ‚Slov. Narodu‘ pokazal, in videle bodo, je-li jim bode možno, z dohodki svojimi samo papir, ki ga za liste porabijo, plačevati... Teh črtic pisatelj nij sovražnik tej ideji; po njegovej misli bi se moralo poprej le nekaj važnega zgoditi, kar jedino utegne Slovence rešiti, in to je: 1. politično združenje vseh slovenskih dežel in 2. politično združe-

¹⁾ Slovenec, 1878, št. 75

nje združene Slovenije s Hrvatsko. Še le tedaj, kadar se to zgodi, smemo upati, da je Slovenstvo rešeno, trditi smemo, da se bode hrvatski jezik tudi po Slovenskem razširjal, da bo gospodoval po šolah, uradih in drugod... Tako bode mogoče, da postane Slovenec — Slovinac, da ostane Slovan. Da se pa to politično združenje doseže, treba ne le Slovincem v to delati, nego tudi **Hrvatom.**¹⁾ Temu dopisniku je čez dva dni pritrnil drugi dopisnik iz celjske okolice, da bi izgubili narod, ako kar na vrat na nos sprejmemo hrvaščino.

Nato se je oglašil v tej debati neki Rusofil od jadranskega morja s štirimi članki, ki so izšli pod naslovom »Mi Slovenci in naše pismo«. Glavne misli njegove so bile: Ako pridejo Slovenci na Hrvaško v kako službo, so dobri rodoljubi, boljši nego doma. Samo enostranski postanejo kakor Hrvatje. »Vtopivši se v separatistične težnje kratkovidnega hrvatskega filisterstva, pozabé čisto na Slovanstvo in nemajo druge želje več, nego da bi se Hrvatska postavila na čelo Jugoslovanstva, pridruživši si Slovence, Srbe in Dalmatince — na Bolgare iz lahko razumljivih uzrokov v svojej skromnosti pozabijo. Omamljeni od tacih nazorov ne vidijo... napak -- in teh imajo Hrvatje ogromno veliko.« Kaj nam pravijo dopisi iz Hrvaškega v »Narodu«? Novega skoraj nič, in, kar je novega, je bolj naivno, nego zanimivo. Že pred desetimi leti so se v »Narodu« oglašali taki glasovi z istimi argumenti, predstavljajoč nam na eni strani srečo, ki bi jo mi dosegli z združenjem, na drugi pa nas strašijo z Nemci in Italijani. V resnici preti našemu obstanku dvojna nevarnost: notranja in vnanja. Zoper notranjo, ki nas hoče ponemčiti in poitalijančiti, se borimo že 30 let s pomočjo slovenskega slovstva in z našo živo besedo. »Vse to se je vršilo v našem domačem jeziku; v jeziku, katerega naš narod govori. Vse tedaj, kar smo dozdaj dosegli, imamo pripisati gojenju slovenskega jezika.« Da dosežemo svoj cilj, je treba, da nas naš narod razume, da more čitati naše knjige in naše časnike. Kaj bi tedaj bilo, ako bi mi naenkrat začeli pisati v jeziku, katerega Slovenci, jaz mislim prosti Slovenci, menj razumejo ali ne razumejo? — mi mislimo v tako imenovanem srbohrvatskem jeziku. — V kratkem bi ves uspeh, ki smo ga s tolikim trudom v tridesetih letih dosegli, izginil — naši protivniki bi vgnezdili med našim narodom zopet svoj vpliv,

¹⁾ Slov. Narod, 1878, štev. 156.

in naših knjig in novin, pisanih v srbohrvatskem jeziku, bi naše ljudstvo več ne čitalo. Naš glas bi postal glas vpijočega v puščavi. Tako bi izgubili slovensko zemljo brez vnanjega sovražnika. — Zato ostanimo pri svoji ljubi materinščini, kakor se je izobrazila tekom stoletij. »Zunanjega sovraga s tem, se vé, ne bomo odgnali, pa tudi s srbsko-hrvatskim jezikom in celo s združenjem s Hrvatsko ne. Kdor bo de prišel slovenske zemlje jemati, bode moral potrkati sè silno roko na vrata habsburškega cesarstva: imel se bode meriti ne samo z nami Slovenci, ampak z vsemi narodi naše države, torej tudi s Hrvati. Avstrijska zastava nam je tedaj boljši porok za naš obstanek, nego bi bila tista fantastična skupina Boetjanov in Aetoljanov s Delfami in Florenco Mostarom vred, katerej zagrebški dopisnik misli dati ime „Slovinija“. ... Vnanja nevarnost za nas še le tedaj nastane, ako bi bile zmagane avstrijske vojske v boji z enim ali več vnanjih sovražnikov, kar sicer upamo, da se nikdar ne bo zgodilo, kar pa popolnem nemogoče tudi nij. In za tak nenavaden slučaj nam je treba pripravljati se, da moremo tistemu, ki bi hotel po slovenskeji zemlji svojo pohlepno roko stegniti, nasproti stopiti in z odločno besedo zaklicati mu: Do tukaj, a ne dalje, namreč do meje slovenske, čez pa ne... V to je treba samo, da se ko Slavjani obnašamo, da zapadni svet zve, da kedor nas žali, žali celo Slavjanstvo. Treba je, da svet zve, da mej Slavjani vlada vzajemnost in da brez dovoljenja 80 milijonov Slavjanov se zdanje teritorialne razmere, tam kjer Slavjani biva jo, ne smejo premeniti... Moč te ideje je bila, ki je dvignila pred dvema letoma ruski narod, ki je gnala ruske vojske čez Dunav in čez Balkan.« Treba je tedaj opustiti take igrače, kakor nam jih ponujajo zagrebški dopisniki, ter rajši pripravljati duhove na resnobne, za naš narodni obstanek odločilne stvari. Treba je, da se naš mlajši, izobraženi naraščaj dobro poprime učenja ruskega jezika.¹⁾ — V drugem svojem članku govori dopisnik o pomenu Rusije za Slovanstvo in razvija nekak Stritarjev slovanski socialni mesijanizem. »Slavjanstvo brez velikoruskega naroda je lupina brez zrna. ... Osoda je dala vsakemu velikemu narodu svojo kulturno nalogo, katero ima v zlatej svojej dobi izpolniti. Slavjanskemu, najmlajšemu mej evropskimi narodi, na katerega najpozneje vrsta pride, je odsojena največja rola, rešene najtežjega, to je, socialnega vprašanja. Zato pa je previdno

¹⁾ Slov. Narod, 1878, šte v. 167.

vsadila v njegovo srce tisto kal, iz katere mu ima izvirati sposobnost za izvrševanje njegove naloge, namreč — slavjansko občino. Slavjanska občina ima vse življe v sebi za rešenje socialnega vprašanja po mirnem, naravnem potu...¹⁾ *

V tretjem nadaljevanju člankar ostro kritizira takratno hrvaško politiko: »Tudi pri povekšanju trojedine kraljevine nič vspešnega ne pričakujemo, dokler bodo hrvatski zastopniki tako breznačajni, kakor so dozdej... Naslonivši se na Hrvate, bi se Slovenci v vse srbsko-hrvatske razprtije zapletli... Bi-li mi zares narodno okrepčali se, ako se s Hrvati združimo? V veselih zagrebških društvih je zares vse lepo, a drugače je z njihovim političnim življenjem. Pri železnicah in poštah se jim uriva magjarski jezik, a nikdo se temu odločno ne ustavlja, kljubu vsej avtonomiji. V državnem zboru v Pešti sedi okolo trideset hrvatskih poslancev, a nikdo izmej njih se ne ustavlja magjarskemu besnenju proti bratom Slovakom in Rusom, tim več hrvatski poslanci kot pravi mameluki magjarske vlade glasujejo za vse predloge Tiszove. »Združenje s Hrvatsko more pri takih okoliščinah zahtevati samo naivnež. »Praviteljstvenyj Vjestnik« je pred nekaj leti odgovarjal češkim listom: »Največja zasluga Rusije za Slavjanstvo je, da Rusija suščestvuje (eksistira), da si je svoj jezik, svojo literatuuro, svojo državo in svojo vojsko osnovala.« Zoper zedinjenje s Hrvati v literaturi je člankar iz istih razlogov, kakor goriški in celjski dopisnik. Potem kritizira hrvaški literarni jezik, ki mu je »popačen v oblikah in duhu.«²⁾ V četrtem članku z dne 6. avg. se zavzema za cirilico proti Turkušu, ki je rekel, da se bo itak kmalu odpravila, in pravi, da bi nam morala cirilica ravno tako gladko teči kakor latinica.

V prihodnjih treh dneh se je oglasil v »Narodu« nov debatér z dvojnimi člankom »Hrvati in Slovenci«. Najnovejša pravda med Hrvati in Slovenci ni posebno vspodbujevalna. Jasno nam je samo eno: da smo si potrebni, a ne še enih misli. Vprašuje se, ali ne grešimo mi pogosteje zoper Hrvate, nego oni zoper nas. Gotovo, ker večkrat govorimo o njih, nego oni o nas. Mi jih tudi gotovo bolj izučavamo in poznamo ko oni nas. »Obzor« z dne 31. jul. 1878 slika Hrvatsko ne veselo, a globoko resnično: Anarhija duhov, frivolnost postopkov, plitvost osnov, puhlost

¹⁾ Slov. Narod, 1878, št. 168.

²⁾ Slov. Narod, 1878, št. 170.

fraz, nepremišljenost graj, to je današnja Hrvatska ... Srbi ilirske ideje nikoli niso prav pripoznavali. Tudi mi Slovenci smo se hladili za Zagreb ... Jeli smo se bolj ozirati po širokem slovanskem svetu, da si najdemo nade za boljšo bodočnost. Tega Hrvatje — kakor se kaže — ne morejo videti in razumeti in zato tudi ne razumejo našega »rusofilstva«. Res, naše »rusofilstvo« ni ravno praktično, ali posebne praktičnosti žalibog tudi ne moremo do zdaj videti niti v »hrvato« — niti v »srbo-žderstvu (požiranju)« in se nadejamo, da je nikoli videči ne bomo. Treba nam je — neobhodno treba — nam Slovencem in Hrvatom n. pr. r e a l n e — sloge. A kje je še? Vladajoča hrvaška narodna stranka govori v svojem programu o magnetu, ki bi privlekel dele nase, se vé, najprej te, ki so bili že skupaj in potem tudi sosednje. Ti najbližji deli in tudi mi, bolj daljni, gotovo iskreno želimo takega magneta. Mi vidimo ta magnet (ovit z avtonomijo, akademijo, vseučiliščem), pa mi bi tudi radi čutili njega privlačno silo, in srca se nam oživé, če le najmanjša iskra prešvigne od njega k nam. Toda malo, malo je takih isker ... Mi bi jezikovno vprašanje gotovo radi rešili v hrvaškem zmislu, a kakšen omejen hrvaško-srbski kulturni tip, kakor ga imajo Hrvatje v svojem programu, je čisto nemogoč. Mi Hrvatom kličemo: samo poleg Rusije, nikoli proti njej! Že Starčević je svaril Hrvate, naj ne gredo kakor Poljaki svoje šovinistične poti. Pravkar se pripravljajo tujci, da s pomočjo Hrvatske v Bosni razcepijo južne Slované. Pri tem bo Hrvatom nasprotovalo vesoljno nepoljsko Slovanstvo. Mi iskreno želimo, da Hrvaška razvije privlačno silo magneta, in sicer brzo in jako, posebno z notranjim materialnim in edino možnim pravim duševnim razvitjem t. j. brez ozko razumljenega, neproduktivnega egoizma, brez verske, plemenske in politične nestrpnosti.¹⁾

Na stališču tega in prejšnjega dopisnika je stal tudi »Slovenec«. Pisal je: »... ako hočejo Hrvatje le v ta namen Slovence in Srbe k sebi potegniti, da bi se potem, dosti močni, popolnoma odrekli drugemu Slovanstvu, kakor so n. pr. ločeni Francozi od Laňov... jim na tej poti Slovenci gotovo ne bomo sledili... Vendar je razgovor v tej stvari še prezgoden. Za sedaj imate slovanska Rusija in slovanska Avstrija dela zadosti, da vredite in iz bede vzdignete one pokrajine, ki jih je barbarsko azijatstvo toliko časa tlačilo in pustošilo.«²⁾ Dne 6. avg. je »Slovenec« re-

¹⁾ Slov. Narod, 1878, šte. 182.

²⁾ Slovenec, 1878, šte. 82.

pliciral na »Obzorov« članek z dne 31. julija, govoreč za zvezo. Rekel je, da ga veseli, ko vidi, da so se začeli tudi Hrvatje brigati za Slovence, »kar se prej še vsake kvatre enkrat ni zgodilo... Prijateljstvo med Slovenci in Hrvati se nikdar ni povsem razdrlo, če se je v zadnjem času nekaj ohladilo, krivi so tega le Hrvatje. Oni so bili preveč Hrvatje, pa premalo Slovani: V Pešti so se vklanjali Madjarom, a za Slovake niso imeli nobene besede; tako se tudi niso brigali za nas Slovence, dasi 'Obzor' sam priznava, da imajo Hrvatje po naravi naši pokrovitelji in zaščitniki biti. Svoje historičko pravo Hrvatje previsoko cenijo: kaj jim je koristilo pod Bachom in pod Rauchom? Dokler je historičko pravo Hrvatov od madjarske milosti odvisno, tako dolgo ne moremo v njem videti one trdnjave, ki bi nas branila vsacega sovražnika. Slovanska vzajemnost ni 'maglovit pojem, pustolovna osnova, vrtoglavna zasada, tvrdokrna predsuda, vetrenjasta nada', kakor 'Obzor' tako ljubeznjivo in mogočno govori, ona je živa ideja, ki je pokazala svojo moč v zadnji slovansko-turški vojski. Vendar mi še vedno sodimo, da bi bilo dobro za nas, Slovence, ko bi se politično s Hrvati združili. Čeravno se nečemo odreči vsake duševne zveze z ostalimi Slovani, vendar bi nam praktično prineslo združenje s Hrvati veliko prej politične pravice in narodno ravnopravnost, nego čakanje na rešitev velikega slovanskega vprašanja. V tem 'Obzoru' pravdamo, da smo mi vedno po 'slogi' vpili, a iskali jo vedno nekje v oblacih, in za to nismo nič storili... Zastran jezika naj se stvar ne prenaagli, da se nam vse ne pokvari. Mi ohranimo za sedaj svoje narečje, po večletnem političnem združenju se bosta jezika že sama bolj približala, zlasti če se v srednjih šolah uvede hrvaščina kot obligaten predmet, tako da bo vsak izobraženi Slovenec hrvatskega jezika zmožen postal. Na zagrebški univerzi naj se jemlje ozir tudi na Slovence; ako se politično združenje doseže, bodo slovenski sinovi gotovo raje obiskovali domače vseučilišče, nega graško ali dunajsko.« Političnemu združenju bo Nemčija nasprotovala, dokler bo mogla. »Vendar naj Hrvatje poprimejo inicijativo, a ta ne sme imeti hrvatsko-partikularističnega značaja.«¹⁾

Medtem ko so slovenski listi akademično razpravljali o hrvaško-slovenski zvezi, je že začel ljubljanski »Tagblatt« v

¹⁾ Slovence, 1878, števil. 81.

kalnem ribariti, in takoj se je pokazalo, kako prav so imeli oni, ki so trdili, da bi se sprejetja hrvaščine za slovenski literarni jezik najbolj veselilo Nemštvo, nasejano po slovenskih deželah. »Tagblatt« z dne 22. jul. 1878 je pisal: »Die Leser des ‚Slov. Nar.‘ haben bereits zu wiederholtenmalen darüber Beschwerde geführt, dass dieses Journal die eigentliche Pflege der slovenischen Sprache gänzlich hintansetzt und an Stelle der slovenischen Sprache die serbokroatische als Schriftsprache der Slovenen einführen will.« Ta vest je zašla v avgustu 1878 tudi v prusko »National-Zeitung«. In dne 20. sept. 1878 se je v dež. zboru kranjskem zagovarjal Dežman, da je imel pravico, očitati slovenskim voditeljem panslavizem: »Dokaz temu je, da se je ugibalo, kako bi se slovenski jezik odpravil in nadomestil z drugim slovanskim jezikom.«¹⁾

Okupacija Bosne in Hercegovine je bila izvršena. »Narod« je dne 8. sept. poudarjal, kako prav bodo prišle vladi tam doli sorodne slovenske administrativne moči. A K. Slanc je označil v »Narodu« splošni kulturni pomen Slovencev za južnovzhodne slovanske narode: »Mi nismo ljudstvo brez vsega pomena; mi smo nasprotno za Slovanstvo jako važno ljudstvo, in ne bode dosti let preteklo, ko nas bodejo drugi Slovani na jugu z bolj pazljivim očesom motrili in podpirali, nego zdaj... Mi Slovenci smo v pravem pomenu besede avantgarda Jugoslovanstva...²⁾ mi smo oni narod, kateri kulturne elemente Nemcev in Italijanov v sé vzamemo, prebavimo ter v slovanskej obliki nosimo na slovanski jug.«³⁾

To hrvaško-slovensko vzajemniško epizodo je zaključila velika Bleiweisova slavnost dne 19. in 20. novembra 1878, katere se je udeležilo tudi mnogo hrvaških gostov. »Slovenec« jim je napisal v pozdrav članek »Združenje s Hrvati«, v katerem je razvil naslednje misli: Zagreb je bil od nekdanj središče avstrijskega južnega Slovanstva. Tudi sedaj se oglašča tam in tukaj gravitacija v Zagreb. Hrvaška kraljevina ne bo cela dotlej, dokler ne sprejme v svoje naročje tudi Slovenije. Brez nas Zagreb nima prave veljave v južnem Slovanstvu, ker leži preblizu štajersko-kranjske meje. Zagrebčanom mora biti torej veliko ležeče na

¹⁾ Slov. Narod, 1878, štev. 219.

²⁾ Slov. Narod, 1878, štev. 228.

³⁾ Slov. Narod, 1878, štev. 229.

tem, da izkušajo pridobiti še slovenske pokrajine. A tudi mi Slovenci smo sami zase preslabi. Kdor je pravi prijatelj Slovencev, bo pospeševal najtesnejšo zvezo Hrvatov in Slovencev.

Pri Bleiweisovem banketu je presadil leporečni Šenoa ono glasovito retorično cvetko na ljubljanska tla, ki se je pozneje tolikokrat ponavljala pri raznih hrvaško-slovenskih svečanostih: Loči nas Sotla, a Sotla je le majhna voda, v naših žilah pa bije ena, vroča kri. Znameniti slovenski taborit, preprosti štajerski duhovnik Božidar Raič, pa se tudi ob žvenketanju kozarcev ni dičil z govorniškimi cvetjem, ampak je v svojem govoru naglašal, da mora biti nas Slovencev najprva skrb, da se združimo poprej v zedinjeno Slovenijo in šele potem v južno Slavijo, oboje pa pripravljamo z delom in širjenjem misli.¹⁾

Skoro po odhodu hrvaških gostov je »Narod« resumiral to debato. Konstatiral je, da ga ni slovenskega politika, ki bi bil zoper idejo političnega združenja s Hrvati. Zoper sprejem hrvaškega jezika ali mešanje slovenščine z njim je večina slovenskih kulturnih delavcev »sè svojim narodnim prizadevanjem,« nekateri izmed njih so celo za drugo krajnost — za družitev z rusko književnostjo. Politično združenje doseči, nam ne bo lahko, ker se z nami in Hrvati v mednarodni politiki ne računa. Ti odnošaji se morebiti izpremenijo, ko se splošno razzve, da živimo Slovenci, Hrvati in Srbi eno življenje, da smo duševno in moralno nerazdeljen naroden faktor, s katerim mora računati oni, ki hoče biti gospodar na Balkanu. Članek priznava kulturno prednjaštvo Slovencev, a da to ne ostane mrtvo blago, ga je treba razširjati v hrvaščini. Vsak izobražen Slovenec bi moral znati tudi hrvaški. Za naše ljudstvo pa pišimo kakor doslej.²⁾

Zadnjo besedo v tej debati je imel Stritar. V poslednji številki svojega »Zvona« 1878 jo je povzel in rekel:

»Slovenščino torej pustimo, dragi materin jezik, za katerega so se naši najboljši možje tolikanj trudili, da je, hvala njih trudu! res dospel v kratkem času do nenadno visoke stopinje svojega razvoja? Slovenščini dajmo slovo, zapojmo ji mertvaško pesem? — Tega ne! Slovenščina naj ostane, v njej pišimo knjige za prosto ljudstvo; kar nas je izobraženih, gosposkih ljudi govorimo, pišimo in berimo — hervaščino! — Ta novi nauk, ki se nam zdaj

¹⁾ Slov. Narod, 1878, šte. 272 in 274.

²⁾ Slov. Narod, 1878, šte. 273.

oznanja in priporočila po slovenskih listih, zdi se mi nekako star. Slovenščino torej prepustimo hlapcem in dek'lam, prepustimo jo t'rdemu, nerodnemu kmetu, za take tlačane je ravno dobra, oni naj se vbijajo z njo! — Dotaknil sem se tukaj vprašanja, katero je sedaj, kakor pravimo, na dnevnem redu... Možem, kateri tako govoré in učé, vérujem, da jim ta nauk izvira iz globokega prepričanja, iz najblažjega namena; verujem jim, da so korenito premislili in previdarili, kaj govoré. Verjeti hočem tudi, da sem jaz prekratkoviden, ker mi je modrost tega nauka nedoumna. Vendar se mi zdi, da je moja, kakor vsakega poštenega rodoljuba dolžnost, izreči v tem vprašanji svojo misel. Rečem torej, da se mi zdi ta nauk silno nevaren, dà poguben! Ko bi se ta misel uresničila, bojim se, da bi nasledki ne bili taki, kakoršne si oni obetajo. Vpraša se: kaj s tem pridobimo in kaj izgubimo? Kaj izgubimo, dobro vem. Začeli smo svoje narodno izobraževanje na široki podlagi; prosto ljudstvo smo probudili iz narodne nezavesti; v prostih srcih ima naše mlado slovstvo svoje korenine; in to je edino pravo, ako hočemo, da naj se nežno drevesce krepko razvija in obilen sad obrodi! Popustimo slovenščino, tako izgubimo ljudstvo! — Kaj si pridobimo? Ali nas čaka na oni strani krepko uterjena, med prostim ljudstvom, po vsem narodu razširjena, narodna zavest? ali se nam obéta bogato, cve-toče, izvirno-narodno slovstvo? O da bi bilo tako! — Popustimo slovenščino, kaj bode potem? Naše ljudstvo se pogrezne zopet nazaj v prejšnjo narodno nezavest in omikani svet, katerega smo vendar nekoliko pridobili, omikani svet bo bral kakor nekda — nemško! Tu se spominjam znane basni o psu, ki je plaval čez reko s kosom mesa v ustih; v vodi zagleda podobno mesa, meni da je meso, popasti ga hoče, a izgubi še to kar je imel! — Krenimo zopet na pravo pot!«¹⁾

S temi besedami je Stritar za ta čas definitivno zaključil to debato. Prišlo je leto 1879, in zrušila se je germanizatorična vlada Auersperg-Lasserjevega kabineta. Ž njo pa je tudi izginil oni blede strah, ki je menil, da nas bo Avstrija zdaj zdaj ponemčila, ako se ne rešimo v naročje kakšnega močnejšega brata. Ž njo je izginil neposredni vzrok vse te debate.

Na Dunaju se je osnovalo »Slovensko literarno društvo«, ki je v februarju 1879 razposlalo med slovenski narod znamenito

¹⁾ Zvon, 1878, str. 383.

spomenico, v kateri so bile izražene ideje, ki so postale temelj nastopajočih osemdesetih, v slovenski kulturni zgodovini najbogatejših let. Iz jezika te spomenice se vidi, da je sedel v tem društvu mlad mož, ki je imel postati najodličnejši varih lepote in čistote slovenskega jezika — dr. Karol Štrekelj. Spomenica je govorila med drugim: »Najlepša svetinja vsakemu narodu je njegov materin jezik, ker vanj izliva narod svoje najsvetejše misli in najplemenitejša čustva... za to bo tudi prva naša skrb materin jezik... Tradicionalna literatura nam kaže duševne zmožnosti in sploh kulturno omiko naroda... Narodno blago še le bode nam pokazalo pravo notranje življenje jezikovo. Na tej podlagi bodemo si utrdili in oplemenili literarni jezik na vse strani... Za to smo mi popolnem prepričani, da je literarni jezik, osnovan na podlagi prostega narodnega jezika, edini porok za daljnji obstoj in notranjo vrednost njegovo. Jezika ne ustvarjajo jezikoslovci, ampak narod sam... Pri Slovencih pa so zaradi daljnega razvoja jezikovnega ravno v sedanjem času velike zmešnjave. Nekateri hočejo pustiti slovenščino in se poprijeti iz katerega koli namena ali dobička rajši kacega drugega slovanskega jezika; drugi pa mešajo domači jezik brez vsacega načela z drugimi slovanskimi jeziki in sicer tako, da ravno po tej poti bi moral naš jezik izgubiti svoj pravi, naravni značaj... Za to se bomo mi potezali po takih načelih za milo slovenščino in bomo skrbeli, da si pridobi in ohrani tudi za bodoče čase trdno in stanovitno življenje; veljavno, častno in dostojno mesto v naši literaturi... Vse to, kar smo v kratkem povedali, je bil glavni vzrok, da smo si osnovali društvo; zlasti pa tudi zaradi tega, ker mnogi iz mej odličnih rojakov tajé ta načela, vsaj natihoma, če ne očitno... naše načelo je osnovano na vedi: veda bo torej nas vodila, ona bode morda edina naša — zaveznica, prijateljica in pospeševaljica našega svetega namena.«¹⁾

Historia vitae magistra.

Torej:

Fiat applicatio!

¹⁾ Slov. Narod, 1879, štev. 41.

Bogumil Vošnjak:

Več sedanjosti!

Zgodovinar in socialni kritik sedanjosti mora upoštevati docela drugo gradivo, nego je to bilo običajno v prejšnjih časih. Meniški kronist srednjega veka, ki je sestavljal dogodivščine kralja ali vladavine v tišini svojega samostana, se je pač mogel posvetiti s strpljivo objektivnostjo študiju tega, kar se je zgodilo. In kronist je bil ob enem esteta, ki je zahteval, da brat-krasopisec odiči njegovo kroniko z bujno in ob enem skladno ornamentiko, posuto z miniaturnimi, polnimi duše in estetskega čuvstva. Pa do praga najnovejše dobe, tja do časa, ko je stroj zavladal, je kronist svoje dobe in konečno tudi oni, ki ga moremo imenovati publicista, vendar ne v tej meri izpostavljen šumu in nervoznemu kriku političnega in socialnega trga, kakor moderni časnikar. Časnik postaja ogromno, mnogokrat verno, mnogokrat motno zrcalo sodobnosti. In čim bolj se mora kulturni kritik posluževati časnika, ki zavzema danes skoraj isto mesto, kakor kronika v preteklosti, tem bolj mora paziti, da obširno gradivo ki ga nudi časnik, ne postavi problema v krivo luč. Sedanjest, kjer se menjavajo idejne smeri in politične situacije s kinematografsko hitrostjo, zahteva ravno radi obilice gradiva, ki ga je ustvaril trenutek, da spretna roka loči plevel od klenega zrna. Sodobni človek more biti mnogokrat proučevalcu opasen sotrudnik, ker se žurnalistu sredi živce razburjajoče žurbe lahko pripeti, da je slika zarisana. Socialna slika, ki jo podaja izvestna številka kakega časnika, je pa tudi radi tega mnogokrat nepopolna, ker so pri člankarju in žurnalistu često presilni neki gotovi vtiski, ki jih je ustvaril dan, in ki so jutri brez pomena. Tudi manjka časnikarskemu gradivu navadno jasno načrtano ozadje nekega enotnega stremljenja. Nedostaja prava zgodovinska perspektiva. Često se dogaja, da nam femlje dnevni dogodek možnost, da bi videli celotno situacijo v svoji vzročni zvezi. Tudi onemu, ki se sistematično bavi z dogodki javnega življenja, se zgodi, da si ne ustvari tiste enotne slike, ki bi bila vsaj približno slična istinitemu kompleksu dogodkov. Nič ni poučnejše, ko čitati povestnico dogodkov, ki jim je bil človek sam vrstnik. Pri tej priliki se prepričamo, da dnevno časopisje ni bilo povsem zanesljiv vodnik.

Gradivo, ki ga nudi časnik kulturnemu in socialnemu historiku, je dragoceno. Radi tega dolgujemo veliko hvalo Ivanu Prijatelju, da je segel v bogato zakladnico našega političnega časopisja in nanizal v svojem članku celo pestro vrsto žurnalističnih mnenj o slovensko-hrvatski zajednici. Soglašam povsem s Prijateljem, da je tu mnogo abstruznega, nepremišljenega, fantastičnega in nepraktičnega, pa ne pozablajmo, da so to kratkoživi otroci dneva, katerih očetje pač niso domnevali, da jih bomo jemali danes tako strašno resnobno.

Stara izkušnja nas uči, da velikega dogodka sodobniki nikdar ne vidijo v onih obrisih, ki odgovarjajo resničnemu razvoju v bodočnosti. Gospodje literati grešijo v tem oziru največ. Ne zamorejo mnogokrat rekonstruirati niti ustavne preteklosti. Kdor čita Shakespearjeve kraljevske drame, se ne more dovolj načuditi, da je velikemu dramatik tuje vsako historično umevanje ustavne borbe med kraljem in parlamentom. Shakespeare je slep za vse to, kar je kras današnji veličini Anglije.

Vprašajmo, kako je veliko mednarodno politično ozadje onih dni. V Berlinu se posvetujejo zastopniki vseh vevlasti in sad tega evropskega sveta je pogodba z dne 13. julija 1878. Berlinska pogodba polaga temelje povsem novemu državnemu življenju Jugoslovanov. Lahko trdimo, da uprav do tega važnega razdobja prihajajo na slovanskem jugu v prvi vrsti v poštevsamo Slovenci in Hrvati ter ogrski Srbi. Bulgari so bili na primer naravnost neznan najslavnejšim slovanskim jezikoslovcem, kakor Dobrovškemu, Kopitarju, Šafařiku, ki niso vedeli, kje bivajo Bulgari in kako izgleda njih jezik.¹⁾ Na mah je stopila na plan jugoslovanska narodnost, ki si je iz nič ustvarila državno življenje in vzoren državni red. Bulgari in njih tako nenadni vznik so nam v dokaz, da so na našem jugu sile, ki brzo zamorejo izpremeniti medsebojno razmerje in ki kličejo po rešitvi problemov, od katerih eden je jezikovni.

Berlinski kongres je ustvaril novo Bulgarijo, državni stvor, ki je vzniknil iz zemlje brez vseh tradicij, brez vsake prošlosti. Sploh je ta nova Bulgarija lep dokaz, kako se na slovanskem jugu nenadoma porajajo socialne in kulturne sile, ki nimajo s preteklostjo ničesar skupnega. V Berlinu je onega leta proglašena suverenost kneževine Srbije in Črne gore. Avstrija je dobila mandat,

¹⁾ Slovanstvo. Bidlo: Historický vývoj slovanstva, str. 90.

da zasede Erceg — Bosno in s tem se pripravlja činjenica nedosežne važnosti, naše cesarstvo postane trideset let pozneje ona državna zajednica na slovanskem jugu, v kateri živi največ Jugoslovancev. Tekom tridesetih let temeljne izpremembe, ki morajo globoko vplivati na razmerje Slovencev k jugoslovanskemu vprašanju. Jugoslovani so imeli do najnovejšega časa v Avstriji ulogo kolonialnih poludržavljanov, danes je njihov problem najvažnejši v monarhiji. Bosna ima svoj deželni zbor, ki ima v marsikaterem oziru širšo kompetenco ko hrvatski sabor in ki ga Čehi gledajo z največjo zavistjo. Avstrija je danes že balkanska vele-vlast. Časi so minili, ko je Taaffe nervozen postajal, ako se je govorilo o stremljenju zedinjenja med Jugoslovani in bila bi danes kruta ironija, ako bi avstrijsko cesarstvo in njena državna pisarna bila dalekovidnejša ko najzapaednejši izmed Jugoslovancev.

S posebno skrbnostjo je zbiral Prijatelj ona časniška mnenja, kjer se pojavlja misel, da se morajo Slovenci najprej politično združiti in potem se naj še le začnemo baviti z vprašanjem, kaj je z jezikom. Po mojih mislih je to zgrešeno. Ne vidim v trialističnih deklamacijah one niti Ariadne, ki nas naj pelje ven iz labirinta. Trializem je postal modna beseda, ne pomenja niti pravno, niti ustavno nikake rešitve, temveč le katastrofalno razbitje. Torej te katastrofe bi morali Slovenci čakati in pri tem čakanju pustiti v nemar najvažnejša vprašanja naše jugoslovanske kulturne zajednice! To niso dobri nasveti, praktično življenje zahteva čisto druge rešitve in bo zahtevalo to v tem večji meri, čim bolj se pomakne težišče Slovencev na Adrijo.

Pa vsi ti razlogi bi bili še sedaj manj tehtni, ako bi se ne bilo nekaj zgodilo, kar najbolj priča o življenski sposobnosti Slovencev. Naša slovenščina se je v tej meri ukoreninila, da se danes ne najde več Nemca, ki bi si upal zanikati, da imamo Slovenci svoj književni jezik. Nemci se danes učijo slovensko s tako vnemo, da nam samim mora biti to neljubo. Nemci izdajajo knjige in časnike v slovenskem književnem jeziku. Od ~~x~~^osega usodepolnega leta, ko je bila nemška liberalna stranka strmoglavljena vsled odpora proti balkanski politiki monarhije, se je temeljno izpremenilo stališče Nemcev k jugoslovanskemu vprašanju. Ne bodo nam nič očitali, ako se bo naš književni jezik oziral na srbo-hrvatski*) besedni zaklad. To stališče je premagano. Tekom

*) Italijani so od nekdanj smatrali jezikovno združitev Slovencev s Srbo-Hrvati za povsem naraven proces. Ne ujemam se z besedami, ki

edne generacije so se zgodile velike izpremembe, ki jih moramo upoštevati, ker se v silni meri tičejo celotnega življenja Slovencev, ki se morejo povsem razvijati še le, ko bo širši oni krog, ki mu je namenjeno njih delo. Stojimo v znamenju narodne integracije.

Dasi vidimo na jugu to burno valovanje političnih in družabnih sil, te mlade tvorbe od včeraj, vendar se ne smemo pre nagliti in apriorno nekaj odrediti, kar mora nastati organsko in v skladu z živimi potrebami vsakdanjega življenja.

Jezik nam ni nikaka estetska sentimentalna vrednota, nego socialno občilo. Ne pride v poštev, ali je slovenščina »dragi materin jezik« kakor pravi romantik Stritar, niti da je ona »mila«, kakor pravi samofilolog Štrekelj, nego ozirati se je treba, da je jezik v prvi vrsti praktično sredstvo medsebojnega občevanja. To je utilitarističen kriterij. Do jezika nimajo samo pravice jezikoslovci in pesniki, ampak vsi, ki pripadajo isti narodni skupini. To je interes pravnika, tehnika in politika, trgovca in industrijalca, bankirja in znanstvenika.

Ravno, ako opazujemo, da se vidiki in predpogoji našega jugoslovanskega žitja tako brzo menjajo in nastajajo socialne skupine in potrebe, ki jih prej ni bilo, ne bi bilo želeti, da bi se smatralo za večno resnico to, kar je bilo pred edno generacijo upravičeno.

Dolžnost vsakega, ki gleda v bodočnost, je iskati poti, ki vedejo na jug. Slovenstvo ne sme biti v kulturnem oziru nepripravljeno, kadar so izpremembe na vidiku. Dolžnost Slovencev je, da širijo svoje obzorje preko ozkih kranjskih mej, imajoči pred očmi sedanjost in njene potrebe. Pred nami se razgrinja veličasten prizor. Po strašni tragiki državnega in kulturnega upadka, vidimo, kako vstajajo nove tvorbe, odkriva se nam proces zedinjenja sorodnih sil. Vsa ta neskončna izguba energije, povzročena vsled historičnih neizogibnosti in velikih katastrof, pojema polagoma in

jih je objavil Vitaliano Brunelli v „Voce degli insegnanti“ in ki jih citira Piccolo od 17. julija 1912. št. 1141, pa vendar se mi zdijo vredne, da jih omenim: „Infatti per gli altri slavi del sud lo sloveno è un povero dialetto, che dovrà cedere ben presto alla lingua letteraria, commune all'Istria orientale, alla Dalmazia, al Montenegro, all'Erzegovina, alla Bosnia, alla Serbia, alla Slavonia e alla Croazia. In questa lingua c'è almeno una ricca letteratura antica e moderna: ci sono i canti popolari celebrati dal Goethe, dal Tommaseo, dal Dall'Ongaro e dal Carducci.... Ma nello sloveno ? !...“

njeno mesto zavzema smotreno izkoriščanje velikega neizčrpnega bogastva zemlje in ljudi, duše in nadarjenosti. In ta razvojna smer se skoro povsem vjema z misijo cesarstva, biti balkanska velevlast ...

Ne izgublajmo se v spintiziranju o preteklosti. Veliko je pogreška, ako tisti, ki želi ustvariti nekaj novega, ne pozna historijata zadeve. Zgodovina je učiteljica samo v velikih razvojnih črtah, tam pa, kjer so nastale nove sile v borbi proti zgodovinskim tvorbam, kjer je vse sedanost, bomo sicer uvaževali preteklost, pa se ji ne pokorili brezpogojno.

Ako motrimo, kako so se porajali tekom ene generacije često novi družabni činitelji in ko opažamo, kako stremi vedno bolj k enemu vzvišenemu smotru prej razcepljeno kulturno in družabno nastajanje kot centralna komponenta vsega, kar je med nami živega in hrepenečega po občni izpopolnitvi, zdi se, da veljajo tudi Jugoslovanom ponosne Faustovske besede: Zu neuen Ufern lockt ein neuer Tag.

Albin Ogris:

O sodobnem revolucionarnem sindikalizmu.

Letos praznujemo Rousseaujevo dvestoletnico. Francoski učenjaki so se jeli že davno pripravljati in tudi marsikteri učenjak drugih narodnosti se je potrudil, da pove vsaj senco nove misli o starem Savoju in njegovih idejah. Panegirikov se ve ne manjka, posebno v radikalnih meščanskih in socialističnih strankah. Drugo vprašanje je pa, so li v znanstvenem svetu v večini. Po 150 letih, odkar so nastopile tedaj revolucionarne ideje svojo kulturno misijo, leži njih učinek že tako jasno pred nami, da moremo začetni odtehtavati pro in kontra in kontrolirati pota, ki jih ubira demokratična misel.

Demokracija, suverenost ljudstva, to je z eno besedo zrno Rousseaujeve teorije, ki zmaguje že poldrugo stoletje in še stopa zmagoslavno naprej. Res, ona je neizrekljivega pomena za evropski in občečloveški napredek, ampak njene hibe so tako jas-

nega značaja, da jih dandanes že ne moremo več izpregledati. Med njenimi hibami je bila najusodepolnejša ona, ker so jo proglasili za končno najdeno panacejo, ki mora že po svojem bistvu zasigurati blagostanje vseh narodnih vrst. Toda ne, da bi bila ta hiba občeznana. Bolj ko kedaj prodirajo dandanes v času občne volilne pravice v vse zборе ljudski tribuni v dobrem in slabem pomenu besede, ki so radodarni z zvenečimi besedami o nedotakljivih ljudskih pravicah; zdi se, ko da v ljudskih masah še dolgo ne bo jelo pojemati večinoma sugerirano navdušenje za nekaj, čegar ne znajo in še ne morejo zavestno uporabiti. Govori se mnogo o politični vzgoji, toda se li je izbrala prava metoda, moramo dvomiti, ako dan na dan opazujemo rastočo četo Kleonov, kakoršnih nam n. pr. na Slovenskem ne manjka. Vsekakor bi bil Jean Jacques, ki je pojmoval demokratično državo zelo po svoje, zelo razočaran, ako bi prišel danes med svoje častilce in če bi iskal jedro vseh nepopolnosti, bi jo našel morda v od krščanstva nehote in nevede prevzeti metafizični absolutnosti svojih trditev in v veri v apriorno nezmotljivost demokratične ustave. Uvidel bi, da je videl svoječasno le abstraktnega, prirodno dobrega človeka, ne pa konkretnega občana v miljeju časovnih, krajevnih in biološko-plemenskih omejenosti, spoznal bi, da zgodovina ni mehaničen proces po Lamettuejevem receptu, ampak da jo vodi razvojna dinamika, nepreračunljivost in spontanost. Razumel bi tudi, da Zakon, Pravica, Svoboda itd. nikakor niso nesmrtna božanstva neizogibne fatalnosti in da je bolj času primerno, ako rabimo velike začetnice za Stroj, Energijo, Električno itd. Le té zadnje so pretvorile svet in pokazale demokratični misli pota, ne pa zveneče besede, ki se morda na barikadah zelo slavnostno slišijo in ki jih vpije ljudstvo na demonstracijskih pohodih, da jih čez dan pozabi in se zopet slepo uda v svojo usodo. Ako bi pa zašel avtor »Socialne pogodbe« celo med najradikalnejše demokrate in bi videl nestvor, ki so ga napravili iz njegove ideje, t. j. če bi se počutil med sindikalisti, bog ve, ako bi se mu ne zgodilo kaj enakega, ko Mojzesu, ko je videl raz sinajske gore plesati svoj narod okoli zlatega teleta.

* * *

Pred desetimi leti se je jelo govoriti pri nas mnogo o socialističnih modernistih, revizionistih, ki tvorijo še dandanes

skrajno desnico v socialističnem taboru; skrajno levo pa smo čisto prezrli. Smo kulturno pač samo privesek Nemcev. Vsekakor pa je značilno, da se je pričela kot pri vseh zgodovinskih strankah idejna dekadenca in ločitev duhov v socialni demokraciji istočasno na levem in desnem krilu. Teoretični asketizem je moral povzročiti kakor še povsod drugod razklad organizacije. Intrasigentna ozkosrčnost okostenelega programa, ki se je izkazal v toku napredka za sistem premoč utemeljenih ekonomsko-političnih prognoz, je podala Bernsteinu orožje v roke, na drugi strani pa je neuspešnost in politična malopomembnost prepirajočih se socialističnih strank oživila med razočaranim delavstvom revolucionarno reakcijo, ki je segla po starejših radikalnejših tradicijah, jih prepojila z modernimi idejami in spravila prekucuško prakso v ličen sistem.

Za umevanje revolucionarnega pokreta v francoski socialni demokraciji, radi katerega sta si izmenila L. Brentano in Bernhardt toliko prijaznih poklonov (Frankf. Zeitg.), samo nekoliko zgodovinskih podatkov. Liberalizem francoske revolucije je napravil poslednjim, srednji vek preživevšim vekom tudi pravniški konec. Doktrinarci konstituante so videli v njih samo royalistične, reakcionarne življe in so mislili, da je radikalna operacija najboljša. Z zakonom od 17. marca 1791. jih je Ustavodajni zbor (Assemblée Constituante) prepovedal in proglasil načelo delavske, trgovske in obrtniške svobode. Strah pred stanovskimi organizacijami je bil tako zakoreninjen, da je prepovedal omenjeni zbor tudi vsako koalicijo delodajalcev in delojemalcev v svrhu študija in povspesevanja izključno stanovskih interesov. Ta loi Le Chapelier je ropala francoskega državljana koalicijske svobode do l. 1864, društvene pa do l. 1884. »Državljanom gotovih poklicov«, je rekel poročevalec Le Chapelier, »ne sme biti dovoljeno združevati se radi njihovih tako zvanih skupnih interesov. V državi ni več mesta za korporacije, ampak obstaja le partikularni interes vsakega posameznika in občni blagor. Nikomur ni dovoljeno, vzbujati v občanih zanimanje za druge interese in jih odtegovati od javnega blagra.«¹⁾ Iz osem člankov obstoječi in brez debate sprejeti zakon je drakonične strogosti ne toliko za podjetnike, ki v tedanjih časih še niso mislili na kartele in truste, kolikor za delastvo, ki je bilo izročeno s tem

¹⁾ Alexandre Zévaès : Le syndicalisme contemporain, P., 1911. str. 3.

vлади in kapitalistom na milost in nemilost. Demokratično načelo v tedanji obliki je pripuščalo kot delne izvrševalce ljudske suverenosti samo posameznike, narodne atome. Taisti nazori so bili merodajni tudi v Angliji in povsod drugod, kjer so se začetkom preteklega stoletja prepovedale stanovske organizacije. Novi kazenski zakonik iz l. 1810. pripušča sicer društva z manj ko 20 člani, ali ona so od samovoljnih državnih organov popolnoma odvisna. Zakon iz l. 1834. prepoveduje še delitev društva na več društev. V revolucionarnem letu 1848. je uživala društvena pravica sicer neomejeno svobodo, ampak že 22. aprila 1849. so se razpustila vsa društva, ki jim vlada ni bila naklonjena, in skozi vso dobo drugega cesarstva je postopala vlada v tem oziru z drakonično strogostjo in ko je l. 1871. končala pariška komuna s popolnim polomom, je dal zakon z dne 14. marca 1872. vladi še močnejše orožje na razpolago. Ko so zavladali pod vplivom hitro se razvijajoče tehnike popolnoma novi gospodarski pogoji proizvodnje in so se jele pod skrivno vladno obrambo snovati stanovske organizacije delodajalcev, ni delavstvu preostalo kaj drugega, ko jih posnemati. Le da vlade niso hotele umeti smeri, v kateri se je razvijal novejši napredek in so skušale to sindikalno gibanje zatreti z vsemi razpoložljivimi sredstvi. Tako je vlada razpustila od l. 1825—1848 1251 društev in kaznovala 4501 stavkujočega delavca, od l. 1848—1864 je prišlo 1144 delavskih društev pred sodnijo, od l. 1864—84 pa je bilo 1027 sodnih razprav zoper delavske organizacije, 2293 del. obsojenih v zapor in 408 k globi.²⁾ Edino, kar si je moglo delavstvo izvojevati, je bila pravica do stavke (25. VI. 1864) in še ta je bila omejena s sitnimi klavzulami.

Ko je bila po polomu pariške komune francoska sekcija internacionale razdrobljena, je trajalo nekaj let, predno so se upali novoustanovljeni sindikati s svojimi zahtevami na dan. To depresijo in moralno potrtost je vzdrževala umeteljno še administrativna vladna samovoljnost, kajti sindikati so morali predložiti ne samo svoja pravila, temveč imena in naslove vseh društvenikov, program vsake seje in trpeti obenem pri vsakem sestanku navzočnost policijskega uradnika. L. 1876. so skusili z delavskim shodom v Parizu, ki se je pa pečal izključno še s

²⁾ Paul Louis: Das französische Gewerkschaftsstreikrecht, Arch. f. Soz. p. XXXIV. I. 1912. 121—144.

stanovskimi vprašanji in šele na prihodnjih shodih v Lyonu in Marziliji je prišla na dan proglasitev sindikalne neodvisnosti in revolucijske propagande. Čimbolj so se pa sindikati vkljub vsem zaprekam množili in čim radikalnejše in glasnejše so bile njih zahteve, timbolj se je moral parlament požuriti, da ne nastanejo nevarnejši konflikti in tako je nastal glasoviti zakon od 13. marca 1884, od kterega naprej moramo datirati, čeprav mu ne manjka velikih napak, procvit sedaj tako proslulega francoskega sindikalizma. Zakon pripušča stanovske organizacije, toda edino v svrhu pospeševanja in študija stanovskih interesov, izključuje pa iz društvenega delokroga vsako politično diskusijo. In ravno zato je zavladal med sindikalisti proti zakonu najhujši odpor; oni so ga proglasili za novi zakon La Chapelier, ga dosledno odklanjali in ko se je vršil 1886. prvi shod sindikatov v Lyonu, se je proglasil letá s 45 glasovi večine proti sprejetju zakona, kakor tudi proti ministerialni delavski komisiji in vsem od vlade pohajajočim naredbam za delavsko ljudstvo. Lyonski shod, ki je sklenil narodno sindikalno federacijo, že ni bil brez strankarskih socialističnih vplivov, to pa posebno radi tega, ker so fungirale taiste osebe kot sindikatni zastopniki in strankarski vodje franc. del. stranke (guesdisti). Shodi sindikatov in stranke se vrše istočasno in v taistem kraju, sindikati gredo, kakor sedaj v okrožju nemške soc. demokracije, skupaj s politično organizacijo, ki jih smatra kot integralen del socialistično mislečega proletarita. Polagoma pa se jamejo množiti med sindikalisti blanquistni in anarhistni elementi in tako je moglo priti do tega, da se je izrekel shod v Bordeaux-u (1888) in v Marziliji (1892) za splošno stavko, sicer ne kot revolucionarno, temveč legalitarno sredstvo v dosego delavskih zahtev. Če so gledali guesdisti ta revolucionarni duh že prej z nevoľjo, so hoteli priti na prihodnjem shodu v Nantes-u (1894) na jasno. K temu shodu so se pritegnili tudi zastopniki delavskih borz, kjer so dobili iz anarhističnih taborov prestopivši propagatorji odločilni vpliv. Ko je po burnih debatah glasovalo 65 udeležencev za revolucionarno metodo in so ostali guesdisti s 35 glasovi v manjšini, so shod demonstrativno zapustili in odločili definitivno samostojno delovanje stranke in sindikatov. Stara federacija sindikatov se je razšla in že 1. 1895. je vstanovila nantska večina na shodu v Limoges-u »Splošno delavsko zvezo, Confédéra-

tion générale du Travail (navadno skrajšano C. G. T.), ki je nastala iz združitve sindikatov, sindikatnih federacij in delavskih borz. Vsporedno s političnim gibanjem se razvijajočih delavskih organizacij se je ustanovila namreč 3. febr. 1887. s pomočjo pariške občine prva delavska borza v Parizu, kateri so sledile kmalu druge v provinci, tako da jih je bilo l. 1891. že enajst in so mogle sklicati naslednje leto že lastni zbor, ki se je ponavljal vsako leto, dokler se ni sklenila na alžirskem zboru (1902) združitev s C. G. T. Tudi guesdistom na nantskem shodu odpadli sindikati so krenili v anarhistno-revolucionarni tabor in ko se je C. G. T. s pomočjo veleizbornega Pelloutiera v kratkem času organizirala, je postala mahoma najhujša skrb francoskih državljanov, največje strašilo miroljubnega bourgeois in last not least tudi »salonskih« socialistov iz Jaurèsovega okrožja. Kakor Bernsteinov revizionizem pomenja tudi ona novo fazo v razvoju socializma. Obe smeri, ki stojita v razmerju dosledne negacije, sta se razširili daleko preko mej svojega postanka. V nekterih deželah so se pojavila taista gibanja brez francoskega vpliva in z krajevnim razmeram odgovarjajočim programom, ponekod je revolucionarni sindikalizem čisto francosko izvozno blago, ponekod pa je to gibanje z anarhizmom v tako ozki zvezi (n. pr. na Češkem), da ju je težko ločiti. To poslednje je umevno, ker naklonjenost anarhističnih skupin sindikalizmu ni le površna in platonična, temveč je njih sorodstvo idejno precej utemeljeno, saj jih veže mnogo kardinalnih programnih točk, skupna geneza in do neke meje taista revolucionarna praksa. Toda dočim so anarhisti, kolikor jih moremo soditi po spisih njih najuglednejših prvakov, veliki, v najabsurdnejše egalitarne in humanitarne utopije zaverovani fantasti, fanatični verniki »vseosvobojajoče« od buržoazije vstvarjene vede in kulture, intelektualci kateksohen in po zadnjih posledicah obojih njihovih programov skrajni individualisti, ki hočejo siloma atomizirati družbo, je prvo načelo sindikalistov racionalno začrtan vsakdanji razredni boj, trdna stanovska organizacija in pa mržnja proti vsemu, kar nosi le količkaj značaj intelektualistne pripadnosti. Anarhisti prepovedujejo miroljubno človeštvo s transcendentarno popolno enakostjo vseh človeških bitji, sindikalizem pa hoče biti izključno organizacija proizvajalcev-delavcev, razredna falanga s partikularnimi interesi, ki bo nekega dne z brutalno silo vrgla dosedanji red in vsilila svoje gospodarstvo vsemu ostalemu pre-

bivalstvu. Na ta dan, pravijo, se bodo pripravili z železno disciplino, stanovsko organizacijo, revolucionarno propagando in s strokovno izobrazbo.

II.

Da te točke niso prazen zvok, o tem nas pouči že površen pogled na organizacijo in delovanje Splošne delavske zveze. C. G. T. je vzor velike narodno-stanovske organizacije, kajti ona združuje na ženijalen način centralizacijo z največjo avtonomijo posameznih skupin in je njen organizacijski mehanizem obenem čudovito priprost. Vkljub naravnim heterogenim razmeram med delavskim svetom šteje C. G. T. samo tri stopnje. Stavbeno podlago tvorijo posamezni sindikati, druga stopnja obstoji iz delavskih borz in pokrajinskih unij na eni in iz narodnih zvez na drugi strani. Tretja stopnja je C. G. T. sama.

V sindikatih se združujejo delavci taiste kategorije, delavska borza je zveza raznih sindikatov taistega kraja, pokrajinske in narodne zveze obstoje iz istovrstnih sindikatov. C. G. T. obstoji iz dveh sekcij: iz sekcije borzne in sekcije sindikatne zveze. Obe sta samostojni, imata svoj lasten budget, lastne lokale in tajnike in lasten delokrog. V skupnih sindikalističnih zadevah se vrše skupne konference obeh sekcij, t. z. »ekonomični komite«, kjer se izvolijo tudi potrebni skupni odseki (za propagando, administracijo, stavke, tisk itd.) Zvezni bureau obeh sekcij obstoji iz 7 članov in njegov tajnik nosi naslov tajnika Splošne delavske zveze in je permanentni organ, ki izvršuje predpriprave za skupne zборе in nadzoruje izvrševanje njegovih sklepov. Zvezni komité nima lastne blagajne, budget se razdeli enakomerno na obe sekciji.

Pri nas pomenja beseda sindikat običajno organizacijo delodajalcev, v Franciji se imenujejo s tem imenom stanovska delavska društva. Vendar ima sindikat po sindikalistični teoriji poglobljenejši pomen. Kakor ga razumejo sindikalistični teoretiki, pomenja sindikat »organično klico nove družbe in predpodobo bodočega družabnega reda; on je sindikalistom že sedaj glavni organ razrednega boja, v bodoče pa bo ekonomska in pravna podstava, na kateri se bo dvignila družba samih proizvajalcev in kjer bo kapitalistično izkoriščanje a priori izključeno,³⁾ »on je

³⁾ Georges Weill: D. sozialist. Beweg. i. Frankreich. Arch. f. S. w. u. S. p. 1910. I.

Kvintesenca vseh social. doktrin⁴⁾ nekaj sorodnega z Lassallejevimi Produktionsgenossenschaften. Med francoskimi sindikati in našimi Gewerkschaften obstoji fundamentalen razloček. Medtem ko so izključene iz njih delokroga vsaj programatično politične diskusije, je sindikat politično in stanovsko orožje obenem. Avstrijske, nemške in italijanske stanovske delavske zveze gredo sicer vsled socialistične večine društvnikov in istovetnosti oseb, ki fungirajo v stanovski in politični organizaciji, skupaj s politično soc. dem. stranko, one so njena gmotna opora in izborna propagandna središča, toda ta sloga izvira očitno iz dejanske trenutne nujnosti, vsiljene od gospodarskega stanja in je polna raznih kriz in nesoglasij. Do pred kratkim politična stranka sploh ni hotela priznati strokovne zveze kot enakopravne tovarišice v borbi za socialistično prihodnost. Tako določa na berlinskem shodu (1892) sklenjena resolucija, da je sicer odobravati strokovne zveze radi pravnega varstva izprtih delavcev, da se pa morajo ustanavljanju novih zvez zoperstavljati in pobijati mnenje, da morejo strokovne zveze vplivati na kapitalistične proizvodjalne razmere, izboljšati gmotno stanje delavstva ali odpraviti politični in razredni boj ali ga le omejiti,⁵⁾ in na Erfurtskem shodu, kjer se je apeliralo tudi na izvendelavske kroge, se je sarkastično norčeval Auer: »Diese Sammlung von Habenichtsen wirft nun ihren Nicht-Besitz zusammen und auf Grund dieses Nicht-Habens soll nun das Geschäft beginnen.« Še le polagoma in po hudih prerekih so prišle »simpatije« na dan in obe strani ste si pridržali svoj avtonomen delokrog in program. Načelna nasprotja pa so izginila še le na mannheimskem shodu (1906), v Bebelovem Damasku. Nato pa je zavozilo vse gibanje v revizionistične vode in se do dobrega pobirokratilo.

Razvoj stvari in parlamentarna malouspešnost politične stranke je odkazala večini srednjeevropskih strokovnih delavskih organizacij poseben delokrog, ki obstoji iz gospodarskega in pravnega osiguranja delavskih interesov. Svote, ki so se porabile za zavarovanje proti brezdelnosti, bolezni, izprtju, nezgodam itd., fondi za pokojnine, podpore itd. izkazujejo v letnih

⁴⁾ E. Pouget: La C. G. T., B. d. M. P.

⁵⁾ Protokoll str. 220.

poročilih največje številke. Višina mesečnih prispevkov, točnost vplačevanja in velika zvezna podjetja pričajo o povišanem delavskem standard of life. Da, delavcev nekih mogočnih zvez že ne moremo več prištevati k proletariatu. Oni so se poburžoazili ne samo glede svojega primeroma gmotno omejenega življenja, temveč tudi kar se tiče splošne mentalnosti in političnega prepričanja. Proletariat ima dandanes močno aristokracijo. Skladi osrednjih strokovnih zvez znašajo lepe milijone. Tako je bilo n. pr. zastopanih v nemški osrednji zvezi delavskih strokovnih društev l. 1911 nad 2,100.000 članov in je znašalo n. pr. stanje blagajne rudokopov 4,255.753 M, tiskarjev 7,958.523 M, lesnih delavcev 4,395.447 M., premoženje združenih zvez pa je znašalo l. 1909 43,500.000 M., dohodki 50,500.000 M in 46,250.000 M stroškov. V Avstriji, kjer so znašali l. 1910 dohodki 8,604.176 M in 4,636.875 stroškov, so izločeni iz bilance češki avtonomisti ali takozv. separatisti in mnoge druge soc. dem. strokovne organizacije. Angleške Trade Unions, ki so služile kontinentalnim zvezam kot vzgled, so imele l. 1909, 2,347.461 članov z L 3,982.723 dohodkov, L 2,687.416 stroškov in L 5,051.460 rezervnega zaklada.⁶⁾ Na tej podlagi je delavska politika razumevno sigurnejša, delavec ima nasproti podjetniku močno gmotno in moralno zaslombo, njegovo življenje je zasigurano, ali odkupnina za to je z blagostanjem rastoča indolentnost v razrednobojnih vprašanjih. To niso več uporni proletarci-socialisti, temveč zelo miroljubni meščani, ki bi lahko z mirno vestjo rekli z Marxom: *Moi, je ne suis pas marxiste*. Njih politični socializem pride le pri volitvah v vsi svoji skromnosti na dan, politiki po poklicu pa najdejo zanje le malolaskave izraze. Zato je izgubila tudi nemška socialna demokracija velik del svojega velikega ugleda, ki ga je nekoč imela. »Najgloblji vzrok njene slabosti leži v strankarsko-politični kvintesenci socialne demokracije same, kajti ona je izključno stranka novinskih bralcev in volilcev z velikim birokratskim aparatom... sie wird denkfaul und träge« ... se norčuje jeden najboljših poznavalcev nemških sodrugov⁷⁾ in poetični ruski panegrik sindikalizma, N. Minskij, ne more najti dosti sarkastičnih besed, ko primerja bilance nemških strokovnih zvez in sindikali-

⁶⁾ Dayl Mayl Year Book for 1912. 66.

⁷⁾ R. Michels: Die deutsche Sozialdemokratie im internationalen Verbande, Arch. f. Sw. u. Sp. 1907. 25.

stične C. G. T.⁸⁾ Pomislimo li, da šteje C. G. T. okoli 200.000 članov in da pride na 100 članov sind. zveze skupno 60 cent. in na člana borzne zveze 65 cent. Letnega prispevka, očitvidno ne moremo govoriti o velikanskih budgetih. C. G. T., ta strah vseh strahov za rodoljubnega Francoza, je imela n. pr. od 1. junija 1906 do 30. junija 1908 27.339 fr. dohodkov in 23.530 fr. stroškov. Letni prispevki plačujočih članov dosegajo torej na leto malenkostno svoto 11.118 fr. Rezervnih skladov C. G. T. nima.⁹⁾ Taista skromnost vlada tudi v proračunih obeh v C. G. T. združenih sekcij. Sekcija borz izkazuje v taistem času 16.400 fr. dohodkov in 16.080 fr. stroškov. O kompliciranih zavarovalnotehničnih mahinacijah pri taki beraciji seveda ni govora. Zato skrbe po vzoru angleških friendly societies urejene »mutualités«. Vse sindikalistične sile se osredotočujejo na propagando. Ne morda kakšno megljeno mesijanstvo! Sindikalist nima vkusa za Hegel-Marxove logične antinomije, on ne ljubi hiliastičnih fantazmagorij in njegovi listi nimajo stiliziranih, nedeljsko razpoloženih člankov, kajti oni si jih pišejo sami, suhoparno, vestno in stvarno. Sindikalist je pesimist in je hladno izračunal, kedaj da bodo njegove moči dosti silne, da vsili družbi svojo voljo kot zakon. Zapomnil si je Fouillée-ov opomin. Kaj mu pomaga vse revolucionarno navdušenje, če pa ostane njegova čredno-mentalna inferiornost, nenaobrazženost, notranja disharmonija? Oni dan, ko se ima izvršiti splošna razlastitev, bo on moral razpolagati z vso velikopodjetniško prebrisanostjo, sicer razpadejo vse lepe sanje o sindikalistični bodočnosti v prazen nič. — Zato je temeljita strokovna in splošna izobrazba, politična dalekovidnost in dosledna disciplina prav njegova skrb. »Cilj industrijalnega sindikalizma je, izdelati sistem, s pomočjo katerega bo mogoče vesti razredni boj znanstveno do prevzeta vsega proizvodjanja. Industrijalni sindikalizem hoče organizirati delavstvo tako, da bo moglo voditi proizvodjanje samo, ko se ga polasti.«¹⁰⁾ In sindikat je njegova šola, miniatura slika velike bodočnosti. »Urečaj svoje zadeve sam« je njih zlati rek. »Delavska emanci-

⁸⁾ Н. Минский: Рабочая партия и рабочий классъ. Рус. Мысль

⁹⁾ Anton Acht: Der moderne französische Syndikalismus, Abhandlungen des staatswissenschaftlichen Seminars zu Jena. 9. zvez. 3 seš. Jena 1911.

¹⁰⁾ Tom Man v The Industrial Syndicalist 1911.

pacija mora biti delo delavcev samih«, to načelo, ki ga je proglasila starejša internacionala in ki se je poizgubilo dandanes v kalnih vodah reformizma in blestečih parafrazah oficielnih govornikov, hočejo sindikalisti izvesti doslovno, kar jim je doneslo priimek »neomarxisti«. Ne zavarovalnica v velikem slogu, sindikat sme biti samo bojno sredstvo v razredni borbi, šola za revolucionarno propagando in zato preč z vsem, kar bi znalo zazibati delavca v okostenelo malomarnost in ono polmeščansko sufisantnost, ki diči nemškega sodruga. Cegetisti, kakor jih blagovoli titulirati *Matin*, so potemtakem dosledni izvajalci političnega in socialnega darvinizma in se ne ponašajo z idejno sorodnostjo sanjavih starcev v Haagu. Kakor Stirner se sme zanesti sindikalist le na lastno eneržijo in izključiti iz svoje srede a priori vse parazitne intelektualce srednjega stanu. Nič dragega birokratičnega aparata, ne konzumnih društev, ne podpornih fondov (izvzemši *viaticum*). To naj ostane izven sindikata. On si mora ohraniti svobodo, da vzame kapitalistu potom postopnih reform, ki smejo pa služiti zopet le kot orodje v dosego daljših, stopoma pozicijo za pozicijo in zavrača zato dosledno vse lepe darove raz vladne mize, državni delavski svet, obvezna razsodišča, trgovinsko pravico sindikatov, zakonito uravnanje stavk itd., kajti to so le mamila, ki jih vrže vladajoča kasta pred delavce, da jih zaslepi. Kaj parlamentarni projekti, kaj vsa poslanska komedija! Stavka, ogromne demonstracije, burni izgredi, sabotaza, bojkot, *gaspillage*, *rebuffade*, *badigeonnage*, brutalna sila in končno splošna stavka in razlastitev, to so sredstva, ki pri vladujočih nekaj zaležejo in jim izsilijo koncesije. To je Fernand Pelloutierov testament.

Kakor iz navedenega razvidno, je sindikalizem ultraradikalna nota v spleteni kompoziciji vsega, kar slovi dandanes pod imenom socializma, on je njegova dejanjska kritika in obenem obsodba sodobnega pandemokratizma, panegalitarizma in panparlamentarizma. Čudna cvetka v mavrično pisano se lesketajočem močvirju gnijočih političnih in socialnih fosilij iz polpreteklih ideoloških dob, hoče sindikalizem biti vestnik novih družabnih tvorb in globljih socialnih diferenciacij, kliče novega prava in nove kulture.

III.

Socialni razvoj Francije in francoska notranja politika zadnjih 50 let je bila kakor nalašč, da pripravi tla tako organiziranemu revolucionarizmu. Že ta okolnost, da je bilo delavstvo v politično najprobujenejši državi do l. 1884. brez društvene pravice, je morala zanetiti v njegovih vrstah ogorčenje in načelno proti vsaki vladi naperjeno gibanje, obenem pa so morale od prvega začetka zelo konfuzne idejne podstave modernega državnega in socialnega reda tam najprej zastareti in povzročiti katerokoli reakcijo, ki more biti v revolucionarni Franciji kajpakda samo revolucionarna. Mi živimo v dobi, ko se vrše na tihem in od velike množice neopazene dalekosežne javno- in zasebno pravne transformacije. Kritike našega socialnega dogmatizma in javnega reda zadnjih dveh desetletij so pretehtne, da bi se mogli s tolikim navdušenjem soglašati z obstoječim »javnim mnenjem«, kakor naši oficialni politiki. Ta kritika pa tudi ni mogla prizanesti političnim delavskim strankam in njihovim idejnim zgradbam. Socialna demokracija stoji dandanes na vrhuncu svoje slave, ampak njene sile je konec. Der Mohr hat seine Schuldigkeit getan, der Mohr kann gehen. S tem, da je privedla iz francoske revolucije se porodivše politične in od enciklopedistov izposojene ideje v njihovi našemljeni absolutnosti ad absurdum, obenem pa razširila, čeprav ponekod bolj karikirano socialno misel v najširše sloje in poglobila naj bo že posredno ali neposredno v ljudskih slojih čut solidarnosti in nekaj politične samozavesti, je svojo zgodovinsko misijo izvršila. Zdaj gre samo zato, podreti strohnelo bajto ter postaviti trdnejše temelje za solidnejšo stavbo. Samo da se sindikalisti zelo motijo, če so mnenja, da imajo oni konečno panacejo. Da pa leži v sindikalistični teoriji mnogokaj, česar se bodo morale posluževati bodoče generacije, tega ne trdijo samo cegetisti sami, ampak mnogi sicer socialističnim tezam ne ravno naklonjeni politiki in sociologi.

Antiparlamentarizem, antietatizem, antipatriotizem, antimilitarizem, direktna akcija in splošna stavka s končno razlastitvijo in uvedba ekonomskega federalizma, to so glavne točke sindikalističnega nauka.

Sodobna demokracija preživlja veliko krizo in to ne samo v Franciji. Dejstvo samo je tako priznано, da o tem ni razglablјati.

Na političnem polju se je diskreditirala, znanstvenikom se je razblinila v neopredeljivo zmes filantropskih in nacionalistnih utopij, njen toliko hvalisani parlamentarni mehanizem odreka službo in velik del ljudstva je izgubil zaupanje v Samovlado v sodobni obliki. Tako sodijo tudi načelni zagovorniki demokratizma, kakor Ostrogorski, Duguit, Masaryk, Guy Grand in dr.¹¹⁾ Demokracija, kakor jo razumejo naši ljudje, sloni na hipotezi pravice števila, na načelu narodne suverenosti, novejše etikete za starejši režim. Kar sklene narod, je zakon, za narod pa velja načelo večine in to načelo je zlo naših dnij. Ono je posledica panhumanistnega racionalizma, formuliranega od francoskih enciklopedistov nižjih naslednikov, ki je sicer svoječasno odgovarjal socialni strukturi, ki je pa moral kot absolutno merilo za razvitejšo dobo in topot zopet brez velikega uspeha pokazati brezplodnost socialnih prognoz na podlagi trenutnih socialnih teoremov. To je deloma dedščina, ki jo je zapustil mož, čigar dvestoletnico ravnokar obhajamo. Bilanca ne odgovarja njegovim sanjam. Narod je atomiziran, socialne skupine raztrgane, politični interesi v najhujšem nasprotju. S pomočjo teh gesel se je povzdignila nova kasta stanovskih samopolitikov, politika žabjega obzorja je procvetela, malenkostno strankarstvo je korumpiralo zakonodajstvo in pustilo administracijo iti svoja pota ter podprlo vladajočo anarhijo, zakonodaja sama je pobegnila v zakulisje in kuluarje, zbornica se je izpremenila v borzo s terminsko kupčijo z narodovo naklonjenostjo, nad vso to zmešnjavo pa se blesti žareče solnce, strah poslancev in malik mirnih občanov, — volilni listek. Jedni in drugi verujejo v njegovo vsemogočnost, marionete samodopadljivo glumijo v vlogi ljudskih tribunov, narod pa gleda komedijo in se zabava na lasten račun. »Čemu bi se udeleževal volilec, ko je storil svojo dolžnost, še političnega dela? On ima mandatarja in s tem je njegova vloga izpolnjena. Ljudstvo je suvereno«, pravi Proudhon, »le na dan volitev, zato da se po izvršeni nalogi zopet propade v letargijo.« Le cuite de l'impotence in l'horreuer des responsabilites niso prazne fraze in naj natisne N. Freie Presse še stotine uvodnih člankov.

Dete teh razmer je moderni revolucionarni sindikalizem. »Nezadovoljneži (socialisti) so se navduševali spočetka ob ideji,

¹¹⁾ gl. Guy Grand: Le procès de la démocratie, (Bibl. d. Monom. soc. contemp.) passim.

da ne more biti nasprotja njih volji, kajti oni so bili število; zdelo se jim je samoumevno, da zadostuje izvoliti poslance, da se vstvari nova zakonitost njihovih potreb; in glej, oni sprejemajo vlado ljudij, ki nimajo drugih interesov, ko svoje lastne. Ti ljudje so jim sicer voljni izkazati usluge, ampak pod pogojem, da jim izročijo državo, predmet njihovih ambicij. Tako more služiti vstajni nagon ubogih za podstavo ljudske države, obstoječe iz meščanov, kateri hočejo nadaljevati meščansko življenje, ki vzdržujejo meščanske ideologije, ki se pa izdajajo za zapupnike proletariata.«¹²⁾ Narodni zaupniki so postali zavezniki vladajočih, logika splošne volilne pravice se ne briga preveč za skupni narodni interes, parlament je le karikatura tega, kar so obetale teorije, iz bajeslovne ljudske volje pa se brijejo norca partikularne, enodnevnne, sebične osebe. Voilà la doctrine du miserable Rousseau.« Millerand, sedanji ljubljenec armade, se počuti dobro zraven Gallifeta, biriča komune in zraven Delcassè-ja, Viviani je zaveznik veleindustrije in Briand, nekdanji sindikalistični apostol, mirno vtakne stavkujoče v vojaške bluže. Ali se da karikatura strankarsko-socialistične discipline še stopnjevati? Toraj hands off in nazaj k Marxovemu načelu! Delavci sami! Seveda brez doktrinarnosti. Inozemski družboslovci govore radi o sindikalistih kot neomarksistih. Ampak Sombartovi »prijazni, fini, izobraženi, kulturni ljudje s čistim perilom, lepim vedenjem in elegantnimj damami« se brigajo zelo malo za nemškega Hegeljanca in debeli njegov kompendij, ki nima pri praktičnih sindikalistih toliko vpliva, kakor n. pr. g. Gostinčar na angleško zunanjo politiko, praktiki pa kakor Griffuelhes, Pataud, Berth itd. ga poznajo le bolj po imenu. To misel so vživile politično-socialne razmere same. Malopomembna socialna zakonodaja, s katero so se mogle ponašati socialistične in radikalne stranke, je morala podkopati v ljudstvu zaupanje v delegacijo in privesti delavstvo do tega, da je poseglo brez posrednikov po samopomoči. Tako je nastala praksa in teorija direktne akcije. Direktna akcija, t. z. v nasprotju s parlamentarno, posredno akcijo, samostojno izvojevanje vseh delavskih pravic in zahtev, je stanovska in edino prava razredna politika proletariata. Ona je načeloma revolucionarna, nepretrgana borba. »Revolucija je delo slehernega trenutka, od danes do jutri. Ona je skladna akcija, borba

¹²⁾ Georges Sorel: La décomposition du marxisme str. 26.

vsakega dne, brez premirja in brez odloga proti tlačočim in izkoriščajočim silam.«¹³⁾ Direktna akcija velja pred vsem v gospodarskem boju. Izkoristiti vsako zadrego delodajalcev, vsako depresijo v prometu, vse krize in s pomočjo prej izsiljenih reform izsiliti nove reforme kot podlago nadaljnih bojev, to je metoda, ki se obnese bolj ko vsi Jaurèsovi govori. Seveda, direktna akcija ni nujno nasilna, ona se more izvršiti v mirnih oblikah, ona pa se izraža po priliki tudi v revolucionarni eruptivnosti. Dober udarec v primernem času in to brez vodstva meščanskih socialistov! Deluje li parlamentarni mehanizem brezvidnega vspeha, grozilne demonstracije ga oživijo in povspešijo zakonodajo, je li delodajalec svojeglaven, stavka v zanj najugodnejši konjunkturi ga zna omehčati. Na šikane naj odgovori sindikalist z enakim orožjem. Če to ne pomaga, zadostuje par pesti peska med strojna kolesa, nekaj olja ali petroleja med zalogo, nekaj prerezov na brzojavu, izločitev neznatnega delca pri lokomotivi, znamka malomarnosti na izdelkih i. dr. in uspeh je zasiguran. To je slovita sabotaža (ca-canning system,) bolj nevarna in uspešnejša ko stotine proletarskih poslancev. »Z direktno akcijo si vstvari delavec sam svojo borbo, on sam jo vodi in stavi za svojo osvoboditev le na lastne moči.«¹⁴⁾ Kaj bogve novega to ni, v tem ima L. Brentano proti Bernhardu prav. Vse dosedanje revolucije so bile direktna akcija. Ona je bila načelo prvotne internacionale. Prvi jo je formuliral Proudhon v svojih *Confessions d'un révolutionnaire*. Ampak sindikalisti so sabotažo organizirali in v mirnih časih proučili, jo razširili in sprejeli načeloma kot orodje v programu. Sindikalistu je direktna akcija sistem, on jo stavi proti socialističnim dogmam mehanično delujoče velikoobrtne in kapitalistične koncentracije in akumulacije, rastočega proletariziranja in parlamentarne evolucije. Oni nečejo čakati onega hipotetičnega dna, oni hočejo delati zgodovino sami. In vladujoči so neoprezni dovolj, da pokažejo ob taki priliki svojo bojazljivo nezmožnost v koli najjasnejši luči. V takih slučajih zavлада v nižinah veselje do stavke in to je najboljša propaganda, »kajti delavci izprevidijo, da ne zadostuje, osvojiti si zakonodajo, ampak da morajo biti tudi močni dovolj, da izsilijo izvrševanje zakonov,«¹⁵⁾ in amienski shod je sklenil, da se morajo boriti

¹³⁾ Pouget: *Les bases du Syndicalisme*. (Bibl. Synd.)

¹⁴⁾ Griffuelhes: *L'action syndicaliste* 23.

¹⁵⁾ H. Lagardelle: *Die synd. Bewegung i. Fr.* (Arch. f. Sw. u. Sp. 1908.

sindikalisti, ako hočejo kolikor možno uspeti, na gospodarskem polju neposredno s podjetništvom in da se nimajo brigati za politične stranke in sekte (socialiste in anarhiste). Ta metoda, pravijo, more edino vzbuditi v sindikalistih istinito samostanovsko, proletarsko solidarnost, kakor jo nima nobena stranka. Ne samo, da stopnjuje združevanje delavcev taiste kategorije v lokalnih sindikatih in sindikato v borzah čut vzajemnosti in spoznavanje skupnih interesov, enostavnost ter praktično samostojno izvrševanje revolucionarnega programa od posameznika na lastno njegovo iniciativo in odgovornost, mora skleniti delavstvo v ožje zveze ko pa marksistne ideologije in parlamentarni programi. Ob enem pa se stopnjuje z direktno akcijo v logični zvezi izvajanje razredne borbe à outrance. Panegalitarni socializem mora zameniti natančnejše poznanje socialne strukture naroda, volilni listek mora izpodriniti stavka in sabotaja, leno nezavednost velikih mas pa podjetna predrznost nove demokratične aristokracije. Kajti sindikalisti hočejo biti aristokrati v proletariatu. Malokdo je povedal tej masi prazniškega socialističnega navdušenja tako bridke kakor ravno ti najsocialistnejši socialisti in malokdo je postavil proti njenemu vodenemu demokratizmu tako ekskluzivno stališče, ki je absolutizmu za las enako. Delavci sindikalisti ne potrebujejo za izražanje svoje volje več občnega soglasja vseh sodrugov. Oni mislijo in delujejo na lastno odgovornost, kakor da imajo za sabo vso korporacijo, ves proletariat, ves narod. Sindikalisti — aristokrati prisilijo profanum vulgus, da gre ž njimi, kajti kdo bi čakal, da stoji duševni nivo vseh na potrebni višini? Sila je prvi činitelj napredka in s silo se mora gnati nezavedne množice k stavkam, demonstracijam itd. Resna razredna borba mora vstvariti od meščanskih idealistov zasanjano panegalitarnost. Boj gre proti vsem ideološkim podstavam sodobne socialistične politike. S preteklostjo je treba temeljito obračunati. Manj ideologije in več realizma! To je socialni pragmatizem. Velika napaka demokratov in socialistov po njih mnenju je, da se nočejo otresti lažidemokracije, da hočejo vstvariti bodočnost z ostanki preteklosti in podaljšati dobo pozitivističnega duha, ki je vzrok vseh utopij.

(Konec prih.)

Dr. Štefan Ságadin.

Upravno pravosodstvo.

I. Uvod.

Upravno pravosodstvo je produkt najnovejšega razvoja državnega življenja. Poleg parlamentarizma kot sodelovanja državljanov pri zakonodaji in samouprave kot sodelovanja samostojnih korporacij (občin, dežel etc.) pri javni upravi je upravno pravosodstvo bistven znak moderne države. Z idejo upravnega pravosodstva je v dosedanjem državnem razvoju dovršen zadnji korak na potu do one oblike državnega življenja, kjer naj v vseh odnošajih med podaniki in vladajočimi kot imejitelji državne oblasti gospoduje pravo in odločuje v slučaju spora nepristransko in neodvisno sodišče. Z uvedbo upravnega pravosodstva je realizirana ideja pravne države (Rechtsstaat). Le ona država ima pravico do tega odlikujočega naziva, v kateri je uveljavljeno tudi upravno pravosodstvo.

Kakor vse velike ideje, je tudi ideja upravnega pravosodstva doma v Franciji. Velika revolucija ob stiku osemnajstega in devetnajstega veka jo je dejansko realizirala, predno je bila ideja sama še teoretično jasna. Trajalo pa je nad pol stoletja, da je našla zmagonosno pot v druge evropske države enotnega pravnega razvoja, pri nas v veliki liberalni zakonodajni dobi leta 1867. Člen XV. osnovnega zakona z dne 21./12. 1867. o sodni oblasti jo je prinesel v principu, delno realiziral pa osnovni zakon z istega dne o ustanovitvi državnega sodišča, končno pa uvedel zakon z dne 22./10. 1875. o ustanovitvi upravnega sodnega dvora.

Toda vkljub temu, da že gre k zatonu pol stoletja od uvedbe upravnega pravosodstva in da zakonodaja glede tega predmeta v novejši dobi ni prinesla ničesar več novega, ne smemo misliti, da imamo opraviti s predmetom, ki je zakonodajno rešen ali pa teoretično zaključen. Baš nasprotno. Ni se našla doslej enotna teoretična oblika za bistvo in pojem upravnega pravosodstva. Avstrijski teoretik dobrega glasu, Tezner, toži še l. 1900, da je kriva one zmedenosti v razumevanju upravnega pravosodstva neka nadprodukcija teoretičnih formulacij tega pojma. Strokovnjak prof. Zorn (Kritische Studien zur Verwaltungsgerichtsbar-

keit) pa trdi glede zakonodaje o našem predmetu, da še nikjer ni prišlo čez štadij eksperimenta in zatrjuje kot aksiom, da je posnemanje civilnega pravnega reda, kar je bilo dosedaj vodilna ideja, za upravno sodno postopanje nesreča.

Pri eminentni važnosti upravnega pravosodstva za naše javno življenje ne bo torej odveč, ako se v naslednjih odstavkih bavimo s tem predmetom. V zakonodajnem oziru stvar sicer ni neposredno aktualna. Toda v tesni zvezi je z javno upravo in pri napovedani in pričakovani reformi uprave bo tangirano tudi upravno pravosodstvo. Mogoče vendar doživimo, da se uredi policijsko-kazensko pravo in da se ž njim podrede tudi te zadeve upravnemu pravosodstvu ter se tako izpolni obljuba, ki jo je prinesel §. 48. zakona o upravnem sodišču že pred 40 leti.

II. Zgodovinski razvoj.

Že ime »upravno« pravosodstvo kaže, da imamo opraviti s pravosodstvom v zadevah javne uprave, v zadevah, kjer posega javna, bodisi državna bodisi avtonomna oblast zapovedujoče in odločujoče v življenje državljanov. »Pravosodstvo« pa nakazuje, da gre za rešitev sporov med javno oblastjo in državljani sodnim potom, da nastopa javna oblast v takih zadevah v oblikah in z garancijami sodišč, oziroma, da razsoja o sporih neodvisno sodišče, katerega izreku se ima ukloniti tudi javna uprava. Iz tega sledi dvoje, prvič, da mora biti javna uprava že količkaj razvita, in drugič, da morajo biti v vsem razvoju državnega in družabnega življenja dani pogoji za pravno določeno razmerje med posameznikom in družbo, ali pravno izraženo, med državljanom in javno oblastjo; kajti upravno pravosodstvo ravno temelji na ideji pravnega varstva posameznika v njegovih odnošajih nasproti javni oblasti in pomenja, kakor se dobro izraža Lemayer, duševni oče naših upravnosodnih zakonov, »iudicium finium regundorum« med državo in individijem.

V starem in srednjem veku ni bilo ne enega, ne drugega. Javno pravo pomenja pri Rimljanih objektivno le obliko organizacije državne oblasti, ureditev nadvlade družbe nad državljani, subjektivno pa udeležbo posameznega državljana pri tej nadvladi. Moderno izraženo, so imeli Rimljani pač ustavno pravo, ne pa tudi upravnega. Individij ni kot tak, brez ozira na udeležbo v ustavni organizaciji, imel zoper javno oblast nobenih pravic

in o njegovem stališču nasproti javni oblasti je odločevala ta — magistrat — sama in suvereno. Rimsko zasebno pravo, ta najsi-
jajnejši produkt rimskega duha, je danes temelj našega zaseb-
no-pravnega reda, a rimsko javno pravo je izginilo z rimsko
državo. Razvoj srednjeveške in novodobne države se je vršil brez
organske zveze z rimsko državno kulturo. Zato se nam ni treba
muditi pri rimskih državnih napravah, ker so za naš problem
brez pomena.

Prav tako malo podatkov nam nudi za razumevanje in razvoj
naše institucije srednji vek. Državna ideja in moč — po nazorih
sodobne vsemogočne rimske cerkve »peklenskega izvora«, »insti-
tutione diaboli« — ni mogla priti do veljave, ves socialni red je
bil zgrajen na idejah fevdalizma in ves ogromni kompleks zadev,
ki so danes predmet javnega prava, je bil razdružen v posamezne
zasebno-pravne odnošaje. Državna oblast, v rokah kraljev in
knezov, sama pojmovana kot vrsta zasebnih pravic teh gospodov,
se je omejevala na pravosodstvo, javne uprave vsaj v približno
današnjem zmislu ni bilo. Radi tega je nedostajal tudi vsak sub-
strat za upravno pravosodstvo. Spori med knezi in podaniki so
se sicer pogosto reševali pred sodišči, toda to ni bilo upravno
pravosodstvo, ker so vsi ti spori imeli čisto zasebno-pravni
značaj. Ni šlo za pravno varstvo državljana, ali tačas podanika
zoper javno oblast. Te ni bilo, ampak knez je nastopal s svojimi
zasebnimi iz raznih naslovov izvirajočimi pravicami, katere je
moral pogosto uveljavljati proti podanim stanovom sodnim potom.
Ideja upravnega pravosodstva pa je individualističnega izvora,
predpogoj je razvita javna oblast, ki posega v individualne
pravne kroge. Iz reakcije individualizma zoper javno oblast se je
še le rodila potreba po zaščiti individija, ki jo daje upravno pra-
vosodstvo.

V nadaljnjem razvoju se je pod vplivom takozvanega na-
ravnega ali prirodnega prava (*ius naturae*, *Naturrecht*), huma-
nizma in reformacije krog knežjih pravic izpopolnjeval in ob
koncu 17. veka strnil v enotno knežjo oblast, *Landeshoheit*, za
katero so na spodaj, nasproti podanikom, kmalu padle vse pravne
ovire in meje. Vodstvo pri tem razvoju je imelo pravo, imeno-
vano »*ius politiae*«; nalagalo je knezu skrb za družabni red in
splošno blaginjo in mu dajalo temu primerno pravico nastopiti
tudi s silo v izvršitev teh nalog nasproti državljanom, tačas po-
danikom. Od tod tudi izraz »policijska država« (*Polizeistaat*),

kakor nazivamo državni razvoj od Ludovika XIV. in Friderika Velikega do moderne dobe konstitucionalizma.

Policijska država ne pozna napram svojim podanikom nobenih pravnih mej. Ni zadeve, v katero bi se ne vmešavala. Uradništvo nastopa po naročilih in ukazih kneza in je v svojih okrožjih nasproti podanikom isto, kakor knez v velikem.

Od tu gre razvoj zapadnih držav evropskega kontinenta dvoja pota. Anglija, od nekdanj s posebno socialno in državnopravno strukturo, se razvija v čisto drugih smereh kakor Francija in nemške države, in nima na razmere, kakor so se v ostali kulturni Evropi razvile, nobenega neposrednega vpliva. Še danes, v dobi splošnega prometa in vsestranskih kulturnih zvez, tvori Anglija, kar se tiče socialnih in pravnih odnošajev, svet zase. Zato moremo tamošnji nadaljni razvoj kot za razumevanje našega predmeta nepomemben za sedaj preiti. Le pri končnem premotrivanju sodobnega stanja upravnega pravosodstva se bomo morali ozirati tudi na Anglijo.

V Franciji in v nemških državah pa je trčila tendenca po razširjenju državne oblasti na vse panoge družabnega življenja ob skalo, ki je skoro eno stoletje uspešno kljubovala omenjeni tendenci in dala končno vsemu razvoju drugo smer. Ta skala so bila neodvisna sodišča. Kakor že omenjeno, se je začetkoma sploh knežja uprava omejevala na pravosodstvo, ki ga je knez navadno opravljal osebno. Polagoma pa so se ob razširjenju mej kneževin morali posli pravosodstva prepustiti posebnim organom, sodiščem, ki so si vedela s časom priboriti tako moč in vpliv, da se je že za Friderika Velikega in naslednikov Ludovika XIV. smatralo za nedopustno, da bi se vlada ali uprava vmešavala v zadeve justice. Sodišča so postala neodvisna. Sicer je bila njihova naloga omejena na civilno in kazensko pravosodstvo, toda meje med tema pravnima skupinama niso bile nikdar trdne in le pogosto so si sodišča lastila pravico podsodnosti v zadevah, ki jih je državna uprava reklamirala zase. Težnje sodišč je podpirala okolnost, da se je njih delo gibało na trdnih in v najfinejše nijanse detajliranih sistemih civilnega in kazenskega prava, dočim še upravnega prava ni bilo in je za upravo bila merodajna zgolj dobra volja upravnega uradništva in v zadnji vrsti deželnega kneza. Pri nerazvitosti javnega prava je to pomenjalo toliko, kakor da je predmet dr-

žavne uprave vse ono, kjer načelo prava ne velja, in ni se čuditi, da je teorija javne zadeve od civilnih ločila po tem kriteriju.

V Franciji so bila pred vsem velika sodišča, parlamenti imenovana, ki so se mogočno postavljala po robu proti težnjam državne uprave in priznavala le one kraljeve naredbe za splošno obvezne, ki so se jim oficijelno od vlade doposlale in so jih sodišča vpisala v svojo zbirko zakonov (register), kar se pa ni zgodilo kar tako, ampak so sodišča pazno čuvala svoja načela. Le take vpisane naredbe so imele veljavo zakona. V boju med sodišči in kraljevo upravo je kakor v Franciji tako tudi v Nemčiji zmagala končno uprava, za katero je stala vsa vladarjeva moč. Sodišča so se potisnila nazaj na polje civilnega in kazenskega prava, javna uprava pa je dobila pod devizo Montesquieu-jeve »delitve oblasti« (séparation des pouvoirs) v zakonodajno, upravno in sodno, prosto pot. Ne v tem zmislu, da bi zanjo zakoni ne veljali, ampak da ni podvržena kontroli neodvisnih sodišč, da se ne more ne uprava kot taka ne upravni uradnik radi kakkega upravnega čina, najsi še tako globoko posega v prava državljanov, citirati pred sodišče. V Franciji se ni vlada zadovoljila s tem, da je zakon z dne 22./ 12. 1789. to načelo izrekel (»Les administrations de département et de district ne pourront étre troublées dans l'exercice de leurs fonctions administratives par aucun acte du pouvoir judiciaire), dosegla se je tudi uzakonitev gorostasnosti, da zapade sodnik, ki bi si upal soditi o zadevi spadajoči po nazorih uprave v njeno področje, kazni.

V nemških državah ni prišlo tako daleč, ker niso sodišča dosegla neodvisnosti in moči v oni meri; tu je zadostovalo, da se uprava za sodbe, ki so zadevale njene interese, ni menila...

Ko se je uprava oprostila kontrole civilnih sodišč, ni postala prosta vseh vezi; kajti delitev oblasti je pomenila zlasti, da je zakonodajna oblast nad vsem, sodna in upravna oblast pa stoje pod zakonom, sodna, da ščiti zakonitost zasebnopravnega življenja, upravna, da izvršuje upravne zakone v njih okviru in zmislu. Odtod tudi ime »izvršujoča oblast«, ki je postalo v tem času za javno upravo navadno. Mislilo se je, da je stem, če se uprava veže na zakon in se ji pripisuje naloga, izvrševati le zakone, dovolj doseženo; pri tem pa so pozabili, da je uprava moderne države veliko preobsežna in komplicirana, da bi se mogla v vsem obsegu določiti in omejiti z zakoni. Z besedo

»zakon« se je začel poseben kult, postala je čarovniška beseda, ki premore vse. Znana fraza policijskih organov »v imenu zakona« je tega izvora. Seveda je bilo treba za javno upravo še le ustvariti večino zakonov. Zato naj bi pa skrbeli parlamenti. Ti so pred vsem smatrali za potrebno, da se javni upravi na spodaj, napram državljanom, začrtajo meje, katerih bi uprava ne smela prekoračiti. Tako so nastali »osnovni zakoni« o nedotakljivosti imovine in osebe, svobodi vede, enakopravnosti narodov itd.

Uprava, oproščena vsake kontrole sodišč in le formalno vezana na zakon, je kmalu vzbudila reakcijo. Parlamentarna kontrola in ž njo spojena možnost ministrske obtožbe radi nepostavnih upravnih činov se je izkazala kot popolnoma nezadostno jamstvo za zakonitost in pravičnost uprave. Kako so se razmere izpremenile in kako so se motili oni, ki so v parlamentarnih pravicah iskali začetek in konec vsega, kar rači državljan za varstvo svojih državljanskih pravic, kaže najbolj dejstvo, da je danes med državljani splošen klic po odpravi parlamentarnih vplivov na upravo.

Enake, da ni reči, še slabše so izkušnje drugega sredstva v dosego zakonitosti uprave, s s a m o u p r a v o. Važne javno-pravne funkcije, cele panoge javne uprave, kakor ljudsko šolstvo in dr. so se odvzele državnii upravi in prepustile deželam in občinam. Prosto od ljudstva izvoljeni častni funkcionarji, kakor občinski predstojniki, deželni odborniki etc. naj imajo pod vedno kontrolo avtonomnih korporacij te zadeve v rokah. Toda izkazalo se je, da je državljan pred krivicami teh oblasti še manj varen, nego pred državno upravo. Tezner (Verwaltungsarchiv, zv. VIII, str. 537) to povdarja v krepkih besedah: »Die Willkür der Organe der Selbstverwaltung hat vor jener der staatlichen Verwaltungsbeamten nur die Schamlosigkeit voraus.«

Tako je nastal problem, kako doseči glede javne uprave, da bo res tudi varovala načelo prava napram državljanom, ali kako varovati pravico državljanov nasproti nezakonitim činom uprave, problem pravnega varstva v upravi. Rešitev tega problema pa se je našla v obliki — upravnega pravosodstva. Kako se je to dovršilo in kako je upravno pravosodstvo organizirano v zapadno-evropskih državah, je predmet naslednjega odstavka.

III. Organizacija upravnega pravosodstva v moderni državi.

Pri prvih teoretičnih pojavih problema pravnega varstva v upravi so se takoj javila civilna sodišča in reklamirala za se pravico presoje sporov med državljani in javno upravo. Na drugi strani je bila zahteva, da se varuje upravi tako težko izvojevana samostojnost in da se v upravi sami ustvarijo kavtele pravnega varstva in zakonitega postopanja. Te kavtele so iskali v tem, da se v takozvanih upravno-spornih zadevah postopa po načinu in v oblikah, kakor postopajo sodišča, da v takih zadevah upravna oblast nastopa kot pravosodna oblast. Za vzgled takega upravnega pravosodstva je služil francoski »državni svet«, conseil d'Etat. To je bil začetkoma le kraljev posvetovalni zbor v zadevah uprave, pa je sčasoma dobil tudi pravico kasiranja nezakonitih činov upravnih organov na predlog pritožujoče se stranke. Revolucija je ta državni svet odpravila in prenesla njegovo kompetenco na ministrski svet oziroma na posamezne resortne ministre, toda ustava z dne 23. frimaire VIII. ga je zopet oživila. Kot podrejene oblasti za upravnosporne zadeve pa je zakon z dne 8. pluviöse VIII. uvedel prefekturne svete (conseil de préfecture). Državni svet ni bil sodišče, ampak le posvetovalni organ nositelja državne oblasti; njegove odločbe so bila le mnenja (avis), po imenu in odgovornosti pa so bile to odločbe šefa izvršujoče oblasti. Šele leta 1872. je dobil državni svet neodvisnost in s tem značaj sodišča. Seveda dejanski je državni svet radi svojega ugleda bil že dolgo pred letom 1872. samostojno odločujoča korporacija, katere izrekom se je uprava brezpogojno pokoravala.

Ko je Francija torej že dejanski imela urejeno upravno pravosodstvo, je v nemških državah bila teoretična in praktična pot razvoja še nejasna. Nekatere države, kakor Würtemberška (1836), Hessenska (1832), Saksonska (1835) so bile slepo posnemale francosko inštitucijo. V drugih je bila zmaga večinoma na strani civilnih sodišč. Ta so tudi prodrli v državni ustavi frankfurtskega parlamenta, koje § 182 določa: »Upravno pravosodstvo preneha, o kršenju zakonov sodijo sodišča« (sc. civilna). Toda le za kratko dobo. Pod vplivom teoretikov Stahl-a, Stein-a in zlasti Gneist-a je končno od leta 1860. na vsej črti zmagala teorija upravnega pravosodstva. Začela je Badenska (1863), potem Prusija (1872, 1875), sledile so Würtemberška, Bavarska in dr. Kot najzadnja je uvedla upravno pravosodstvo Saksonska (l. 1900). Med tem je ka-

kor že omenjeno, francoski conseil d'État postal tudi formalno samostojno upravno sodišče, ki odločuje »souverainement.

V Avstriji so se ideje o delitvi oblasti, zlasti ločitvi sodne in upravne oblasti, ter zahteva po upravnem pravosodstvu pojavile še le v revolucijski dobi l. 1848—49. Legislativno je problem načel ustavni državni zbor v Kromeřihu (Kremsier) v svojem »osnutku ustavne listine za avstrijske države«, kjer povdarja v § 137 ločitev in samostojnost pravosodstva in uprave in ustanavlja najvišje »državno sodišče«. To naj bi bilo v prvi vrsti pristojno za razsojevanje o obtožbah zoper ministre, potem za pritožbe radi kršenja ustavnih pravic po upravnih činih in končno za razsojevanje sporov dežel med seboj in s centralno vlado. Bistveno iste določbe je sprejela tudi oktroirana ustava z dne 4. marca 1849 (§§ 102 in 106).

V sledeči dobi absolutizma ni bilo mesta za upravno pravosodstvo; takozvani »Silvester-patent« (31./12. 1851) je združil sodno in upravno oblast v prvih inštancah. Z ustavno dobo l. 1867. pa so tudi, in tokrat s čilo močjo, oživele vse one ideje, ki služijo realizaciji pravne države, pred vsem ideja upravnega pravosodstva. Iz »izrednega« po reaktiviranju ogrske ustave v »rednega« izpremenjeni državni zbor je takoj sklenil iz lastne iniciative več važnih zakonov. Za naš problem pridejo v poštev

1) zakon z dne 25. julija 1867, s katerim se ustanavlja odgovornost ministrov za upravne čine njihovega področja in določa za presojo o obtožbi ministrov, do katere ima vsaka zbornica pravico ad hoc sestavljeno sodišče (Staatsgerichtshof);

2) osnovni zakon z dne 21. decembra 1867, št. 147 drž. zak. o sodni oblasti, ki proglašča v čl. XIV. princip ločitve pravosodstva od uprave in določa v (radi svoje nejasnosti) slovitim čl. XV., da ima vsakdo zoper odločbe upravnih oblasti v zasebno-pravnih sporih pravico tožiti pred rednimi sodišči, zoper odločbe in ukrepe, ki kršijo druge pravice, pa pred upravnim sodiščem;

3) osnovni zakon z istega dne, št. 143 drž. zak., ki vpostavlja državno sodišče za presojevanje kompetenčnih sporov med sodnimi in upravnimi oblastmi, za presojevanje javnopravnih zahtevkov dežel med sabo in nasproti državi, zlasti tudi zahtevkov posameznika napram deželam ali državi, in končno, za nas najvažnejše, za presojo pritožb državljanov radi

kršenja v ustavi zajamčenih političnih pravic. Državno sodišče je dobilo svojo organizacijo z zakonom z dne 18./4. 1869, v katerem pa se je ravno glede zadnje, najvažnejše točke omejila pravica sodišča zgolj na ugotovitev, da in v kolikor se je zakon kršil, tako da državno sodišče nima moči nepostavnih činov kasirati ali pa v zadevi sami kaj ukazovati in je zmagonosni pritožitelj nakazan na dobro voljo uprave same. Kaj to pomeni, bi vedeli, da ne sezemo predaleč po primeru, povedati tržaški Slovenci iz svoje borbe za slovensko ljudsko šolo.

Osem let je trajalo, da se je obljuba čl. XV. (zgoraj pod 2) izpolnila in se ustanovilo z osnovnim zakonom z dne 22. oktobra 1875. upravno sodišče za presojevanje zadev, v katerih se čutiš po kaki nepostavni odločbi ali odredbi upravne oblasti prizadetega v svojih pravicah.

S tem se je pri nas zakonodaja glede upravnega pravosodstva bistveno završila.

V Angliji je, kakor že povdarjano, razvoj šel svoja pota. Ondi se je že ob koncu srednjega veka razvila poleg pravosodstva tudi obsežna vojaška, policijska in finančna uprava. Vršila se je v zmyslu tedanjega časa v judicialnih formah. Vsled velikega vpliva in ugleda sodišč tam ni prišlo do onega prevladanja upravne oblasti kakor zlasti v Franciji. Tako so sodišča obdržala svojo sodno oblast tudi v vseh upravnih zadevah. V primeri z razvojem drugod bi se zdelo, kakor da bi se bila Angleška v svojem razvoju zakasnila. V resnici pa je, ako uvažujemo rezultat razvoja na kontinentu, da je prišla uprava zopet pod kontrolo sodišč (— da so to sodišča posebne kategorije, ne izpremeni na bistvu ničesar —) Anglija vso fazo razvoja od osvoboditve uprave pod sodnosti sodišč do današnjega stanja preskočila. Ta karakterizacija angleškega sistema zadostuje za namene te zgolj informativne razprave.

Podrobnosti in razlike v organizaciji upravnega pravosodstva v posameznih državah navajati nima splošnega interesa. Ako preotrimo končni razvoj z vidika sistematike, moramo ugotoviti tri sisteme: angleškega, francosko-nemškega in avstrijskega. V Angliji le ena vrsta sodišč za civilne in javnopravne zadeve, v

Franciji stroga ločitev sodne in upravne oblasti in posebna, k upravnemu ustroju spadajoča upravna sodišča, v Avstriji pa nad upravo in izven nje stoječe upravno sodišče. Organizacija upravnega pravosodstva v Nemčiji je več ali manj urejena po francoskem vzorcu. Kar francoski in nemški sistem karakterizira in ga posebno razlikuje od avstrijskega, ki se zopet približuje angleškemu, je to, da nima toliko namena in naloge, ščititi pravic podanikov proti upravi, jim biti pravno varstvo, kakor doseči zakonitost uprave, ustvariti že v upravi pogoje, ki izključujejo kršenje prava.

Temu namenu služi razlikovanje med upravno-spornimi in čisto-upravnimi zadevami in posebna organizacija upravnih podoblasti (Kreis- in Bezirksausschuss, conseil de préfecture) za upravno-sporne zadeve. Toda če razumemo pod upravnim pravosodstvom presojo upravnih činov na njih zakonitost po neodvisnih sodnikih in v oblikah sodnega postopanja, nemško in francosko »upravno pravosodstvo« nižjih inštanca v bistvu sploh ni pravosodstvo, ampak le posebna oblika upravnega postopanja. Še le pri višjem upravnem sodišču (Oberverwaltungsgericht) ozir. državnemu svetu (conseil d'Etat) najdemo one kvalitete, ki jih teorija pripisuje pojmu upravnega pravosodstva in kakor je organizirano pri nas. Dejanjski se seveda tudi nemški in francoski sistem približuje našemu, kajti upravnosodne podoblasti imajo praktično bore malo pomena. Organizacija avstrijskega upravnega pravosodstva stoji, to lahko po navedenem povdarjamo, na višku legislaturne smotrenosti. Moti jo le neka po naših notranjih političnih razmerah povzročena hipertrofija pravnega varstva. Imamo namreč namesto enotnega foruma za presojo pritožb zoper upravo dvoje upravnih sodišč, državno sodišče in upravni sodni dvor. Prvo ima namreč poleg presoje kompetenčnih sporov tudi sodstvo o kršenju v ustavi zajamčenih političnih pravic; to pa do vaja pri nejasnosti in raztegljivosti pojma »politične pravice« do tega, da se za bistveno iste zadeve proglašata tudi upravni sodni dvor za pristojnega.

IV. Upravno pravosodstvo in samostojnost uprave. Prosti prevdarek.

V bistvu upravnega pravosodstva leži, da deluje le na pritožbo, ne pa uradoma. Pritožba mora vsaj zatrjevati, da se je

pritožitelju kršila kaka pravica po izvestnem upravnem činu. Upravno pravosodstvo pomenja ravno presojanje upravnega čina na njega zakonitost v smislu pritožbe. Tožena torej more biti le upravna oblast, ki ima kot stranka zagovarjati svoje stališče. Ker tvori uprava, in sicer državna na eni, avtonomna na drugi strani, nekaj enotnega, ne more biti pritožba na upravno sodišče dopustna, dokler je še mogoča pritožba v redni upravno-inštančni poti. V mnogih zadevah je pritožba na upravno sodišče izključena. Obsežnost takih zadev je v pozitivnem pravu različna. Čim manjša, tem boljše za pravno varnost državljanov.

Zanima nas v glavnem le ena vrsta zadev, ki so po svojem bistvu izključene iz upravnega pravosodstva. To so zadeve, v katerih postopa uprava »po prostem prevdarku«, zadeve »des freien Ermessens«, »pouvoir discrétionaire«. Kaj je kriterij teh zadev, kaj jih razlikuje od nasprotnih, upravnopravnih zadev? To vprašanje — quaestio diabolica ga imenuje prof. Zorn, obupajoč nad možnostjo povoljne rešitve — je najvažnejše na celem problemu upravnega pravosodstva in najtežavnejše.

Uprava si je morala svojo samostojnost in neodvisnost od sodišč v dolgem boju izvojevati. Tudi je v zmislu principa delitve oblasti, na katerem temelji razdelitev funkcij moderne države, da je uprava do neke meje neodvisna. Njen delokrog ni samo izvrševanje zakonov, — to morebiti v najmanjši meri, — ampak javna uprava obsega vse, kar smatra moderna država za svojo nalogo, za svoje državne smotre. Zato se delovanje uprave ne more vsestransko zakonito predpisati in omejiti. To ni samo nemogoče, ampak bi bilo tudi nesmotreno in bi vzelo upravi vso potrebno gibčnost. Uprava mora biti upravičena in zavezana, da v zadevah, ki zahtevajo njenega ukrepa, ne da bi že vsaj v detajlih bili za to kaki zakoniti predpisi, ukrene to, kar se ji vidi za skupnost najboljše, najbolj smotreno. Uprava v takih slučajih, kakor pravimo, postopa »po prostem prevdarku«. Prosti prevdarek je torej izvršujoči oblasti prepuščen, kadar ima ukrepati, kar zahteva javni interes, ne da bi bila vezana na določen zakon. Zadeve prostega prevdarka v modernih državah so imenovanja državnih organov, ugotovitev splošnega interesa pri razlastitvi, dodelitev raznih koncesij, štipendij, pomiloščenj itd.

Zakonito pojem prostega prevdarka in krog takih zadev ni in ne more biti določen. Sinteza med upravnim pravosodstvom kot

kontrola uprave po neodvisni sodni oblasti in samostojnostjo upravne oblasti pa se je našla v principu, da so zadeve prostega prevdarka izključene iz upravno-sodne presoje. Naloga je torej teorije, pred vsem pa dobre prakse upravnih sodišč, da določijo pojmu prostega prevdarka gotove meje. Kake težkoče se v tem pogledu porajajo, bo pokazalo par izgledov iz prakse.

Obrtna koncesija se more podeliti samo neomadeževanemu prosilcu.

Občina more samo omadeževane osebe izgnati iz svojih mej.

V prvem slučaju se je naše upravno sodišče v mnogih razsodbah izreklo za nepristojno, ker je ugotovitev neomadeževanosti stvar prostega prevdarka uprave, v drugem pa je izreklo svojo pristojnost, češ, da presoja, ali je dan pogoj za izgon, omadeževanost, ni stvar prostega prevdarka.

Upravno sodišče na pr. smatra, da spada v pravno presojo, ali je kak zavarovanju zoper nezgode podvržen obrat po večji ali manjši nevarnosti uvrstiti v višji ali nižji zavarovalni razred, pravi pa, da je stvar prostega prevdarka, katera nevarnostna stopnja odgovarja v določenem slučaju dejanskim razmeram. V naše svrhe naj ti iz obmejne sfere obeh vrst zadev vzeti primeri zadostujejo.

Princip, da ne morejo biti zadeve prostega prevdarka stvar presoje upravnih sodišč, je pravilen. Reklo bi se uvesti dvojno upravo, iz upravnih sodišč napraviti upravno inštanco, ako bi se tudi zadeve prostega prevdarka podrejele upravnemu pravosodstvu. Posledica bi bila popolna odvisnost uprave, rakova pot v razvoju v odnošaje, ki so v prejšnji dobi siloma izzvali osamosvojitve uprave od sodišč.

In vender vemo iz življenja, da so pogosto ravno zadeve, v katerih je postopala oblast po prostem prevdarku, tiste, ki neprijetno vzbujajo našo pozornost, ker postopanje oblasti sicer ne krši nobenega zakona, pač pa neprijetno dirne naš čut za pravičnost in objektivnost; ker n. pr. delovanje policije radi raznovrstnosti in obsežnosti agend ne more biti natanko po zakonih določeno, spadajo skoro vse policijske odredbe v kategorijo prostega prevdarka. Policija lahko iz zdravstvenih, varnostnih, npravnostnih itd. ozirov zapre kako ulico, šolo, gostilno za splošni promet. Žali pa naš pravni čut, ako vemo, da so v izvestnem slučaju (dunajski magistrat zoper češke šole!) zdravstveni ali varnostni oziri za

odredbo le pretveza, v resnici pa so merodajni strankarski, nacionalni ali kakšni drugi oziri. Naš pravni čut nam pravi, da v te stvari nima oblast prostega prevdarka.

Toda kako temu odpomoči? Zadovoljive formule de lege ferenda za rešitev tega problema še teorija ni našla. Pač pa je praksa francoskega Conseil d'Etat ubrala srečno ali vsaj dobro pot do za zdaj najbolj smotrenega izhoda in je vredna, da jo natančneje poznamo.

Conseil d'Etat je od nekdanj na pritožbo (recours pour excès de pouvoir) kasiral izpodbijane upravne čine 1) radi nepristojnosti upravne oblasti (incompétence), 2) radi pomanjkljivega postopanja (vice de forme) in 3) radi materijalne nezakovitosti (violation de la loi). Ker pa je deloval že ob času, ko je bilo upravno pravo še v povojih, ni bila pri presoji upravnih činov mogoča natančna ločitev vprašanja zakonitosti od vprašanja smotrenosti. Tako je nastala v njegovi praksi neka srednja vrsta slučajev, ki niso sicer vsebovali nezakovitosti, a so vkljub temu nasprotovali državni oportuniteti ali pa pravni morali. Tej vrsti je vsled sorodnosti državni svet pridružil tudi pritožbe zoper krivično uporabo prostega prevdarka. Tako je stopil k navedenim trem ničnostnim razlogom še četrti, prekoračenje prostega prevdarka, détournement de pouvoir. Danes je tozadevna praksa državnega sveta že konsolidirana, vzbuja občo pozornost in je ponos Francozov. Kako daleč gre državni svet, naj pokažejo nastopni primeri.

Župan (maire) je prepovedal nekemu prometnemu podjetju postavljati svoj voz ter vstop in izstop potnikov na občinskem ozemlju iz varnostnih ozirov. Državni svet je to odredbo kasiral, ker se je izkazalo, da je niso povzročili prometni (varnostni) oziri, ampak ker je bila občina nekemu drugemu podjetju obljubila prometni monopol.

Ravno tako je kasiral odredbo, s katero se je omejevala prodaja živil, ker je bila odredba izdana samo v svrhu, da bi se pomagalo malim obrtnikom.

Prefekt je dovolil nekemu podjetniku za nekaj let pravico pridobivanja fosforovega apna ob morski obali proti plačilu določene najemnine s pridržkom, da lahko uprava vsak čas prekliče dovoljenje. Ko se je prefekt res te pravice poslužil, ker so mu drugi podjetniki obljubili večjo najemnino, je državni svet pre-

klic kasiral, češ, da policijska dovoljenja niso za to, da bi fisku pripomogla do večjega dobička.

Za naše razmere je posebno zanimiv slučaj, da je župan, sklicevaje se na prosti prevdarek, dovolil enemu društvu korporativen obhod po mestu z godbo, drugim društvom pa to odrekel. Državni svet je na pritožbo razsodil, da bi splošna prepoved ne bila izpodbitna, da pa tvori détournement de pouvoir, če se brez posebnega povoda in zgolj iz strankarstva postopa tako samo proti enemu društvu.

Iz teh primerov je posneti, da se smatra za détournement de pouvoir, če je oblast svoj prosti prevdarek uporabila v drugi smoter in iz drugih motivov, kakor ga ji zakon prepušča. V tej svoji praksi je Conseil d'Etat danes še osamljen. Praksa naših upravnih sodišč ga daleč ne doseza. Détournement de pouvoir je pri nas še neznan ničnostni razlog in razsodbe v zadevah »prostega prevdarka« precej formalistično-ozkosrčne. Vendar pa najdemo tudi razsodbe naših upravnih sodišč, ki močno spominjajo na francoske in so kakor dobra znamenja, da prodira duh francoskega državnega sveta čez meje njegove podsodnosti. V tem pogledu je omeniti zlasti razsodbe državnega sodišča glede znanega čl. XIX. osnov. zak. o narodni enakopravnosti. Državno sodišče proglašča odredbe, izšle v zadevah, v katerih ima oblast pravico postopati po prostem prevdarku, za nepostavne, če zasledujejo izključno ali vsaj v prvi vrsti namen kršiti jezikovno enakopravnost.

Tako je na primer, da se poslužimo vzgleda iz ožje domovine, občinski svet v Celju sklenil izpremembo cestnega policijskega reda med drugim tudi tako, da smejo biti napisi na v ulično ozračje segajočih tablah samo nemški. Na pritožbo Slovencev je naglašal deželni odbor zagovarjaje izpodbijani sklep, da so občinske ceste last občine in ima ta pravico po prostem prevdarku določati pogoje uporabe, zlasti pa uporabe ozračja nad njimi. Državno sodišče je sicer v obče to priznalo, izreklo pa, da morejo biti policijski pogoji uporabe cest in ozračja nad njimi vendar samo taki, ki naj varujejo namen cest za splošni promet nasproti zasebnim interesom, ne pa, da bi se z njimi gojili samo enostranski nacionalni nameni, kajti za promet je popolnoma vse eno, ali imajo table tvrdk nemške ali slovenske napise.

Slična razsodba je izšla v zadevi imenovanja ulic v Pragi in v zadevah čeških nagrobnih napisov v nemško-češkem ozemlju.

Omenimo naj še eno razsodbo našega upravnega sodišča. Okrajno glavarstvo je dalo konsenz za napravo kamnolomnega obrata na neki parceli, čez katero se je bila trasirala proga Beljak-Rožna dolina. Pritožbi železniškega stavbenega vodstva je notranje ministrstvo ugodilo in odreklo konsenz, ker bi kamnolom otežkočil svoječasno gradnjo železnice. Upravno sodišče pa je, akoravno smatra podelitev konsenza za zadevo prostega prevdarka pristojne oblasti, odločbo ministerstva kasiralo, češ, da se ima obrtna oblast pri sklepanju o podelitvi konsenza voditi samo od varnostnih, ne pa drugih, če tudi javnih ozirov.

Obžalovati je samo, da razsodeb v tem duhu ni mnogo. Pravni reki v dalekosežnosti onega o *détournement de pouvoir* pridejo v praksi le polagoma do veljave. Saj je tudi pri francoskem državnem svetu trajalo nad pol stoletja, da je dosegla praksa ta višek in dobila stalne poteze. Da zakon sam ne stori vsega, kaže zlasti italijansko upravno pravosodstvo, kjer je zakon z dne 2. junija 1889. popolnoma recipiral po praksi francoskega državnega sveta ustvarjeni pravni položaj, a se v praksi še danes ni mogel popolnoma uveljaviti. Ravno to in pa dejstvo, da vsa praksa francoskega državnega sveta sloni na par splošnih določbah iz dobe francoske revolucije (!), nas pa tudi podučuje, da ne leži pravno varstvo državljanov toliko v dobrih zakonih, kakor v tem, da veje v upravi sami duh pravičnosti in da stoji upravno sodišče na višku svoje naloge. To vse pa je odvisno od splošnega kulturnega nivoja. Ker verujemo v konstantno napredovanje človeške kulture, smo prepričani, da pride tudi pri nas doba, ko bomo iz istim ponosom, kakor Francozi svoj *Conseil d'Etat* imenovali svoje upravno pravosodstvo »budno stražo naših pravic«, »le gardien vigilant des droits des individus«.

Josip Mandelj:

Nekaj številik iz kranjskega deželnega gospodarstva.

Razprava pod gorenjim naslovom v 3. številki te smotre je zapadla ostri kritiki v strankarskem dnevnem tisku. Gospod kritik se je jedra stvari dotaknil prav rahlo, a s tem večjo vehemenco udaril po piscu.

Na osebne napade ne odgovarjam, ker mi vzgoja, moje socialno stališče in pa dostojnost te smotre branijo, da bi na brezprimerno žaljive napade odgovarjal z enakim orožjem. Moj odgovor bo potemtakem docela stvaren.

Ureditev deželnih financ po izvršeni državni davčni reformi. To stališče, ki ga zavzema gospod kritik, se da zagovarjati, vendar pa ne smatram za pregreho, ako se z ozirom na kranjske deželne finance ne strinjam s tem stališčem. Negotovo je, kedar se ta že toliko časa obetana državna finančna reforma izvede, gotovo pa je na drugi strani to, da bo vse, kar bo naša dežela vsled te reforme maksimalno pridobila na novih preodkazih, šlo za nove neodložljive višje potrebščine, v prvi vrsti za cestno službo in regulacijo učiteljskih užitkov. Ker pa že sedaj nima redna potrebščina deželnega zaklada zadostnega rednega pokritja, je ustaljenje ravnovesja brez ozira na omenjeno reformo nujno ter odlašanje neumestno.

Ureditev deželnih financ — naloga deželnih poslancev. Brezdvomno je deželni zbor oni forum, kjer se sklepa o ureditvi deželnih financ, zmoten pa je nazor, ki zveni iz besed kritika, da bi se deželne naklade direktno ali indirektno plačujoči deželani ne smeli zanimati za finančno gospodarstvo.

Ponesrečena kalkulacija. Z veliko slastjo je kritik popadel moj kalkulacijski izkaz na 237. strani »Vede«. Povračilo deželnemu zakladu iz melioracijskega posojila v znesku 812.121 K 68 h v letu 1907. se nanaša na izdatke deželnega zaklada v l. 1900.—1906. in ne na leto 1907. Vkljub temu, da se je premoženjska bilanca zvišala za omenjeni znesek v l. 1907., ven-

dar iz gorenjega razloga vsporedba z l. 1910. v kalkulacijskem izkazu ni pravilna. Gospod kritik je to malenkostno stvar razblinil z namenom, da predstavi celi spis kot neobjektiven in pogrešen.

Iznajdba o »znižanem osnovnem premoženju«. V celem spisu ni na nobenem mestu govora o osnovnem fondu niti o osnovnem deželnem premoženju. Tudi nima s stvarjo absolutno nič opraviti tisti poldrugi milijon obligacij, o katerih se more vsakdo, kogar je volja, natančno podučiti iz znanega Lindtnerjevega spisa o deželnih financah. Kako vendar pride g. kritik na to čudno misel? Na straneh 237—242 »Vede« izvajam, da pri presoji, kako stoji deželno gospodarstvo, ni merodajna jedino le bilanca deželnega zaklada, ampak da je upoštevati vse aktivno in vse pasivno stanje, tedaj tudi ono, ki je izven računa deželnega zaklada. Morebiti bi bil kritiku bolj ustregel, da sem podal detajlirani izkaz o aktivnem stanju posebej in o pasivnem stanju zopet posebej ter na podlagi skupnih svot aktiv oziroma pasiv dognal presežek aktiv čez pasiva, kakor da sem krenil po drugi poti. V svojem spisu sem namreč navel zaklade z njihovim aktivnim saldrom koncem l. 1907. oziroma 1910. Po odštetju svote javnih dolgov sem dobil za leto 1907. okrogli znesek K 2,802.000 in za l. 1910. pa K 2,320.000, katere svote značijo presežek aktiv čez pasiva. Ako sem ta presežek označil kot čisto imovino, to na stvari absolutno ničesar ne izpremeni, ker je za pazljivega bralca povse jasno, za kaj da gre.

Na tozadevno zmerjanje in dalje na nemoška očitavanja, da namigavam v spisu na polom in konkurz — ne odgovarjam, povem pa to-le:

Deželne finance koncem l. 1907. niso bile slabe, tudi koncem leta 1910. še ne, vendar pa že na začetku poti, ki pelje nizdolu v slabe finance. Zakaj? Ker se ne upošteva načelo, da se morajo redni izdatki dež. zaklada pokrivati docela z rednimi dohodki. To načelo se mora v naši deželi tembolj upoštevati iz razloga, ker je deželni zaklad razbremenjen za izdatke cestnih zgradb in melioracij vsled najetja melioracijskega posojila. Najemanje visečih dolgov v delno pokrivanje rednih potrebščin deželnega budgeta je brezdvomno mogoče izvajati še več let, konečno pa se pride v zagato, iz katere preostaje le en izhod: prav občutno zvišanje deželnih doklad in najetje posojila za konsolidiranje visečih dol-

gov. Zadnje pa pomeni obremenitev tudi bodoče generacije in za stvari od katerih nima nobenega užitka.

H koncu še odgovor na očitanje, da nimam nobene ideje, kako urediti deželne finance.

Ko sem bil še mandatar v deželnozborski večini in za finance soodgovoren, sem imel in zastopal idejo, kako vzdržati ravnovesje v rednem budgetu, namreč: varčevanje z razpoložnimi sredstvi in z m e r n o zvišanje deželnih doklad; v sedanjem izpremenjenem razmerju pa nimam poklica niti potrebe nadlegovati odgovorno večino s kakoršnimkoli nasvetom.

Bogumil Vošnjak:

Knjiga o slovanstvu.*)

Knjiga o slovanstvu, ki je bila izdana letos, štiri leta po slovanskem shodu v Pragi, mora vzbuditi v vsakem, ki je bil priča onih dni, spomine, polne radosti in grenkih izkušenj. Slovanski shod l. 1908. pač dokazuje, da je slovanska narodna psiha ostala ona, kakor pred stoletji. Entuziastična vznešenost, optimistična vera in sangvinično presojevanje velikih zgodovinskih činjenic, ki jih ni mogoče spraviti iz sveta, tudi če jih ne priznavamo v trenutkih vzhičenosti s čašo kipečega šampanjca v roki. Vse ono praznično razpoloženje, ki je sugeriralo misel, da so pozabljeni oni potoki krvi, ono dedno sovraštvo med Poljaki in Rusi, govori, ki smo jih slišali tedaj v Pragi, — vse to je sicer bilo izraz neke velike instinktivne želje, ni pa moglo biti znak, da je napočila doba pozabljenja. Pri tej priliki ni neumestno, da se spominjamo, kako so zidali Hrvati in Srbi — res v strogo političnem oziru mnogo sposobnejši in nadarjenejši živelj — svojo slogo na mnogo solidnejše temelje. Praško pobratenje Rusov in Poljakov pod češko egido pa ni bilo nič drugega, ko lepa politična fantazija brez politične realnosti. Kesneje so prišli burni dnevi zunanje politike, ko smo se prepričali, kako malo so slovanski narodi še sposobni voditi v okvirju avstrijske državne misli tako zunanjo politiko, ki bi bila njim in obenem Avstriji v korist. Tako pa opažamo po

*) Slovanstvo. Obraz jeho minulosti a přítomnosti. V Praze. Jan Laichter 1912. 776 str. Cena 12:50 K.

praškem shodu v velikih vprašanjih zunanje politike opasno negotovost brez silne, zdrave volje. Rusija je vedela, kaj hoče, avstrijski Slovani pa niso vedeli, da je za nje aneksija prepotreben državni čin. Najvažnejšo ulogo so pri tem igrali poleg Čehov izvestni jugoslovanski krogi. Sedaj, ko držimo v roki ta obširni zvezek, se budijo spomini na te pretekle dni. Ni dvoma, da je ta knjiga najkoristnejši plod onih praških svečanostnih dni. Tu nam je podan dokaz, da je informativno delo, ki se resnobno bavi s tem, da poda verno sliko tega, kar je bilo in kar je, danes še edini povsem uspešen način realizacije slovanskih stremljenj, vse drugo je danes še žrtev neuspehov.

Poljski in ruski delegati so po praškem shodu zložili 3600 kron v svrhu, da bi se s tem denarjem izdala poljudno spisana knjižica o Slovanih. Bila je dobra misel, ki jo je uresničil češki Narodni svet v mnogo večjem obsegu.

Tople in lepe so besede, ki jih je napisal na uvodnem mestu dr. Kramář. Bila bi velika nekorektnost, ako bi ne uvaževali besed tega vseskozi poštenega, nesebičnega in velikomiselnega politika, čigar uprav pesniška intuicija pa žal včasih ne dopušča, da bi bilo dovolj upoštevano suho in jednostavno politično dejstvo. V predgovoru je izraženo važno mnenje, da so danes slovanski narodi izražene individualnosti. Pa vendar bi bilo napačno misliti, da tvorijo štiri jugoslovanske narodnosti popolnoma ločene jednote, ki stojijo v istem razmerju med seboj, kakor morebiti Čehi ali Poljaki k Rusom. Mi Jugoslovani smo edna narodna skupina in moramo zahtevati, da se pri vsaki priliki tudi upoštevamo kot homogena skupina napram Čehom ali Poljakom. V onih praških julijskih dneh je prišlo do važnega dogodka, ki pomenja mnogo več, ko vse navdušenje nad doseženo slogom med Poljaki in Rusi. Bila je to formalnost, ali pomembna formalnost. V eni onih starodavnih soban staromestske radnice, kjer je ozračje tako srednjeveško tradicionalno, so bili zbrani delegati vseh Jugoslovanov, izvzemši Bulgare, kot jedna narodna skupina. Z ozirom na to dejstvo bi bilo umestno, da bi tudi pričujoča knjiga v vseh svojih oddelkih upoštevala to razdelitev in povsodi razpravljala o vseh Jugoslovanih kakor o jedni skupini, ki ji stoji nasproti skupina češka ali poljska.

Temeljni akord Kramářovih izvajanj je glavna misel takozvanega novoslovanstva: Vse slovanske narodne skupine so si načelno jednake, ni več in manj vrednih slovanskih narodov,

temveč največji in najmanjši narod so si popolnoma jednaki. Niti najmanjšemu narodu se ni treba podrediti volji največjega. To je smrt starega rusofilstva, ki je poznalo samo eden polnovreden narod, Ruse.

Čuvstvo je pri Kramáru edno najznačilnejših gibnih sil njegove politične fiziognomije. Tudi zaključek njegovega uvoda je poln vznešenega, vročega čuvstva. Temperamentno izjavlja: Največja sila slovanskega ljudstva je v njegovem srcu. Izpoved čuvstvenega politika.

Jaroslav Bidlo prikazuje najprej v obsežni razpravi zgodovinski razvoj Slovanstva. Zanimiv je ta poizkus raditega, ker je to prvič, da se je lotil zgodovinar take tvarine. Slovanstvo mu je celota, vsi slovanski narodi so strnjeni v tej razpravi in menda nikjer še ni bila prikazana usoda Slovanov tako enotno. Najprej nam razlaga Bidlo nastanek slovanskih držav. Na kratko omenja vse prve državne tvorbe, ki so jih ustvarili stari Slovani. Državo koroških Slovencev imenuje Bidlo prvo večjo in stalnejšo državno tvorbo. V najbližjem sosedstvu koroške države je bila na Savi Ljudevitova država, na današnjem ogrskem teritoriju pa Privinova. Prav dobro pravi Bidlo, da so vse te male države bile prisiljene iskati podporo v edni izmed treh tedanjih velevlasti, ki so bile Rim, Carigrad in nemško cesarstvo. Ta razdrobljenost političnih vplivov in vidikov je povzročila, da ni moglo priti do snovanja velike državne enote.

Nerazumljivo je, kako more govoriti Bidlo, da se je Hrvatska l. 1102. podrobila Ogrski in izgubila svoje samostalno politično značenje (str. 12). To je povsem neistinita trditev, kajti l. 1102. je bila sklenjena med Ogrsko in Hrvatsko unija na temelju popolne ednakosti obeh pogodbenih strank. Dokler sta bili Ogrska in Hrvatska povsem stanovski državi, ni bila ta ednakopravnost nikdar ogrožena, usodepolni konflikti so še le nastali, ko se je stanovska država počela preleviti v narodno.

Ne samo v zgodovini štajerskih Slovencev, ampak tudi v severnem Pomorju pomenja nemška kolonizacija usodepolen udarec domačemu ustavnemu življenju. Ne tuji meč in osvojevalec, nego mirni kolonist in delavni tuji poljedelec je vzel tem severnim in južnim Slovanom politično neodvisnost. Drugo poglavje te razprave se glasi: Srednjeveški razcvit slovanstva, tretje Početki upadka, četrto Dobe upadka, peto Slovanski prepород in romantika, in šesto V znamenju realizma in socializma.

Priznati moramo, da se stavljajo silne težkoče takemu načinu prikazati vso tako silno mnogolično preteklost Slovanov. Očitati bi morebiti, da se preveč križajo državni in narodni vidiki. Morebiti bi bilo umestneje, da bi se prikazalo najprej usodo onih slovanskih držav, ki so danes povsem suverene, to je Rusije, Bulgarije, Srbije in Črnogore; avstrijski Slovani kakor tudi vsi drugi Slovani, ki nimajo svoje povsem suverene države, bi naj bili predmet posebnega zaokroženega oddelka, ki bi mu bila podlaga ne državna, ampak narodna misel.

Isti kriterij bi bil priporočati pri izvrstni, uprav uzorni Kadlecovi razpravi o »Državni uredbi in državno-pravnem stališču slovanskih narodov«. Dvojno stališče državno-pravno in narodno sili avtorja, da pri nekaterih narodih, kakor pri Rusih in Srbih, uvaža samo državne vidike, pri drugih pa, kakor pri Slovencih, samo narodne. To je vzrok precej značilno izraznemu metodološkemu dualizmu.

Posebno zahvalo dolgujejo Karlu Kadlecju Slovenci za tako jasno in lepo napisano študijo. Dočim je Bidlo Slovence skoraj zanemarjal, posvečuje Kadlec slovenski narodni renezansi od l. 1848. naprej dokaj prostora. Kadlec konstatira najprej, da so Slovenci jedini avstrijski narod, ki od početka devetnajstega veka ni narastel, temveč padel v svojem številu. V jedrnatih obrisih je prikazano vse moderno slovensko ustavno, kulturno in politično življenje. Posebno skrbno zasleduje Kadlec slovensko narodno pravo. Pažnjo posvečuje takozvanemu mariborskemu programu in taborski dobi. Tudi najnovejša slovenska politična zgodovina je omenjena. Celjsko vprašanje je razloženo. Glede primorskega jezikovnega prava popravlja Kadlec nekatere Fischlove krive podatke. Veliko važnost za Slovence pripisuje Kadlec slovenskemu Trstu, »največjemu slovenskemu mestu«.

Jako lepa je Kadlecova razprava o Bosni in Hercegovini. Stvarno in vendar brez vse ednoličnosti prikazuje nam praški profesor ustavni razvoj te naše cesarske zemlje. Mislim, da je malo oddelkov v celi knjigi tako zanimivih kakor ta: Kabinetni komadič so ona izvajanja, kjer Kadlec polemizira proti ogrskemu naziranju, da je Bosna, oziroma Rama del ogrske krone. Natančno je razložena bosenska ustava in iz Kadlecovih izvajanj moremo sklepati, kako velik pomen pripisuje današnjemu ustavnemu življenju Bosne, ki ima pravno in dejansko mnogo ugodnejši položaj ko Češka.

Še drug dragocen Kadlecov prispevek obsega to delo in to je razprava »Avtokefalne cerkve pravoslavnih Slovanov«, kjer nam predočuje avtor izredno bogato ustavno življenje samostojnih slovanskih cerkev, njih zgodovino in današnje ustrojstvo. Ta kratki pregled priča, koliko krasnega gradiva nudijo slovanske cerkve proučevalcu.

Ostali pregledi so strogo kulturnega značaja, tako oni Jiraska o šolstvu slovanskih narodov, Máchala o slovanskih literaturah, Taborskega o umetnosti, Nejedlega o slovanski godbi. Hejretu je bilo naloženo v zadnjem trenutku napisati pregled slovanske žurnalistike, ki se mu je vkljub temu posrečil. Povsem nepotreben in stvarj čisto neorgansko prilepljen je tretji del: Sokolstvo in turistika. To nikakor ne spada v to knjigo in ji jemlje oni ekskluzivni značaj, ki ji je prepotreben, taka pestrost škoduje. Kaj ima opraviti državno življenje Slovanov s turistiko?

Priznati je treba, da je ogromno delo izvršeno. To je pregled slovanstva, kakoršnega še nismo imeli, krasen repetitorij vsega, kar je slovansko. Idealno bi bilo, da bi vsak narod po svojih domačih ljudeh prispeval k temu delu, pa to danes še ni mogoče vsled naše nediscipliniranosti. Gospodarski oddelek so izkušali organizirati na taki podlagi, pa se je stvar ponesrečila.

Ta češka zbirka o Slovanstvu je lahko vzor našim avstrijskim oficiozom, ki se še niso tako visoko povzpeli, da bi podali življenja polno delo v avstrijskih narodih. »Österreichisch-ungarische Monarchie« je ponesrečena stvar, ki ni pospeševala medsebojnega spoznavanja avstrijskih narodov. Taka stvar se seve ne sme dati v roke samim cesarskim in vladnim svetnikom. Enciklopedičen spis o avstrijskih narodih, ki bi obsegal po vzorcu pričujoče knjige vse panoge narodnega življenja, je potreben Avstriji kakor gladnemu kos kruha. Pač ni države, kjer bi vladala taka medsebojna indolenca in medsebojno neznanje kakor ravno v Avstriji. Ako odštejemo Italijane, ki živijo v kulturnem miljeju, popolnoma tujem našem državnemu čuvstvovanju, stojijo si pa tudi vsi drugi narodi, ki načelno priznavajo neobhodno potrebo do avstrijske državne misli, drug nasproti drugemu, kakor tujec tujcu. Vsi ti neštevilni konflikti, ki zastrupljajo avstrijsko javno življenje, bi bili ublaženi, brž ko bi stopilo mesto današnje nevednosti znanje narodne evolucije vsakega izmed avstrijskih narodov. Dokler se to ne zgodi, bo res podobna Avstrija velikemu zverinjaku, kjer je po Hobbesu *natio nationi lupus*.

»Slovanstvo« je lep dokaz češkega organizatoričnega daru. To delo bo mnogo krepkejša vez med Slovani, ko vsi drugi raznovrstni poskusi približevanja, ki so bili utopični in radi tega brezuspešni. Ta grandiozna celotna slika slovanstva je za preteklost silno mračna, v sedanjosti se pa vendar kaže velik napredek slovanskih energij.

Pregledi in referati.

Literatura.

† Anton Aškerc.

Posmrtna silhueta.

Anton Aškerc ne biva več med živimi. Toliko živeje pa nam vstaja njegova markantna podoba v naših srcih, v katerih „v svojih delih sam bo živel večno“. Dolžnost slovenske literarne zgodovine je, da mu odkaže sedaj, ko je telesno odšel od nas, ono mesto, ki mu duševno gre v njej.

Aškerc je eden izmed vogelnih kamenov slovenskega slovstva.

Vodnik, Prešeren, Levstik, Jenko, Stritar z Gregorčičem, Aškerc, Župančič; tako se glase mejniki in kažipoti slovenske poezije. A Aškerc ni samo poetična, on je tudi splošno literarna znamka, daširavno ni deloval na drugih poljih lepega slovstva produktivno, ampak samo deloma teoretično. Z Aškercem je nerazdružno zvezana doba slovenskega realizma. Ko je l. 1880. prenehal izhajati Stritarjev „Zvon“, je prestal zato, ker je bila minila doba Stritarjevega idealizma, ki ga je bil zamenil realizem. Pravzaprav bi se

bila morala že takrat izvojevati ona literarno-kritična vojna, ki se je bojevala šele l. 1896. ob priliki Govekarjevega naturalizma in kateri je stal na čelu naš najodličnejši realist — Aškerc. Da je stal v glavi te programatične vojne baš pesnik, to je bilo slabo za plodovitost teorije in bilo je slabo tudi za pesnika, ne glede na to, da se je cela realistična struja — v drugih narodih tako bogata! — uveljavila pri nas manj mogočno in elementarno zato, ker je bila prišla nje kritična poglobitev najmanj petnajst let prepozno, ko je v deželo že prodiralo novo geslo modernizma v osebah takih zastopnikov, kakor so bili Kette, Cankar, Župančič, Murn...

Osemdeseta leta in prva polovica devetdesetih so bila neomejena domena Aškerčeve realistične muze. Pojavil se je pesnik, prihajajoč naravnost iz naročja naše zemlje, prihajajoč iz skromne vasice globoko tam nekje v lepi štajerski deželi. Ves čar naivnega otroka preprostega naroda je nosil v svojih zdravih potezah, vso lapidarnost in rekel bi klasično mogočnost slovenske ljudske primitivnosti. Refren

narodne povesti je živel v njegovi sveži govorici :

Za mizo sedijo svatje
In godci sedé za pečjój ;
Hej, to je vesela gostija
V Logeh pri županu nocój !

In od daleč se je oglašal v njegovi pesmi silni, po celi Evropi znameniti odmev najlepše narodne epike sveta, srbske narodne pesmi :

Vino pije Oger Fërenc Tahi,
Vino pije na graščini svoji,
Na Sosédu, gradu na Posavji.

Pripovedovalec je vstal med Slovenci, kakor ga dotlej ni poznala takratna od tujih šablon oblizana diletantska literatura slovenska: vsaka beseda mogočen korak, vsak stavek dejanje in emocija. V spomin naj pokličem samo prve verze njegovega „Mejnika“ :

Sejm bil je živ. Predal i ón je Lahom
Tam par volóv.
Zakásnil se, a v pózni, temni noči
Sam gré domóv.

Ko so izšle l. 1890. njegove „Balade in romance“, takrat je stal Aškerc na vrhuncu svoje slave. In po vsej pravici! On je s spretno, večšo roko posegel v globino naše duše in nam podal vso ljubko in vso neskončno dragoceno realnost našega človeka in naše prirode, oživši jo v čarobno, tako k srcu segajočo tančico našega tradicionalnega slovstva. Kakor šegav pripovednik iz naroda je govoril in nam podajal stvari in dogodke, kakršni so v svoji krepki realnosti, a nad vsem se je poigravala in vse je mično obkrožala njegova dražestna, vsake tendence in ostrosti prosta prirojena genialnost.

Aškerc je bil kot tak od slovenskega čitajočega občinstva tudi spoznan in ocenjen. To nam pričajo vrstice, ki mu jih je posvetil pokojni Janko Kersnik: „Slikati, opisovati vse, kakršno je v resnici, a vendar opisovati to le tako in v

takem vzporedu in v taki zvezi, da mora vzbujati estetično zadoščenje, hrepenenje po nečem nedosežnem, izkratka — da mora ustvarjati ideal v gledalcu, v čitatelju samem: torej ne golo življenje — golo resnico sámo, ampak golo resnico pod zlato prozorno tančico idealizma. — Ko bi čitatelji naši ne bili že prebirali večine Aškerčevih balad, bi jih navedli tu vnovič; a tako se nam to ne vidi potrebno; zakaj niti zapreti niti izogniti se ne moremo prepričanju, da bo o umestnosti naše gorenje trditve prepričan vsakdo, kdor bere le eno njegovih pesmi. Kakor bi deval kamen na kamen, rezan in oglašen, tako raste pod njegovim peresom stavba za stavbo pred nami, in ko jo imamo celo pred seboj, se zavseti v čarobnem svitu, belemu gradu enako, ki ga obsije zahajajoče solnce. Koliko skrivnosti tiči za takimi zidovi — kako jasno se nam kaže tu bela gola stran ozidja, in kako čarobno jo prestvarja zlati žarek, ki se mudi za trenotek ob nji! Ko smo prečitali, izginila je podoba, ali v srcu nam zveni še vedno odmev sreče in nesreče, veselja in bolesti, kreposti in zlobnosti, ljubezni in sovraštva, trpljenja in zadoščenja, ki smo jih gledali vse tako od daleč, golo, resnično in prozórno, a vendar le pokrito in divno osvetljeno po rdečezlatem žarku pesnikovega idealizma. Tako od daleč vidimo okna in stolpe, vidimo, ali visi ta ali oni po strani, gledamo v voglu tudi razrušen zid in na drugem koncu nov omet, ki ga je napravil nov gospodar — toda pajčevin ne gledamo, ki jih ziblje veter pod ostrešjem, in hroščev, niti muh, ki sedajo na bélež!“)

Leta so tekla. V slovensko, dotlej tako slogaško mrtvo kulturno življenje je po sili prodirala načelna

1) Kersnik, zbrani spisi, V. str. 341.

diferenciranost; vprašanja, kakor svoboda mišljenja, socialno vprašanje itd. so silila v slovensko šibko kulturo. In ni ga bilo romanopisca — realista, ki bi v široki lagodnosti romana predložil slovenskemu mislečemu človeku to novodobno pisanost družabnega gibanja pred oči. Samo Aškerc je bil tu s svojim sicer ozkomejno začrtanim, a mogočnim stihom, v katerega so se vrivala nova gesla, za enkrat še ne na račun in škodo poetične oblike. Kdo se ne spominja njegove l. 1892. izišle pesmi „Krišna“! Krišna se je bil včlovečil in pride potem zopet med bogove nazaj. Kako silno zveni njegova himna življenju, ki jo govori bogovom:

Ne veste, kaj je to — napást,
Kaj borba brez odmora —
Ne veste, kaj je pad in greh,
Kaj kës in kaj pokora.

Ne veste, kaj je nada, strah,
In kaj obupa srd je,
Kaj rojstvo je, neznano vam,
Ne veste ni, kaj smrt je.

Imejte večnost svojo vi
In dolgočas njen moreči...

In potem ona o „Grešniku“:

Le misli, Ambattha, le misli,
Le misli in sam preišljuj;
Da misliti greh bi bilo,
Brahmanom nikar ne veruj!

In „Bajramska legenda“ iz l. 1895. s socialistično ostrim geslom:

Tu vživali tudi mi bomo nebesa
Vsa zemlja že sama resničen bo raj;

a s še tako ljubkim pesniškim koncem:

Bolán si, moj ljubi, kaj ne da, bolán...!

A kot krona vseh „Delavčeva pesem o premogu“ iz l. 1897. in v njej v sijajni zvezi z vsem njenim programatičnim socializmom ono pesniško dragoceno preišljevanje o postanku premoga in njegovi prazgodovini, na koncu vsa tragika

nevarnega rudarskega življenja, zavita v tako ljubko in zato tako silno učinkujočo pravljico o jamskem škraatu.

Celo Aškerčeve polemike v verzih — poezija, kateri najbolj preté prodreti pesniški ovoj ostrine tendence! — so čudovito zdržane, polne lapidarne umerjenosti in pesniških podob. Kako znamenito leti hipogrif v oni proti Mahničju naperjeni pesmi:

Leti, leti Pegaz ko ptič nad zemljoj,
S ponosnimi krili, s ponosnoj glavoj;
Griva po vetru mu plove,
Bliskajó mu se podkove. (Pegaz in osel, 1891.)

Kdo izmed nas, ki smo se v devetdesetih letih šolali, ne pozna one fine orientalske satirične tkanine, ki se imenuje „Firduzi in derviš“ (1890)? Sijajna je njena tehnika verza:

Čilim pester tké Firdúzi
Pesnik peržki v mestu Ghasni;
Ni preproga, ki on tké jo —
Pesem piše, epos krasen,
Slavni Šah-namé

Potem pa oni dobrodušni, a tolikega lahkotnega zmagoslavja polni konec! Batjuška Oton, kolikokrat nam je bil na jeziku nekdanje lepe dni naše dunajske mladosti:

Vode, bratje, hladne vode...
Tu je vró poln!... Poškropite
Glavo vročo mu! Ostanek
Piti dajte mu!

Tak je bil oni Aškerc, kateremu so se radovoljno prepuščali v varstvo pri svojih prvih literarnih korakih tudi naši „moderni“. Cankar, takrat še prepričan realist, je v fini karakteristiki slavil svojega mojstra: „Aškerc si izbere za romanco ali balado navadno en sam prizor. Z dvema ali tremi krepkimi potezami nam oriše ozadje in predstavi junake; vse osebe, vsi obrazi, kateri nas morejo zanimati, so osvetljeni z močno lučjo, kakor na slikah Correggiovih. Tu je malo silovitih dejanj in nič bobnečih besed: vsa

sila je že v prizoru samem. Glaven učinek napravijo vselej zadnje kitice. v katerih je izražena največkrat pereča ironija. Pesnik odgne zastor, in kakor v električni svetlobi nam zablešče pred očmi živi kipi, a samo za trenotek; zagrinjalo zdrzne, in on se zasmeje: čemu se bojite teh režečih obrazov? Saj to ste vi, dragi moji! ...“)

Tako smo prevalili sredino devetdesetih let, a Aškercov glas je ostal to, kar je bil v njih prvi polovici: klic vpijočega v puščavi, a on osamljen klicar novodobnih družabnih gesel brez odgovarjajoče, sebi primerne vojske. Misli je, da dobi svojo četo v takrat nastopivših naturalistih - pripovednikih, ki ga bodo razbremenili, ki bodo na široko trosili zrna, ki so se vsipala iz njegovega prgišča. Kako je pozdravljaj Govekarja in njegov krog in jih zval v boj. „Bojevali so se že od nekdanj ljudje tudi na literarnem polju. In to je dobro! V poštenem boju se vadi človek v orožju, se bistri duh, se čistijo nazori, zmagujejo pa napredne ideje ...“¹⁾ Na platnicah 4. štev. „Zvona“ 1896 je ob povodu Govekarjeve „Same svoje“ napisal „apologijo našega novelističnega realizma“. A vse zastonj! Govekarjeva četa ni držala, kar je obetala ob svojem prvem nastopu. Ni nam podala širokega družabnega romana in ni razbremenila Aškercu. „Dekadenti“ so se itak odcepili od Govekarja, ostavili socialno polje in šli svoja nova individualistična pota. Takrat je rekel Aškerc, kakor nekdanj Stritar: „Naprej! pa naj si sam razbijem čelo!“ In pričela se je tragedija Aškercovega genija ...

Aškerc je stopil na forum dnevnih bojev in prask. Oblačil je sicer svojo muzo v najpestrejše orientalske kostume, a čimbolj je dra-

piral njene ude, tembolj se je razgaljala vsa vsakdanost in banalnost njenih oglatih, ostrih kretenj. Poetično misel, neprestano intuitivno zročo v najvišje filozofske ideale, odlikuje širok, svetel pogled na človeško naravo. Njej so tuja vsa majhna, vsakdanja politična vprašanja. Njeno delo je sinteza umetniških podob, njen cilj — višja prosveta in dvignjenje umov. Dnevna politična borba za trenutna gesla z vnanjimi političnimi orodji nič ne prepričuje, ampak samo pregovarja in draži. Ona ne more poboriti zle volje in torej tudi malo služi progresu. Politična polemika zavaja v malenkostne zagate, ona ne osvoboda, ne čisti pojmov, ne dviga duhov, ne nosi v sebi redilnih elementov za srce in um, ampak samo dobrodošlo, ostro orožje za one, ki že stoje v njenih vrstah, zamešava se v zunanjih meščanskih, socialnih naredbah, izdiha pod težo razdrobljenih problemov jurističnega in ekonomičnega reda. Formalni liberalizem, liberalizem telesa in instinktov je za poezijo nezadosten, ker ni dovolj, da pesnik ni zvezan, da je prost; pesnik mora znati to prostost tudi porabiti, pesnik mora znati iti dalje na pot novih iskanj...

Aškercov pogled je obtičal sredi vsakdanjih vprašanj, ki so pravzaprav polje politike in vsakdanje socialne borbe, in ostal je — sam. Mladi so zapustili njegovo zastavo in so šli po svojih poih iskat novih zvezd. To se je zgodilo l. 1897. in 1898., takrat, ko je pisal Aškerc svojega „Pavliho na Jutrovem“.

Formalno odpoved od Aškercu je napisal Cankar v „Slovenki“ l. 1900. v svojem „Literarnem pismu“, v katerem je izjavil med drugim: „Nepotrebno je, da bi ti pravil, kako spoštujem Aškercu in kako visoko cenim njegove balade in romance. S svojima prvima zbirkami si je pridobil Aškerc zaslužno slavo in jaz sem bil med tistimi, ki so to slavo najglasneje oznano-

¹⁾ Ljublj. Zvon, 1896, str. 750,

²⁾ Ljublj. Zvon, 1897, str. 311.

vali. Pozneje pa je Aškerc propadel... Aškerc piše danes lahko največje budalosti — in jih tudi piše! — a ni se mu treba bati, da bi se našel človek, ki bi se predrznil braniti slovensko literaturo atentatov razglašanih avtoritet.“

To je bila splošna odpoved, v njej še ni bilo podrobno izraženo, kar je ločilo mlade poete od njihov nekdanjega mojstra. Aškerc je ostal na forumu vsakdanjega dejanja in nehanja, agitiral je in haranguiral. Morebiti je imel svoje čitatelje, morebiti jih ni imel. Slovenska pozemlja se je razvila preko njega pod vodstvom Župančičevega genija. Nesporazumljenje med mladimi in Aškercem se je vlečlo dalje. Končno je imel sam Župančič pošten in možat pogum, da je v fini, podrobni karakteristiki Aškerčeve zadnje pesniške faze označil vse ono, kar loči novo generacijo slovenskih poetov od Aškerca: „Aškerc ni samo običal za svojo dobo, prišel je po zmoti svojega racionalistnega intelekta do tega, da smatra njegovo notranje oko v čudni optični prevari resničnost za resnico — in s tem je postalo njegovo naziranje krivo, ker površno. Skepsi ni več prostora v njegovi filozofiji; zanj ni problemov, on oznanja dogmo. Osebno je to njegova sila, subjektivno je prišel do stalnosti — objektivno pa je to okorelost in vkljub navidezni plodovitosti je njegova poezija sterilna... cenim njegov brezobzirni ‚dulce‘, ki je mnogo koristnejši od njegovega ‚utile‘, in pokazal bi ga poeta resnice in žive borbe, kakršen je bil, ko so njegove strelice nasprotnika še skelele.“¹⁾

Kar je sledilo tej odkriti, pošteni besedi Župančičevi, ni bilo več lepo od Aškerca. Pojavil se je v zbirki „Akropolis in piramide“ oni skriti napad na Omerjeve (Otonove) „blede bilke“, na njegov „malí, pusti vrt“, na „plitvi, skopi

mu vodnjak“, ki se bojda ne more primerjati z Ahmedovim (Antonovim) vodnjakom, ki je „sila globok, rekel skoro bi, da je brez dna“. In prišlo je tako, da se bo morebiti ta Aškerčeva zbirka samo še imenovala, kadar se bo govorilo o znamenitih Župančičevih epigramih, ki jih je rodila v „Naših Zapiskih“.

Vsako poletje, ko sem prišel v Ljubljano, je držala opoldne moja pot v Tratnikovo gostilno na sv. Petra cesti, kjer sem bil preverjen, da najdem Aškerca — žal — v ne-literarni družbi. A vedno sem ga hotel videti s tistim tihim, neizražanim občudovanjem, s katerim gleda človek vse veliko, ki je živelo v dušah našega naroda in jih gibalo. Hudo mi je vselej delo samo to, da se v naših malenkostnih razmerah literarni spori pretvarjajo v osebne. To slabost je delil s svojim narodom tudi Aškerc. Pravkar se zopet odpravljam v domovino. Najbrž da pojdem zopet na Tratnikov vrt obedovat, in nekaj trpkega mi vstaja v grlu, ko pomislim, da tam ne najdem več Aškerca v slučajni družbi. Upam pa, da najdem, odkar je odšel od nas s svojimi človeškimi slabostmi, v družbi celokupnega slovenskega naroda Aškerca njegovih velikih, nekdanjih del sedaj in vedno...

I. P.

Iz slovenskega slovstva.

„Slovenska Matica“ je izdala v letu 1911. za svoje člane osem knjig, štiri zabavne (med njimi eno hrvaško) in štiri poučne. Razmerje med beletrijo in znanostjo je pri nji nekoliko bolj ekonomično, ko pri njeni hrvaški posestrimi, ki je v letu 1911. svojim članom dala med sedmimi knjigami samo dve poučni. Beletrija naše Maticе je to leto značilna zaradi tega, ker se kaže v nji dvoje stremljenj po smo-

¹⁾ Ljublj. Zvon, 1907, str. 503.

trenem uravnavanju naše beletristike. Matica je vedno želela dobiti zgodovinskih snovi, prigodnih romanov ali vsaj novel in je za nje razpisovala celo posebne nagrade. Med njenim občinstvom in v njenem odboru pa se je javno in posebno pogosto oglašala želja, naj daje Matica lepega beriva, v katerem se bo res kaj „godilo“ in v katerem ne bodo samo bolj ali manj obširne duševne analize modernih junakov iz pisateljskih krogov in izven njih. Slišale so se že splošne tožbe, da so ljudje, katerim je Matična beletrija namenjena, „moderne“ literature „siti“. Ta notranja potreba je povzročila, spojena z ugodno konjunkturo, ki jo je kolikaj pozoren pisatelj lahko videl, da je izšlo letos v Matični beletriji kar dvoje „zgodovinskih“ del. Eno sicer ni novo; Lahovi „Brambovci“¹⁾ so drugi del in konec romana, ki je izšel v proslavo stoletnice Napoleonove „Ilirije“. Manj prigodniško in bolj iz nekake notranje potrebe se je poizkusil z zgodovinsko snovjo Meško²⁾. Imel je mnogo lažje delo ko Lah. Njegova „Zgodovinska slika“ (tako je nazval svojo povest) se vrši v prvi polovici XVII. stol., l. 1645. na tleh, ki so za našega pisatelja skoro neutralna (Ptuj in okolica) in v dobi, s katero nas ne vežejo skoro nikaki afekti. To se na njegovi povesti tudi dobro pozna: z neznatnimi izpremembami, ki bi ne izpremenile nobene bistvene črte njegovega spiska, lahko prenesemo ta njegov spis na Kranjsko ali v katerokoli drugo srednjeevropsko deželo. Zato se je Meško lahko svobodneje gibal v ustvarjanju. Ta svoboda ga je deloma zavedla, da je prestopil meje stvarnega pripovedovanja; mogoče je hotel dati s tem povesti več

življenja, več barve, dogodkom več notranje zveze in utemeljenosti. A ravno v takih slučajih mu je njegov sentimentalni konjiček, ki ni vajen zložnega epskega koraka, naredil nekoliko smešnih kapriol. „Če oče gvardian, ki je vendar sin Slovenskih goric, tako toplo ljubi to polje, kako ga nebi ljubil jaz, sin njegov!“ — modruje na 9. str. Rajavec, „kmetški mogotec s Hajdine, brat hajdinskega župnika“. To pobožno sorodstvo je menda zakrivilo, da se iznebi na sledeči strani še te le vsakdanje pridigarske modrosti: „Najsrečnejši so prebivalci teh mirnih, resnih domov. Srečnejši so, nego so bili najmočnejši gospodarji ptujskega gradu v vsi svoji moči, časti in slavi.“ Par vrst niže pa se spozabi Meško in opisuje vizijo, v kateri se izkuša meriti s Cankarjem. Da je cela stvar bolj pestra, ne manjka stare petošolske sentimentalnosti (str. 45—47) in tragičnega monologa shujšane in mršave veverice (str. 87). Tako je ta „zgodovinska slika“ sestavljena iz posameznosti, ki so v obilici na razpolago vsakomur, kdor je kedaj prečital par zgodovinskih romanov. Kar je originalnih potez, se jim pozna že ob prvem pogledu, da ne spadajo vanjo. Meško je imel premalo primerne gradiva, da bi iz njega sestavil enotno sliko takratne dobe; in ko je sestavljal iz gradiva Jurija Hauptmanna to svojo zgodovinsko sliko, se je premalo brzdal. Sicer bi moral opaziti, kaj vanjo sodi in kaj ne.

Mnogo težjo nalogo je imel I. Lah s svojimi „Brambovci“. Saj je prišel — po lastni volji — do vloge poeta, ki mu je bila ob stoletnici Napoleonove „Ilirije“ poverjena slavnostna kantata. To je povzročilo, da je imel kolikor toliko točno določeno ogrodje, dano množino gradiva, ki ga je moral porabiti za temelj in osnovno svojemu romanu. In če si je že enkrat izbral to priliko, se ni smel zado-

¹⁾ Knezova knjižnica, XVIII. zv. 231 str. — Cena 3 K.

²⁾ „Črna smrt“. — Zabavna knjižnica, XXIII. zv. — Cena 1 K 40 v.

voljiti s tem, da naniza vrsto dogodkov pred sto leti, spojenih z bolj ali manj svobodno vezjo. Moral je vedeti, da ima „Napoleonova Ilirija“ za vsakega izobraženca, ki vidi v preteklosti snujoče se početke našega življenja in ki je baš zaradi tega ž njimi zvezan z afektom, svoj določen ton. Lah je imel pred seboj Vodnikovo „Ilirijo oživiljeno“, to eksplozivno manifestacijo narodnega duha, v kateri je priprosti sin priprostega slovenskega naroda z jecljajočim, proroškim glasom glasil slavno preteklost in slavno bodočnost oživiljene „Ilirije“. Ta ditiramb, sto let star, je vesela nada in hrepenече pričakovanje, ki ga je ona velika doba izsilila možu, stoječemu v sredi takratnega vrvenja in dela. Ali se je to pričakovanje izpolnilo, v koliki meri, jeli bilo osnovano na pravih temeljih, kaj je v oni dobi bilo plodno za preteklost — vsa ta vprašanja bi se morala vsiliti piscu, ki bi se udal svoji snovi, piscu, ki bi se zavedal, da

mogočen plamen iz davnine šviga —
vekovke preletel je koprno,
in plamen naš se družil z njim, se dviga,
in plamen naš pogumno dalje gre,
ker neprekinjena drži veriga
iz zarje v zarjo in od dne do dne...

Stoletnica Napoleonove Ilirije nam je prinesla precej nove literature, znanstvene in tudi lepe, o tej znameniti dobi. Za Laha je prišla prepozno, da bi jo lahko še porabil. Porabil ni niti te vse, kar je imel pri rokah (ali je je lahko dobil). Principialno temu ne moremo ugovarjati, saj si pisec sam voli in zbira gradivo, pa ravna ž njim, kakor ve in zna. Zanima nas prашanje, kako je delal s svojim gradivom. Lah si je svojo nalogo zelo olajšal s tem, da ni iskal pravih problemov — komaj da jih je tu ali tam mimogrede nalahko označil. Gradivo, ki ga je rabil za skelet svojemu romanu, je porab-

ljeno zelo brezskrbno in komodno. Nikjer ni plastične slike onega ozadja, pred katerim so se vršili dogodki, ki so pisatelju pomembni tako, da jim je posvetil kar dve obširni knjigi. Namesto širokih in daljnih perspektiv vidimo samo posamezne kulise, ki nam jih pisatelj posamezno stavi pred oči. Ne dela mu skrbi in pomiselnosti to, da so te kulise včasih izposojene; z elegantno nonšalanso nas pozivlja na nekaterih mestih: „poslušajmo, kaj nam pripoveduje o tem... slovenski zgodovinar“ — in nam niti ne pove, kedaj neha govoriti slovenski zgodovinar, kedaj začne zopet pisec sam. Na takih slučajih pa se tudi vidi, da je imel Lah malo gradiva, ki bi ga lahko porabil v svoje namene. Kar pa mu je manjkalo, to je dodal iz lastne invencije. S tem se je oprostil nadležnih ozirov na dano gradivo in si ustvaril polje, na katerem se je lahko svobodneje kretal. Tako je nastala njegova geografija, ki je s svojo umetniško svobodo v tako neprijetnem nasprotstvu z vsemi onimi dolgimi izpiski iz „slovenskega zgodovinarja“, v katerih Lah povdarja zgodovinsko pristnost in zanesljivost svojega romana. Toda to je samo ena izmed kompozitornih hib. Nele da je ozadje, pred katerim nastopajo „Brambovci“, nejasno in majavo, tudi dejanja in osebe so brez izrazitejših potez in brez jasne karakteristike. Glavni junak Kristjan bi naj bil nekaj protagonist celega dejanja, pa je le čudna mešanica biedermeierskega jakobinca in nekoliko revolucionarnega „ilirca“. V Kristjanovih sanjah o slikah, kakor so jih slikali Watteau, Boucher in Fragonard, je premalo karakteristike za njegovo francozovstvo, v njegovih meditacijah (II, str. 178—185) premalo verjetnosti in motivacije za veliki preokret, ki je kar čez noč iz Kristjana, po duhu jakobinca in Francoza, naredil „ilirca“. Tega

ne podpro niti strica Muhiča pohodi v Samobor in zveze s Hrvati. Prvi del (in večji) „Brambovec“ se nam razdrobi v množico zaljubljenih in vojaških avantur, ki so premalo pomembne in tehnično premalo v zvezi, da bi tvorile enotno vez dejanja, v njih se je Lah po volji razživel, tam se nahajajo tudi odlomki, ki se jim človek čudi, kako so prišli v ta mozaik brez vsake kompozicije. V drugem delu se je pisatelj proti koncu zavedel, da bi bilo treba „Brambovec“ dvigniti nekoliko više. Spomnil se je velikih izprememb, ki so se takrat vršile med nami in je poizkusil dati završetku višji ton. Za vso Lahovo pripovedno tehniko je značilno in tipično, kako si pomaga tedaj, ko kulminira vse dejanje (str. 228 — pozneje še samo izzveni). Kristjan in Helena se ženita, in nazadnje je na njuni gostiji „začel govoriti tudi gospod Muhič. Kje se je vzel tedaj govor gospoda Muhiča! Vsi so strmeli; tako krasno je govoril. In kaj je govoril? Govoril je o svoji ljubezni do prijateljev. Vse, ki so ga poznali, so zalivale solze. Kristjan sam ga je vpriči vse družbe poljubil in ga je nazval svojega najljubšega prijatelja. Na svatbi je govoril tudi pesnik Vodnik, ki je poveličeval krasoto Ilirije; govoril je o stari slavi domovine in o njenem probujenju. To so bile misli, ki jih je zapisal v svojo najkrasnejšo pesem, ki se začinja z besedami:

Napoleon reče:
Ilirija vstan . . .

Drugi dan po svatbi se je Kristjan s Heleno odpeljal v Trst. . . . Trezno poročilo, suh referat, na katerem se jasno vidi, da Lah na tej pomenljivi gostiji ni „bil ž njimi vino pil“. Tudi bralec se ne more vmišliti v njo, ker je s pisateljem vred ne doživi. Zanosna „pesnika“ Vodnika ne čuti, kakor ne krasote njegove Ilirije, saj mu nobenega ne

pokaže pisatelj niti naravnost, niti v odsevu (οὐ νέμεσις Τρωάδας . . .). Človek mu more vse verjeti na njegovo popisujočo besedo, pa mu težko veruje, kakor mu težko veruje, ko pripoveduje (na str. 230), da je gospod Muhič čutil, da vstaja iz teh brambovec zarod „prerojen, ves nov.“

Oba pisatelja, ki sta letos pri Matici zastopana z zgodovinskimi spisi, veže poleg mnogih drugih sorodnosti tudi jako očividni tehničen trik: kratek liričen epilog. V njem bi lahko videli nekaj koketen „manu propria“, s katerim sta se pisatelja poslovila od neutralne, objektivne zgodovinske snovi in spomnila bralca zopet nase. Ta domneva ima pri Lahu manj podlage, ker je njegov epilog vsaj v neki, dasi rahli notranji zvezi z delom, posebno z njegovim koncem. Pri obeh je nastala pač iz jasne zavesti, da svojega dela, ko sta ga epsko zaočkrožila, nista dovršila, da je zvenelo na koncu v njima še marsikaj, kar je med pisanjem sililo na dan, pa ni moglo najti jasnega, določnega izraza. Meškov epilog je liričen (res da prehudo sentimental) ornament, Lah pa je v epilogu formuliral še enkrat problem, s katerim se je ves čas boril, ki ga pa ni zmogel. Da sta se pri tem oba spomnila one, ki sta ji služila in hotela služiti s svojim delom — svoje domovine — to kritika vsaj nekoliko sprijazni in plača za dolgo, dolgo in mučno branje. —

Milan P u g e l j je poleg Meška priobčil v Zabavni knjižnici (str. 91—126) svojega Gregorja, zanimiv sujet že zaradi tega, ker obravnava v njem razmerje preprostega naroda do naše lepe literature, celo moderne. Mickiewicz si v uvodu svojega „Pana Tadeusza“ želi doživeti veselje, da bi njegovi spevi kedaj zablodili v preproste kočje. Na Poljskem je to že davno doživel, na Slovenskem pa, če smemo verjeti Puglju in njegovemu Gregorju, velja

to vsaj o uvodnih dveh verzih, ki sta glavna in osnovna nota „Gospoda Tadeja“.) Gregor je star fant, neizmerno dobra, poštena slovenska duša, pri katerem človek ne ve, kaj je večje, njegova dobrosrčnost ali njegova kratkovidnost. Simpatična oseba, simpatično spisana — toda bojim se, da bo kdaj komu služila kot bojno sredstvo proti naši literaturi. In tedaj mi bo žal Gregorja in te Pugljevne novele.

* * *

Nekaj mesecev pred smrtjo Antona Aškerc a je izšlo zadnje njegovo delo, „Poslednji Celjan“.) S to knjigo je zaključeno življenje in delo pesnika, ki je s svojim nastopom, delom in odhodom povzročil med nami toliko literarnih bojev in živahnih diskusij, kakor doslej redko kateri poet. Njegovo literarno delo je veliko in obširno po svoji kvantiteti, toda majhno in omejeno po svojem idejnem obsegu. Izdal je devet zbirk pesmi (njegova prva in najboljša, „Balade in romance“, je leta 1903. doživela drugo izdajo), tri večje epske pesnitve, v eni knjigi „Tri dramatične študije“, z Ivanom Veselom „Rusko antologijo“, v kateri so prevodi novejših avtorjev po večini njegovi in daljši polemičen spis proti drju. Jos. Tominšku: „Ali je Primož Trubar upesnitve vreden junak ali ne?“ Bil je precej let urednik „Ljubljanskega Zvona“, ki

*) „Domovina, ti si kakor zdravje! Kadar te človek ima, takrat te ne ve ceniti, kadar te nima, takrat te spozna“. — K nam je to misel prenesel Cankar, v prevodu pa smo ta dva verza spoznali že nekoliko prej, ko je izšel v podlistku „Domovine“ prevod Sienkiewiczovega „Latarnika“.

*) Poslednji Celjan. Epska pesnitev. Napisal A. Aškerc. V Ljubljani, 1912. Natisnila in založila Ig. pl. Kleinmayer & Fed. Bamberg, 8°. 169 str. — Cena 3 K, vez. 4 K 50 v.

ga je izkušal razširiti v revijo, ki bi ne bila samo literarna. V njem je tudi ob stoletnici Prešernovega rojstva izdal „Prešernov album“. Odkar je slekel duhovniško obleko in postal arhivar mesta Ljubljane (1895), je tu in tam v znanstvenih listih priobčil tudi kak drobiž iz naše zgodovine.

Vloga, ki jo je igral Aškerc dolga leta v našem življenju, in njegova pomembnost, ki so mu jo za današnji čas — po nepotrebnem — o njegovi smrti vsilili razni njegovi prijatelji in neprijatelji, mi naroka ob recenziji njegovega zadnjega dela posebno pieteto in skrb. Pieteto zaradi tega, ker mojega glasu ne more več čuti (zadnja leta nasprotnih glasov ni maral poslušati), skrb pa zaradi širšega občinstva, ki nam že nekako vsiljuje svojo sodbo o Aškercu. Še pred nedavnim je prinesel „Savremenik“ oceno o Aškercu, nad katero smo slovenski literarni ljudje zmajevali z glavami, ob njegovi smrti pa se je njegova slava utemeljevala z besedami dobrohotnih slovanskih kritik in telegramov.

Vkljub različnemu stališču do Aškerc a človeka in poeta smo si danes Slovenci vsaj v enem edini, edini tako zelo, da je že obrabljena banalnost, če rečem, da sta njegovi najboljši knjigi prvi dve: „Romance in balade“ in „Lirske in epske poezije“. Najboljši, a tudi edini, ki sta mu zaslužili slavo. Zanj je bila prava sreča, da je nastopil v času, ko je naša splošna renezansa na literarnem in kulturnem polju (v zadnjih desetletjih XIX. stol.) oprostila duhove in razmajala marsikatero struno, ki je samo čakala primernege loka. Nepričakovani odmev, ki ga je našel Aškerc pri nas s svojimi jasnimi glasovi, je bil kriv njegove tragike. Poznal je samo dva, tri glasove, ki varirajo v vsem njegovem poznejšem delu samo v toliko, da postajajo vedno bolj hrupni, bučeči in hreščeči. Po-

manjkljivo invencijo je izkušal nadomestiti s tem, da je v svojih poznejših delih na dolgo in široko razpredel snovi, ki jih je obdelal že v prvih svojih pesmih. Iz legende o Primožu Trubarju v nebesih je nastala cela knjiga „Primož Trubar“ in nje nadaljevanje, posebna knjiga „Mučeniki“, ciklus „Stara pravda“ je obnovljen v „Junakih“. Invencijo so mu morale nadomestiti prigodniške prilike in arhivalni impulzi; za svojo obširno „pesnitev“ o Tahu je porabil zgodovinsko razpravo A. Kaspreteta „Tiranstvo graščaka Frana Taha in njegovega sina Gabriela“, ki je v primeri z njegovim izdelkom od prve do zadnje vrste zanimiva in pretresljiva novela. Njegova velika potovanja so sicer pomnožila maso njegove produkcije, toda v njo niso prinesla nobenega novega tona. V tem hlastanju za snovjo ni respektiral niti tuje lasti, celo Prešernove ne. Iž njegovega „Povodnjega moža“ je razsvalkal dolgo, dolgo storijo v verzih, ki se bere kakor kaka krvava sejmarska „Moritat“. Ne bom dalje raziskoval izvorov poznejših Aškerčevih del, prejasni so in preveč očitni. In v vseh je prav lahko dokazati ono enotnost Aškerčeve pesniške produkcije, ki je samo nje — ubožnost.

Aškerc je ostal vedno pri onih geslih, ki so bila ob času njegovega nastopa efektna. Živel in produciral je naprej, slep za ves naš napredek, ki smo ga od one dobe doživeli, pa je hotel biti (in bi naj bil) glasnik in vodnik generacije, za katero je ostal tako daleč vzadi, da jo je njegovo kričanje komaj še dosegalo in da se je le tu in tam kak zapozneli in počasni hodec ozrl po njem. Že v njegovih prvih delih se oglašča socialna struna — in z istim glasom doni pri njem še pozneje. On ne ve in ne vidi, kako mnogoobrazni so naši socialni problemi, da imamo o njih že celo znanstveno literaturo — pri njem

so še vedno tako primitivni, kakor so bili v času, ko so bili novi za našo literaturo v njegovih pesmih. Aškerc je vzrastel v času, ko se je na Slovenskem utrdila in razživela napredna misel; pozneje ni opazil, da imamo vedno več resnih ljudi, ki iščejo odgovora na zadnja vprašanja „odkod, kako, kam?“, ampak je šel in nastavljal pozauno naše kričave in omejene „Svobodne misli“. Naši pisatelji in pesniki so naš književni jezik izbrusili do neverjetne rafiniranosti in delikatese, Aškerc pa je v plohi svoje produkcije izgubil popolnoma zmisel za izrazitost in lepoto pesniške dikcije in zagrešil banalnosti, ki bi jih danes pri nas vsak urednik s pokroviteljsko gesto pokaral kje na koncu literarnega glasila v „Listnici uredništva“. Čudno je, da se še vedno čuje med njegovimi zaslugami, da nam je kot urednik „Ljubljanskega Zvona“ vzgajal našo moderno: Cankar je proti temu že davno protestiral, kakor se zdi, brez uspeha; da je v prvem „Pismu Jeremijevem“ (Naši Zapiski, 1910) videl v njem bolj tip naše liberalne stranke, ki je po prvem lepem razmahu ostala sterilna, nego njegovo osebno slabost, to je lep čin pisateljske humanitete.

Ponavljati bi se moral, če bi po vsem tem hotel podati še podrobno kritiko njegovega zadnjega dela. Take podrobnejše analize njegovih poznejših del so bile vedno neplodne. Neplodne za avtorja samega, ki je bil sprejemljiv le samo še za hvalo in kadilo, neplodne pa so še danes za vse one, ki so mu dovolj sorodni, da lahko v njem vidijo svojega patrona in malika. Navesti hočem le še eno sodbo drugega moža, ki je danes tudi med onimi, ki gledajo naprej in stremijo navzgor. Župančič ima pesem „Revija“, v kateri nastopajo pred njim razne naše pesniške oblike. In ko pride pred njega „Balada“, mu potoži

rezignirano, da je „vdova ob živem možu“. V teh kratkih besedah je izrečena vsa tragedija poeta Aškerc-a, ki je ne izpremeni ne jadikovanje, ne hvala, ne graja. Pieteta do pokojnika zahteva, da nam ostane to, kar nam je lahko: pomnik in spomin lepe in vesele dobe naše renezanse, ki je v njegovih pesmih — davno je že od tedaj — dobila krepak in plastičen izraz. To nam je lahko, več nam biti ne more. Opravil je svoje delo, za katero smo mu lahko hvaležni; in naj se sedaj, ko se je poslovil od nas, sodi o njem kakorkoli, trije njegovi znanci so na Slovenskem, ki so si oddahnili: balada, založnik in kritik. Bili so mu vedno odkriti prijatelji, ki so mu želeli dobro — da ni prišlo drugače, v tem je tragedija Aškerc-a človeka.

Jož. A. Glonar.

Knjige „Matice Hrvatske“ za god. 1911.

(Svršetak.)

Kovačićev roman „U Registraturi“ izlazi po drugi put. Prvi put je izišao god. 1888., dakle godinu prije piščeve tragične smrti u stjenjevačkoj ludnici. Kult Kovačića oživješe ili bolje započеше tek u zadnje doba gospoda Marjanović, Matoš i Krnic. Umrijevši naime mlad, pisac se najprije ne dospje potpuno razviti, a drugo bio je i odviše tuđ i nerazumljiv tadašnjoj publici — da bi ga bila mogla dovoljno ocijeniti. Društvo, koje nazva „žabarijom“, čije nam karikature ostavi u „Registraturi“, „Velikom patuljku“ i „Fiškalu“, osveti mu se zaboravom i ignoriranjem i morade doći najnovija generacija, da ga oživi. Kovačić — pravi naš realista — je i danas moderan i savremen i ako je umro već prije dvadeset i nekoliko godina. Danas on faktično i ulazi posve u litera-

туру i u modu. Preklani mu izdadoše pjesme, društvo hrv. književnika mu izdade lani novele, „Matica“ ove godine roman, a neki dan izidje i njegova travestija „Cengi-age“.

„U Registraturi“ je najbolje njegovo — ali ipak još nesredjeno i nesavršeno djelo. Kovačić naime ne bijaše veliki pisac, on to tek morade postati. To nije tek jedan roman već upravo ciklus romana nekoliko karikatura. Junaci su skoro svi karikirani. To su masivno i ostro urezane figure i silhuete, povećane groteskno i duhovito i dovedene do prototipova pojedinih klasa i maņa. Taj najuspjeliji „kumordinar Žorž“ je karikatura svih naših popapučenih opanaka, čankoliža i bonkulovića — dakle još i danas većine u Hrvatskoj, poniznoj zemlji, gdje tituluš imponira više i od uvjerenja i naroda. Naša „telegencija“ još i danas filozofiše, zijevajući, o velikim stvarima kao i gospodin kumordinar o „nebeskom lampašu“ i majčici Geji „što se okreće prije oko želudca pa oko sunca“. Mecena i njegovo društvo sa poetom Rudimirom Bombardirovičem još i danas su najuspjelija karikatura naše poluaristokratske aristokracije i bombastične poluinteligencije. Onda dolaze simpatične one figure „mužikaša Jožice“ i njegova „bajsa“, maloga „kanonika“ i vele mu Kate i. t. d., sve uzeto iz života, sve živo, plastično i duhovito.

Glavni junak je — najneuspjeliji. Ivica Kičmanović morao bi biti drastična karikatura onih „udvo-spolenih“ ljudi — one poluinteligencije i poluseljačtva — što je sustala na polovici razvoja i — smeta amo i tamo. U glavnijim konturama on to i jest — ali manjka mu obradbe. Dok je on — možda jedini od svih — trebao i mnogo dublje psihološke analize i crtanja, baš radi toga, da sa taj razvoj ili polurazvoj pokaže — Kovačić nam

podade tek njegovu vanjsku škicu iznijevši tek posljedice i neriješivši nimalo problem evolucije u njemu. Jednu od najvažnijih stvari — naime postepeni utjecaj nauka na njegovu seljačku naturu, mi ne doznajemo i njegova cijela pojava nam tim ostaja nejasna i nerazumljiva.

Radi toga jer je nesredjen roman je i težak. Osim neizmjernog broja živih bića koja rade, sudjeluju u njem i razgovaraju i sudbeni spisi i registri. Pred konac pak romantična i nevjerojatna pojava Laurina unese još i više zbrke u tu galeriju realnih figura, a pretjerano retrospektivno pričanje konačno zadaje najviše posla čitaocu.

„Antologija srpske lirike“ je bez sumnje najbolje, šta je „Matica“ ove godine izdala. Urednik joj, g. Popović već u svom predgovoru jamči, da su unutra samo dobre pjesme i to je zbilja istina. Sastavivši ju po estetičkom mjerilu, podade nam knjigu biserâ srpske nove lirike — i mi se pri tom samo čudimo zašto i sve Antologije nijesu po tom mjerilu sastavljene (n. pr. „Slovensko cvijeće“). Ono što nije lijepo, ne treba ni reprezentirati, a antologije su većinom sastavljene, da reprezentiraju.

G. Pavle Krstinić, čovjek koji je knjiševnik jedino zato što je podpresjednik „Maticе“, mrevari opet jednom svojom dramom. Ovaj gospodin dok fungira kao Krsto Pavletić, profesor, pedagog, filolog i urednik „Nastavnog Vijesnika“, pa i kao čovjek, veoma je simpatična, zaslužna i — što je kod nas rijetko — radina pojava, i kad nebi bilo njegovog „alter ego“, Pavle Krstinića dramatičara, taj dobri profesor bi mi bio jedna od najidealnijih osoba u našoj lijenoi, skućenoj i štreberskoj „inteligentnoj“ Banovini. Ovako Pavle Krstinić kvari poslove Krstu Pavlotiću. Ja se čudim gospodinu Pasariću, koji može govoriti o „stojičkom miru“, kojim

da gosp. Krstinić podnaša nekađ naše kritike, jer ako ćemo baš govoriti o „stojičkom miru“, onda taj pripada našoj kritici, koja nije znala, da već „Kobnu okladu“ ili „Borbu proti sitnicama“ zasluženoro prešeta i tako auktora riješi dužnosti, da sebe bruka a nas dosadjuje. Profesor, pedagog i učenjak Pavletić je jedno i tomu — čast; ali dramatičar Krstinić, to je već nešto drugoga... Dok je izlazilo „Kala“, sa zadnjama Kasović-Cvijičke, Melkusa et comp., imale su pravo, da udju unj i njegove drame, ali žrtvovati posebnu knjigu — pa kad se radi o podpresjedniku — previše Taj „Bratski inat“ pisca, koji sam priznaje, da je više pedagog nego pjesnik je drama, obradjena već u Tomićevom „Zmaju od Bosne“ i u njoj ima osim nikakvih stihová još: pučkoprosvjetnih razpravâ, turističkih idejâ (str. 51.), filološko historičnih i državno-pravnih pitanjâ (str. 37 „nadjenuta...“), imitacijâ narodne pjesme i čitavih citata iz iste (i to je najbolje, šta ima u drami). U njoj konstatira gosp. pisac, da „Mihanović i Gaj kipe kao dobar mošt(!)“ i pjeva „još se puši(!) zaklana mi ljubav“. Iza kulisa se tri puta ratuje i puče na veliko i još manjka samo jedna živa slika na koncu. Opisi su pozornice ovi: „Vrt s cvijećem uz kuću, kojoj prozori gledaju u vrt“ ili „Sprijeda odaja, straga hodnik, u nutrini s jedne i druge strane vide se (možda kroz x- zrake!) vrata u sobe“. Razpisuje se nagrada za onog inžinira, koji ovo napravi brez — staklenih kulisa. Još samo ovu rečenicu: „Osman paša nikom ništa nikad nigdje ne zaboravlja“. Samo pet negacija!

Stjepan Radić je napisao knjigu sa dva predgovora i po onoj „Jede Vorrede ist eine Ausrede“, izpričao se je dovoljno, što je slaba. Ili bolje, ono što je napisano, nije baš slabo — ali to nije ni ono što

zajtjeva naslov, naime „Češki narod na početku XX. vijeka“. Mjesto da nam gosp. pisac o tome napiše knjigu, on se je zadovoljio da nam u predgovoru ispriča, kako bi se to moralo napisati! Potrošivši više od dvije trećine knjige na povjest češku, o njihovom stanju na početku našeg stoljeća govori tek na 67 stranica i to samo o duševnoj kulturi — naime o visokim školama, umjetnosti, znanosti i — kržljivo — o literaturi. Na početku XX. vijeka on ne nalazi kod Čeha ni Březinu, ni Sovu, ni Karaseka ni Šaldu i jedva jedvice spomenu Machara. . . Kod Čeha govori samo o „Pjesmama roba“, premda to nikako nijesu njegove najbolje pjesme. Prama nama ističe široko shvaćanje Slavenstva kod Kollara i Čelakovskog, kao da i u nas u to doba ne pjevaše Preradović i drugi samo o Slavenstvu, a Gundulić i onda, kada kod Čeha o tom nitko i ne sanjaše. Tvrdnja da „Nijemci u sve do najnovije vremena nijesu imali svoje samostalne znanosti i književnosti“ smiješna je i može se odbiti tek na pišćev „patriotizam“. Tomu za volju on neće da zna ni to da je Wiclifove spise donio iz Oxforda Jeronim Praški, već kaže da su to m o ž d a bili pratioci kraljevine Ane. Ima i par pogrešnih datuma u knjizi.

Fra Lovro Mihačević napisao je knjigu „Putopis po Albaniji“;

tu iznaša svoja putovanja i uspomene iz te zemlje evropskih pitanja i krvave osvete. Simpatično i toplo govori o svim tim junaškim i siromašnim krajevima, a narodne običaje i život crta tako živo i zanimivo, da ti se čini da čitaš lijepu novelu.

„Strossmayerov kalendar“ ima da od ove godine zamijenjuje „Kolo“. Iza posvetnog dijela velikom Meceni, dolazi zabavni i poučni dio sa lijepom pripovješću Ogrizovića „Ljubav Ivana Ivanovića“, Nazorovom „Našom pjesmom“, Tucićevom aktovkom „Život“ i Marjanovićevim zanimivim člankom o našim kulturnim prilikama. Ono drugo je ili ušlo i uvuklo se, ili „nije loše“ ili je — suvišno. „Dokazivati“ kako je Martić bio rodoljub je ista stvar kao da ko to dokazuje o Starčeviću. Za ovim dolazi još i reklamni dio, u kojemu se upravo cirkuskim načinom hvali sve, što je „Matica“ izdala ove godine, a da onaj djetinski „popis članova“ i portreti odbornika!

Napravivši si reklamu „Matica“ se je ove godine razpačala u 10.000 primjeraka — ali prevarivši nas. Svakako prama zadnjim godinama išla je napred — a to je dobar znak. Nek nas prevari i još jedanput, al nek se napokon ipak podigne!

Niko Bartulović.

Politika.

Drang nach Osten in bagdadska železnica. Revue Économique internationale je prinesla v aprilovi številki iz peresa biv. ministra F. Dubief-a velezanimivo razpravo o bagdadski železnici, ki se bliža svoji realizaciji in ki bo utegnila v nekaterih desetletjih izpremeniti orientalsko

vprašanje kakor v političnem, tako v gospodarskem oziru.

Cela vrsta plembov je zvezana s tem novim projektom. Bo li nova železnica pospeševala mir in miren gospodarski napredek ali pa nosi morda v sebi kal nepreračunljivih bodočih konfliktov? Naj bo temu kakor hoče, bagdadska želez-

nica je prešla iz stanja projektov na realna tla in nikdo je ne more več zabraniti. Mi stojimo pred dovršenim dejstvom in moremo kvečjemu odtehtati pro in kontra ter določiti naše stališče.

Ko se angleški projekt iz l. 1856. (Francis Chesney) ni dal uresničiti, je podelil 15. febr. 1893. sultan anatolski železniški družbi koncesijo za progo Angora — Cezareja — Sivas — Diarbekir — Bagdad. To je Wilhelm von Pressel-ov projekt. Ampak ta projekt, kakor tudi ruski (Tripolis — Koveit) radi prevelikih težav ni bil izvršljiv. Zato se je izdelal nov načrt in 16. jan. 1902 je dobil dr. Siemens, ravnatelj Nemške banke, potom posebnega irade koncesijo za 99 let. Bagdadska železnica bi bila podaljšanje anatolske proge Hajdar-Paša — Konia, se približala Sredozemskemu morju, tekla ob tavrškem gorovja do Adane, odtod mimo mesta Biredžik — Mardin — Nisibin Mossul do Bagdada, odkoder bi se dala podaljšati mimo Kerbele in Bassore do Koveita. Vsa nemška javnost je bila vsled tega vshičena, kajti udejstvljenje tega programa bi pomenjalo za Nemčijo velik političen in gospodarski dobiček in nenemški svet se je čudil tem bolj, kajti malo pred tem se o nemškem vplivu pri Porti sploh še ni moglo govoriti. In zdaj tak preobrat! Evolucija germanske vzhodne politike je pripomogla „Drangu na Osten“ v tridesetih letih do nečujenih uspehov, višek katerih pomeni na vsak način koncesija za bagdadsko železnico. Kakor je to diplomatski dopisnik v The Daily Telegraph (13./V. 1912) obširno komentiral, je napravil lord Beaconsfield po premirju v San Stefanu zgodovinsko velepomembno potezo, ko je prepustil na berlinskem kongresu predsedstvo Bismarcku in mu dal v orientalskih vprašanjih veliko besedo. Menil je, da je igra dobljena, ako postavi Nem-

čijo med Rusijo in Turčijo. Tedaj je bil angleški vpliv pri Porti vse-mogočen, dočim so bili Nemci brez ugleda. Bismarck je priliko porabil, odločil Avstriji pot proti Solunu, eskamotiral francoske oficirje iz turške armade in jih nadomestil z nemškimi, poslal Turkom barona Colmara von der Goltz in odprl nemški trgovini nova polja. L. 1880 kupi Nemška banka od Angležev železnico Hajdar-Paša — Isnik, ustanovi z Württembergische Vereinsbank v Stuttgartu Anatolsko železniško družbo, dve leti pozneje podeli nov irade Alfredu Kaula koncesijo za progo Solun — Bitolj (Monastir), 15. feb. 1893. sledi dovoljenje za podaljšanje Isnik-Angora z novimi progami Eski-Sehir-Konia in Angora-Cezareja z eventualnim podaljšanjem do Bagdada. Zato se je proglasila Nemčija javno za zaščitnico Turčije in ko je l. 1898. šel Viljem II. obiskat Palestino, je bil on prvi krščanski suveren, ki ga je sprejel padišah v avdijenci. Nemške milosti so deževale na roparski režim Abdul Hamida, Nemci so se udajali fantastičnim sanjam o neposredni zvezi Hamburg-Perzijski zaliv.

Ali zato so morali dobiti carigrasko obrežje. To je bila last nekega francoskega podjetja, ki ni bilo voljno odstopiti dragocena tla. Nemci so pripravili sultana, da je izdal irade za državno razlastitev. Za te namene se je ustanovila v Carigradu Palästina Bank (450.000 M. kap.) in Deutsche Orient Bank (20 mil. kap.) z mnogimi podružnicami v vseh večjih azijskih mestih do Bagdada. Kakor ogromen pajek, so premrežile nemške banke vso turško Azijo, iztisnile druga podjetja in monopolizirale prevozna in industrijska podjetja. — Mladoturki so bili sicer francosko-angleški prijatelji in nemška pomoč pri aneksiji Bosne-Hercegovine jih je zelo razdražila, ampak Marschall von Bieberstein in von der Goltz

sta znala spraviti vso turško politiko zopet v stari kolovoz. Turško revolucijo je uprizorila nemško dresirana armada in Mahmud Šefketpaša je nemški gojenec. Zato se ni čuditi. Navrh pa so Francozi še odrekli posojilo in napeljali vodo zopet na nemški mlin, tako da je dandanes Turčija dejanski le prisavek trozveze.

Dne 21. marca 1911 je potrdila turška vlada prejšnjo koncesijo in družba se je zavezala, da zgradi železnico El-Helif—Bagdad ter Osmanieh—Alexandrette v petih in luko v Alexandrette v štirih letih. Nemški upi so rasli v nerazmernost. Nemška kultura v polubajnih pokrajinah babilonsko-perzijskega starega imperija, na tleh Babilona, Selevcije in Ktezifona, neizmerno rodovitne, od nemškega kapitala oživiljene pokrajine, kjer bi mrgolelo germanskih inženirjev, industrijalcev, trgovcev in uradnikov in odprta pot k Indiji, to je moralo razgreti domišljijo še tako flegmatičnega filistra. Premog v Egli, petrolej v Kerkuku, nafta in vse vrste mogočih industrij, to je nekaj zapeljivega in povrh obeta vsa Mala Azija, ta dozdaj tako malodostopna in neizrabljena dežela, ogromna bogastva. In korist Turčije bi ne bila manjša. Sultanova vlada bi prišla v teh pokrajinah, ki spadajo dandanes le bolj nominalno pod njegovo oblast, do veljave in koncentracija 4. armadnega zbora v Erzerumu, 6. v Bagdadu in 5. v Damasku bi bila v kratkem času mogoča. S tem bi postala Turčija zopet velevlast, medtem ko danes ne more razpolagati s svojim vojaštvom, kakor zahtevajo polit. zahteve. Ona bo odločevala na bližnjem vztoku sama, spletle se bodoje nove aliance in evropsko ravnovesje bo ogroženo.

Nemčija in srednja Evropa bi uživali monopol velike medkontinentalne zveze v škodo sueškega prekopa, Sredozemnega morja in vse zapadne Evrope, Angleži bi

naleteli v predni Aziji povsod na zaprta vrata, ruskemu ekspanzivizmu pa bi se postavile določene meje.

Sanje so grandiozne, ampak realizacija bo zelo težavna.

V Tavriškem gorovju čakajo nemške inženirje velike tehnične težkoče, proga ob Sredozemskem morju bo zahtevala obilo dolgih tunelov, v Mezopotamiji pa stavijo peščene puščave in močvirja zelo neugodne predpogoje. Te tehnične težave se izprevrnejo v finančne. Ravnatelj Solun-Carigradske železnice, Rey je izračunal izdatke na 189.110 fr za km, Dr. Rohrbach 250.000 fr in če računamo povprečno le 200.000 fr na km, bo stala proga 680 milijonov fr. Ako pa priračunamo še v Orientu neizogibni bakšiš, izdatke za opekarne, električne tovarne, blagovna skladišča in ako pomislimo, da bodo šli delavci v tako nevarne in daljne kraje le za zelo zvišane mezde i. t. d., moremo mirno računati 900 mil. Dohodki za dolgo vrsto let ne obetajo mnogo. Če bi se poslužilo tudi vseh 300.000 ljudi, ki potujejo letno iz Evrope v Orient ali nazaj, nove železnice, bi to ne pomenjalo ničesar. Železnice prosperajo od blagovnega prometa, potovalci prinesejo malo. Razventega je pa neverjetno, da bi šel ves blagovni promet to pot, kajti Angleži se železnice ne bodo hoteli posluževati in težki in veliki tovari se prevajajo boljše in ceneje na ladjah, industrijalizacija in gospodarski preporod prednje Azije pa leži v tako daljni prihodnosti, da lokalnega prometa ne moremo vpoštevati. Dr. Rohrbach, velik zagovornik projekta, računa dohodke na 4000 fr na km, kar je vsekakor preveč. Za 3.400 km bi bilo 13.600.000 fr letnih dohodkov. C'est maigre!

Kako toraj pridobiti kapitaliste za projekt? Garancija bo zahtevala 40 mil. fr. in borzifancji bodo hoteli imeti zastave. Spekulacijam s colnimi tarifi se upirajo prioritete,

za monopole petroleja, alkohola, svile i. t. d. je treba revizije vseh trgovinskih mednarodnih pogodb, zenočenje pri Dette ottomane se je že enkrat ponesrečilo, za projektirano desetino pa še dolgo ne bodo podani kulturno-stabilitetni predpogoji novih pokrajin. Angleži so ponudbo, da se finančno udeleže, dvakrat odklonili, Francija pa se je morala ozirati do Potsdamskega sestanka na ruske zahteve. Pot iz zagate so našli Nemci l. 1907, ko je zahteval sultan od Dette ottomane dovoljenje, da sme uporabljati triodstotno nadcolnino razven za macedonske tudi za druge potrebe. Prebitok iz te nadcolnine je dal sultan 23./V. 1908. bagdadski železnici kot garancijo na razpolago in tako se je realiziralo prvo posojilo 108 mil. in drugo 119 mil. fr. Dne 7./XII. 1909. se je konstituirala družba z Gwinnerjem, ravnateljem Nemške banke s sedežem v Glaris; z omenjenim prebitkom se je moglo operirati kot garancijo (75%) in tako je bilo Turčiji mogoče, začeti izdajati zadolžnice, opravilo, ki ga je prepustila Nemški banki.

Ker pa zna bagdadska železnica oškodovati Angleže gospodarsko in politično, so se stavile projektu tudi razne politične težave nasproti. Nemčija bi bila v doglednem času izpremenila ugodno luko v Koveit gotovo v vojno pristanišče. K sreči Angležev pa šejk v Koveitu, Mübarek, ni bil sultanov podanik in se je (seveda na pritisk) podal pod angleško varstvo. Zato so se morali Nemci kislega obraza odreči proge Bagdad-Koveit in si izposlovali rajši koncesije za železnice do Kanikin ob perz. meji in Alexandrette (Iskanderun ob tavr. zal.), ki znajo udariti Angleže na gospodarskem polju še izdatneje. Veliko lažje se je dogovorila nemška diplomacija z rus. Ker je potekel z 31./XII. 1911. termin za zidanje perzijskih železnic, za katere je imela Rusija koncesijo, in ker se je bilo bati, da

se podjetni Nemci ne polaste tudi teh pokrajin, se je sklenil v Potsdamu dogovor, po katerem sme, ako moremo verjeti v Archives diplomatiques I./II. 1911 obelodanjenim nedementiranim tekstom pogodbe, Rusija, s pogojem da izreče svoje soglasje z nemškim projektom, se edino potegovati za perzijske koncesije in se obenem zaveže, da zida železnico Sadije-Kanikin. Nemčija je obljubila, da ne seže s svojimi projekti severno nad Kanikin in izjavila, da ima v Perziji samo kupčijske interese; Rusija se je s tem iznebila konkurenta v Teheranu, Nemčija pa sitnosti v Carigradu. Tako so odpadle glavne politične težkoče, in sedaj išče Nemčija le še pot, kako bi mogla obdržati bagdadsko železnico tudi finančno popolnoma v svojih rokah. Francozom je žal, da so prodali predkoncesije, ampak oni so pripravljeni za posojilo in se jim da garancija, da njih denar ne bo uporabljen brez zmernih obresti.

A. O.

Politische und volkswirtschaftliche Chronik der österreichisch-ungarischen Monarchie. Mit der Beilage: Parlamentarische Chronik. Mit Benützung amtlicher Quellen herausgegeben von Dr. Karl Neisser, k. k. Staatsarchivsdirektor im Abgeordnetenhaus des Reichsrates. 1912. Wien, Druckerei der kaiserlichen Wiener Zeitung, erscheint in Monatsheften. Umfang des Jahrganges 250—300 Druckbogen zu 8 Seiten. V 8°. Cena za vse tri dele letno 48 K; za politično ali gospodarsko kroniko s parlamentarično kroniko kot prilogo 36 K.

Ravnatelj državnega arhiva v poslanski zbornici na Dunaju dr. Karol Neisser je začel izdajati v mesečnih zvezkih zanimivo gradivo o vseh važnejših dogodkih, ki se tičejo političnih, državnopravnih in

narodnostnih ter državnih in narodnogospodarskih razmer v Avstriji. K temu bo pridajal poročila o važnejših dogodkih v inozemstvu.

Politična in narodnogospodarska kronika, ki bo izhajala vsaka zase v posameznih zvezkih, imata zelo obširno prilogo „parlamentarično kroniko“. Parlamentarična kronika bo prinašala poročila o zborovanjih vseh parlamentarnih korporacij v monarhiji: obeh delegacij, avstrijske in ogrske državne zbornice, posameznih deželnih zborov, hrvaško-slavonskega sabora ter deželnega zbora v Bosni in Hercegovini. Prinašala bo tudi poročila o sejah posameznih odsekov, vsled česar bo mogoče delovanje vseh ljudskih zastopnikov in njih medsebojne odnose jako lahko zasledovati.

Revija bo prinašala le zanesljivo, posebno uradno gradivo trajne vrednosti, pregledno, namenjeno za praktično uporabo. Upoštevati se bodo v prvi vrsti razglasi dunajskih uradnih listov „Wiener Zeitung“ in „Wiener Abendpost“ ter inozemsko oficielno časopisje; nadalje brzojavna poročila c. kr. brzojavnega korespondenčnega biroja ter onih izvenavstrijskih brzojavnih birojev, ki so z našim v zvezi.

Posameznim zvezkom bodo priloženi obširni vsebinski pregledi; celotni letniki pa bodo imeli obširen imenik oseb in stvari.

Namen politične, narodnogospodarske in parlamentarične kronike je, podati hitra, popolna in točna pojasnila o vsem našem in inozemskem javnem življenju.

Vsebina prvega zvezka politične kronike, ki obsega 60 strani v 8°, obsega gradivo od meseca novembra 1911 do januarja 1912. Nanaša se na vladarsko hišo in skupne zadeve z Ogrsko (str. 1—4); drugi del obsega poročila o vladi in avstrijski državni upravi (str.

5—17): o uradniškem vprašanju, političnih strankah v državnem zboru, znanosti in umetnosti, cerkvenih zadevah in izpremembah pri deželni vladi v nekaterih deželah. Tretji del prinaša isto gradivo Ogrski ter Hrvaški in Slavoniji. Četrty del se nanaša na Bosno in Hercegovino. Peti del (str. 25—29) se ozira na inozemske države: na Nemčijo, Švico, Anglijo, Francijo, Italijo, rimsko papeško kurijo, Portugalsko, Švedsko, Norveško, Rusijo in Balkanske države; potem sledijo poročila o nekaterih znamenitejših državah v Aziji (Kitajska, Rusija in Japonska) in o tripoliški vojski v Afriki.

Nardnogospodarska kronika je enako razdeljena, kakor politična, in obsega: trgovske in prometne zveze ter gospodarske razmere v Avstriji napram inozemstvu, potem poročila o avstro-ogrski banki, državnih financah, bankah in borzah, industriji, obrti in trgovini; nadalje o kmetijstvu, gozdarstvu, železništvu, plovstvu in vodnih cestah v Galiciji. Nato sledijo nekatera zelo zanimiva poročila o narodnem gospodarstvu ter narodnogospodarski politiki na Ogrskem, Hrvaškem in v Slavoniji, v Bosni in Hercegovini ter v nekaterih zunanjih državah.

Parlamentarična kronika, ki bo izhajala kot priloga prvih dveh, ali tudi ene izmed prejšnjih, prinaša na 56 straneh poročila iz meseca decembra 1911 o zasedanju delegacij, avstrijskega državnega zbora, posameznih deželnih zborov, ogrskega državnega zbora, hrvaško-slavonskega sabora ter bosansko-hercegovinskega deželnega zbora.

Opozarjamo na to velevažno delo naše pravnike in politike, ki vsled vsakdanjih stanovskih skrbi ne morejo redno zasledovati iz časopisja najvažnejših vprašanj našega javnega življenja. Gotovo bodo

našli mnogo jako hvaležnega graddiva bodisi iz zakonodaje, bodisi za svoje politično delovanje.

Alojzij Trstenjak.

Sociologija politične demokracije.

Poizkus gre nad pomislek. To je revolucionarna filozofija nove dobe, ki se je naveličala metafizike in hoče videti dejanja, pa samostojno rešuje probleme v praksi.

Enega njih je že rešila. Onim, ki so videli v besedi samo besedo in nič več, so se odprle oči in spoznali so. Pa so šli in zmajavali z glavami in napisali so mnogo o tem svojem spoznanju. Med Slovenci je bil to nadarjeni esejist Albin Ogris, ki je poizkusil dokazati, da je demokracija (demokracijski socializem) nasprotnik individualizma,¹⁾ ki si pa kesneje nekoliko nasprotuje sam, ko pove, da vsebuje nezmisljeni revolucionarni sindikalizem mnogo sestavin, potrebnih za zdravo javno življenje. Hiba demokracije je, pravi, 1). atomiziranje družbe, 2). poostrenje nasprotjev med posameznimi političnimi interesi, 3). korupcija, malenkostna politika, stanovsko politiziranje, zakulisnost, in 4). volilni listek kot panacea, kot vsemogoči talisman pilharstva in panegalitarnosti. V tej obsodbi je mnogo resnice in ena hiba: To je obsodba in fotografija korupcije, ne pa obsodba demokracije. Saj smo se v teku stoletja, od 1792. do danes, navadili razločevati med utopično demokracijo po Rousseau-u, ki izjednači ljudi in jih skoraj uniformira (kar se vedno očitava socialni demokraciji od Evgena Richterja sem) in med demokracijo kot principom politike in javnega pra-

va, principom, ki ne veže zmožnosti na svojstvo, marveč edino le na zmožnost znanja in pa uveljavljanja svoje osebe v družbi. Demokracija je pravni in dejanski predpogoj individualizma, ona še le omogoča da gre „vsakteri svojo pot, pa ne vsakteri do vrhunca! Pač pa moreš biti bližnjemu most in nauk.“ Da, tisti, ki je bolj premeten, s suado ali z borzno spekulacijo, s klakerji ali z žensko pomočjo, ali z vladnim administrativnim pritiskom, z lažnjivimi obljubami in z vzbujanjem nemožnih upov, — demogoštvo — „zlorablja.“ ... koga? Ne demokracije in abstracto nego tisto maso, ki se mu da zlorabljati. V vsaki demokraciji so voditelji in — speljanci, če že naj bomo zlobni. Pa če sem tudi med speljanimi, imam še vedno več pravic, nego sem jih, miren državljan, imel pod Metternichom ali pod Ludvikom XIV., ko bi me bila Pompadurka mogla dati v Bastiljo in ne bi bil niti moj kužek zalajal za menoj. Demokracija ti da še vedno možnost, da se je poslužiš, ona pa tudi dovoljuje razna sredstva kulture, ki jih aristokracija (absolutizem) pridržuje eliti.

In vendar ima elita mesta tudi v demokraciji, samo da ni navezana na sedmerožarko krono; elita demokracije je odprta tudi raznim „homines novi“, in masa se tega zaveda, četudi vemo, da je novodošli homo novus eden več, da jo vodi. Te hibe demokracije so tako razumljive, da bi bilo odveč, izgubljati še besede o njej. Našli so se pa, ki so trdili, da je prejšnja aristokracija boljša, ko „taka“ demokracija. To je pač le muha pesimizma (če ni to svetovno nazoranje). Tudi revolucionarni sindikalci se smatrajo za „aristokrate“ nad maso, ne vedo pa, da je ravno demokracija oni predpogoj, ki jim dovoljuje biti „aristokrat“, — aristokrat nezadovoljstva, nemira, volje, iniciative, akcije. In ne vedo, da

¹⁾ „Veda“, I. str. 408 in 562 et sequ. (Sodobni individualizem in renezansa romantike) in „Omladina“, 1912, št. 1/2 in 3/4 (Bergson).

je med njimi samimi isto razmerje... — Hoteti odpraviti voditelje, se pravi biti anarhist in utopist, Anarhist je vedno hinavec, le zato se ne pokori, ker bi rad sam vladal.

Dragocen donesek k razumevanju demokracije, zlasti politične, je spis o strankarstvu v moderni demokraciji iz peresa znanega sociologa dr. Roberta Michelsa*), o katerega spisih je „Veda“ že večkrat referirala. Pisatelj izrecno imenuje svoj spis „Raziskavanja o oligarhičnih tendencah v življenju skupin“ ter pove s tem podnaslovom vsebino svojega spisa. Demokracija je princip narodove suverenosti, torej predpogoj vsega novodobnega ustavnega življenja in jedro narodnostnega principa. Toda demokracija ni v praksi nikjer taka, kakor je v teoriji, ona ima marveč imanentno tendenco porajati iz svoje srede oligarhijo za oligarhijo. Demokraciji nasprotna tendenca leži v bistvu človeške narave, v bistvu politične borbe in v bistvu organizacije. Organizacija je država v državi, ona je edino sredstvo, s katerim se more slabotni individij boriti proti premoči... Tu najdemo jasno Gumploviczeve ideje v jasnem pesimizmu njegovega posmrtnega dela „Sozialphilosophie im Umriss“. Posameznik ni nič, masa vse. Celo konservativec se mora posluževati demokratskih oblik agitacije in vplivanja na maso, če hoče kaj doseči. Konservativec se pokvari, liberalcu pa pomeni demokracija itak le svobodo posedujočih; proti „masi“ ima averzijo. Zato ima aristokracija demokratsko obliko, demokracija pa aristokratsko ali bolj oligarhično vsebino. Vsakdo deluje

*) Dr. Robert Michels, Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens. Leipzig 1910. Dr. Werner Klinkhardt. Philosophisch-soziologische Bücherei, B. XXI. Str. 391.

le „v imenu naroda“, četudi je sam, pri tem se poslužuje gostobesednih metafer in se sklicuje na etiko, govori o osvoboji vsega človeštva, o libérté, o fraternité. Organizacija pa, ki je edino demokratsko bojno sredstvo, je obenem contradictio in adiectu: Tam prevladuje manjšina večino. Čim več članov ima organizacija, čim bolj se polni njena blagajna, tembolj gine moč večine in raste moč odborov, se utrjuje instancična pot, birokratična organizacija, se uvajajo indirektné volitve, posvetovanja v plenu se umikajo komisijam. Kontrola gine, voditeljstvo postaja poklic. Ze Rousseau je to izpoznal, češ, masa, ki delegira svojo suverenost, se jej je odrekla (Contrat social). Drugi so bili premetenejši, bolj papežki od papeža; tako je že Robespierre delil ljudsko suverenost v reprezentacijo, ki jo je zametaval, in v mandat, ki ga je odobral.*) Tudi Considerant, Proudhon, kesneje Ledru-Rollin, Pisane in dr. so to izpoznali. Ze Proudhon govori mnogo o vsemočnosti volilnega listka: „Biti ljudski zastopnik, se pravi izdajati svojo voljo za ljudsko voljo“. Alfred Fouille: „Le droit civil est une libérté pour soi et sur soi; le droit politique est un droit sur autrui et sur le tout en même temps que sur moi-même“.

Stranka je bojna organizacija. Taktika jej predpisuje mobilnost, pripravljenost. Zato je potrebna manjšina voditeljev. Njihova delegacija postane institut, navada se izpremeni v pravo. Volilna dolžnost je boljša, ko sama volilna pravica, ker dopusti poslednja, da obvlada aktivna manjšina pasivno večino. Vrhutega masa potrebuje vodjo, zlasti če je po narodnem značaju predisponirana k ubogljivosti (pruski korporal; valpet, farovž). Vera

*) Radoveden sem, ali bodo razni jubilarji ob 200 letnici jubilarja Rousseau-a to vpoštevali, ali pa jih bo sam slavnostni pesimizem.

v avtoriteto je predpogoj nekritičnosti. Vodja je masi objekt osebnega češčenja. Odtod njegova česta domišljavost. Masi najbolj imponira govornik, ne pa tihi pridni znanstvenik. V najbolj demokratičnih narodih so na prvih mestih advokati, žurnalisti, itd. — Za presojo položaja in dejanj ni masa kompetentna niti stvarno, niti formalno. Voditeljstvo je prirodno nujno. „Prvaki“, — to bi bil pravi slovarski izraz — nadkriljujejo maso zgodovinsko (po tradiciji, podedovanju), po svojem boljšem gospodarskem položaju in po svojem intelektu in formalni izobrazbi. Izobrazba, to je sugestivna moč posameznikov nad maso. Prvak postaja zbok teh svojih lastnosti in zaradi nujnosti svoje eksistence inamovibel, „aristokrat“ v demokraciji. Le iztežka se brani demokracija pred stabilnostjo s tem, da izroča vodstvo le za kratke dobe in jih oddaja z volitvami. Ameriški U. S. državljani mora povprečno po 22 krat na leto pred volilno žaro. Pa tudi tu odločuje vsled psihologije mas zakon težnosti. Stabilnost zamore celo postati dedna, prvak more tudi naravnost imenovati svojega naslednika, to celo pri najčistejših revolucionarjih, pri sindikalcih! — Uradniki organizacije so plačani, le v začetnih štadijih organizacije velja nasprotno pravilo. Na neplačanih častnih mestih pa sede zopet oni, ki „zmorejo“. Drugo sredstvo za utrjenje voditeljstva je strankin tisk. To je organ, potom kojega prvak poveljuje masi. Ona mu je poslušna, on jo pa prezira v srcu. To ni demokratično, a je naravno. Nasilju vlade se masa upira z nasiljem, nasilja voditeljev pa ne vidi, ne čuti. Prvaštvo postane kasta, ki vedno zmaga nad maso, če se tudi kedaj sporeče z njo. Da, prvaki morejo politizirati čisto na svojo roko, v demokratičnih, revolucionarnih in zlasti v karbonskih strankah prej nego v konservativnih ali aristokratskih. Oli-

garhična tendenca je strankarstvu imanentna in se kaže v demokraciji bolj ko v aristokraciji. V stranki, ki rabi birokracijo, nastanejo lokalne koterije. Prvaki teh koterij se bore med seboj za moč, korupcija se vtihotapi v vsak strankarski organizem. (To je vzrok toliko za postanek revolucionarnega sindikalizma, kolikor za postanek reformizma ali revizionizma. Op. ref.) — Prvaki proletariata nastanejo mnogokrat iz razkrojitve meščanstva. (Tudi pri nas: Meščan in duhovnik ob volitvah kmečka prijatelja. „Vprašanje akademikov“, že zdavnaj aktualno v demokratskih strankah velikega sveta, prihaja tudi k nam, v jugoslov. soc. demokracijo. Op. ref.). Poizkusi prevencije proti prvakom: 1). Referendum. Je malovreden, ker ni masa stvarno in formalno kompetentna in odda votum po volji prvakov. 2). Prepoved, da se prvaku v zasebnem življenju ne sme goditi bolje, nego povprečno vsakomur izmed mase. To sredstvo je mogoče le v začetnem stadiju organizacije (n. pr. pri sindikalcih, ki zelo slabo plačujejo svoje uradnike), v veliki organizaciji to sredstvo praktično odreče. 3). Direktna akcija, ta profilaksa sindikalizma, je še rodovitejše polje za nastajanje velikih voditeljev, nego sicer demokracija. 4). Anarhizem je „čist“ le v teoriji, organizacija anarhistov sledi vzgledom, kar je nekaj naravnega.

Vsaka organizacija ima konservativne temelje. Z njeno rastočo močjo pada njen revolucionizem; organizacija stremi za številnim članstvom, maso glasov in polno blagajno ter postane miniatura države, država v državi in generelno od nje odvisna; ni več sredstvo k smotru, marveč sama smoter. Teorija razrednega boja se pojasnja za teorijo boja manjšine proti večini. Vladajoči razred se pokaže za amalgam prejšnjih voditeljev in došlih homines novi.

Socializem se pokaže kot problem ne le ekonomije, ampak tudi demokracije, t. j. uprave. Nekoč revolucionarna stranka postane močna na zunaj, pa oslabi na znotraj; nje revolucionarnost ni več državi nevarna, ker postane legalna. Vsaj v dejanju, četudi še velja stara revolucionarna terminologija. Pravi revolucionarji še poskušajo s sindikalizmom, dokler se ne obrabijo, pošteni in razumni možje proglase reformizem, ker dobro vidijo in vedo, česar si „radikalci“, „die Unentwegten“, ne upajo priznati v besedi, četudi priznavajo v dejanju: Da jim druge stranke niso več načelno nasprotni, ampak le konkurentne. Agitacija postane nečista v načelu. „Ne agrarci, mi smo najboljši kmetijski prijatelji“; ne nacionalisti, mi smo najboljši narodnjaki.“ (Liberalec: „Ne klerikalci, mi smo najbolj verni“. In vice versa. Op. ref.). Revolucionarji postanejo konstitucionalna opozicijska stranka z revolucijsko terminologijo v agitacijske svrhe. Kaj bo, če postane ta stranka vladna, kar je vsekakor v parlamentarnih državah mogoče? Nastane nova revolucijska stranka, ki jo čaka zgodovina prednice, circulus vitiosus rasti, pomeščenja in propada.

Četudi se prvaštvo ne sklada s čistim pojmom demokracije (— ne z onim pojmom Rousseaua, Proudhona, Consideranta in dr., marveč demokratov, ki so bili bolj papežki od papeža! —), je vendar oligarhija sociološki zakon, ki ga je izpoznal že Rousseau. Zato se moramo navaditi računati z oligarhijo v demokraciji. Politika kot znanost torej ne bo formulirala vprašanja: Kako se naj doseže idealna demokracija? marveč bo vprašala: 1). V koliko je demokracija sploh možna, 2). v koliko je v danem trenutku izvedljiva? Vprašanje, je-li poželjna, pa je že vprašanje svetovnega naziranja.

Socialisti imajo eno veliko napako: So preveliki pesimisti sedanjosti, preveliki optimisti bodočnosti. Tudi referent si je svest te napake, ki jo pa izpričuje z neupogljivim prepričanjem o nujnosti tudi take „nečiste“ demokracije. Pri tem se mora sklicevati na avtorja, ki zaključuje svoje zanimivo delo z izvajanjem, da je demokracija, kakršna je, formalen predpogoj za vzrast individijev, kar povzroča vedno pogostejše javno kritiko in revizijo postopanja prvakov ter vzgojo mase. Socialna pedagogika postane vitalnega pomena za človeški napredek, — za (vsaj formalno) ustvaritev one „revolucionarne večine“, o kateri je referent govoril v „Socializmu“ — sledeč političnemu pesniku Jaurésu. Tudi avtorju je — izkratka povedano, kar dokazuje on v celem spisu, — demokracija problem in „pokret k njemu vse, cilj sam nič“. Stvarna demokracija je ideal, kateremu se približujemo v „neskončni“ paraboli, in ki ga bo človeštvo doseglo še le v trenutku, ko bo vsak človek tudi individualnost, ko ne bo več čredne nature in bo demokracija, dotlej pravna ali formalna enakost, pomenila matematično svoto individualnosti. Realnejše povedano: Demokracija je princip in je idealističen pokret k temu principu sub specie aeternitatis. To ima skupno s socializmom, čegar bistveni del je ona, stremeča h kulturi mase in k pravni državi.*)

Pa da končamo z avtorjem samim: Kdor hoče pošteno oceniti demokracijo, jo naj primerja z aristokracijo (monarhijo); vkljub svojim hibam je le prva neprimernejša, ko druga. Res, da bi bil ideal nekaka nietzschejanska aristokracija pravno dobrih in tehnično

*) Primerjaj dr. Sgadinovo informativno studijo (zlasti uvod) v današnji številki.

usposobljenih posameznikov, pa kje jo najdemo? Redkokedaj morda z izbiro, nikedar v dednosti. Zato je monarhija kot neskaljen princip potencirana škodljivost, teoretski slabša in zlasti neozdravljiveja, ko najslabša diktatura demagogije. v koje telesu živi vsaj zdravo in ozdravljajoče (idealistično) načelo. Cimbolj smo si na jasnem, da je tudi nepopolna demokracija boljša od relativno dobre monarhije (aristokracije), tem manj nas bo poznanje njenih hib odvrčalo od nje in bo naše spoznanje te pogreške vsaj popravljalo, če že ne odpravljalo.

Referent si dovoljuje še kratek dodatek avtorjevim izvajanjem: Ne bežimo toliko pred definicijo države bodočnosti. Nič ne de, če se je Bebel blamiral v državnem zboru in če Mengerjeva državnopravna osnova ni jutri izvedljiva. Socializem ni le ekonomski, ampak tudi eminentno politični in upravni problem. Iz tega stališča že moremo govoriti tudi o državi bodočnosti. Bo li takrat nastala brezrazredna, humanitarna, bratska, panegalitarna družba? Kaj še! „Država bodočnosti“ bo izboljšana država sedanjosti: Enakopravnost, visoka osebna vzgoja, državna, municipalna in zasebnopravna kolektivnost, tarifne pogodbe javnoopravnega značaja,

stanovske zbornice, pravno varstvo, progresivno obdačenje, dedinska reforma, visoka splošna kultura, higiena, umetnost, sport. Zasebno podjetništvo omejeno z raznimi klavzulami socialne politike in javnoopravno priznane organizacije, osebna iniciativa, visoka politična rutina mase, izboljšana kontrola nad voditelji. Kdo bo imenoval uradnike, kdo dajal štipendije, kdo državna naročila, kdo bo presojal umetnine, — ali masa, referendum? Kaj še! Isto bo veljalo, kar velja danes, z razliko, da bo morda vsak delavec kompetentnejši za presojo umetnine, ko današnji povprečni „pilharski“ inteligent. To bo dalo več kritike in morda tudi več kritikasterstva, a to je vedno še bolje, ko indolenca mase ali tudi ne mase. Vprašajte mojstra Jakopiča! Povečana splošna in gospodarska kultura pa še vedno ne bo spravila iz sveta proslule „psihologije mase“, da ta napravi včasih neumnost, ki je vsak posameznik ne bi napravil niti v sanjah. In vendar bo to tolik napredek, — četudi miren, evulcijski, — da se bo zgodovinarju, zročemu nazaj v preteklost, našo sedanjost, zdelo, da je človeštvo pretrpelo grandiozno revolucijo, kakršne se zgrade le vsakih tisoč let enkrat.

V. K.

Sociologija.

Socializem.

Dočim v zadnjem času polagoma sahne slovensko lepo slovestvo, raste odstotek spisov „socialne“ vsebine. Najnovejši spis te vrste je zbirka Abditovih esejev*),

*) „Socialni problemi“, eseji, spisal Abditus. Ljubljana 1912, Schwentner. Strani 234. Tiskala Narodna Tiskarna. Cena?

ki smo jih večinoma že brali v „Naših Zapiskih“. V prvem delu („Kultura in socializem“) podaje pisatelj v eseju o slovenskih kulturnih smereh in o socialnem preporodu nekoliko zgodovine našega javnega življenja do one točke, ko je klerikalizem zmagal v znamenju doslej podcenjevanega demokratizma in je Slovenec začutil, da je sredi krize, iz katere ga ne reši

nihče, če se ne reši sam s popolno prenovitvijo slovenske družbe in njenih smeri. Vendar je pisatelj precej enostranski, prepessimisten, ko opisuje naš razvoj, preoptimisten, ko govori o novih smereh, ki imajo tipus slovenske malenkosti v sebi ravnotako, kakor vsa preteklost. Razvoj socialistične teorije, marksizma in revizionizma je avtor označil precej aforistično; zlasti ni avtor povedal, v čem obstoji pravzaprav kriza marksizma, kriza demokracije in evolucionistični pomen revolucionizma. Poglavlje o Marxu je celo manjvredno. Kesenje nam pa poda avtor mnog odgovor na vprašanje, katerih se prej ni doteknil. Zlasti „Socializem posameznika“ se mi zdi dragocen odgovor na nepotrebna vprašanja raznih nevernih Tomažev, kaj da je pravzaprav z družbo bodočnosti in kdaj da jo dosežemo, ter onih drugih, ki se boje, da bo socializem žrtvoval bedne posameznike, z numaro na kapi, „panegalitarizmu“, Esej „boj zoper stroje“ je nekoliko nesistematičen, govori o boju zoper stroje le začetkoma, pozneje pa o programu in taktiki socialnih demokratov, o socialni politiki in zelo obširno o politični in strokovni organizaciji socialne demokracije. Avtor vidi v tej organizaciji le zavestno preobraženje prvotne proletarske jeze na konkurenco stroja v proletarsko organizacijo proti posedujočemu razredu. To naziranje je sicer pesniško zelo lepo, ni pa resnično; sedanja politična in gospodarska organizacija delavstva ima svoje korenine v družbi in njenem zgovinskem razvoju in je le posledica splošne demokratizacije, boj zoper stroje je pa epizoda, ki dobro označuje preteklost, ki pa ni bila ono zrno, iz katerega se je razrastla sedanja organizacija. Pa kulturn boj! Lep je ta esej, značilne so njegove misli. In — mestoma mu

dajem prav: Socializem sam na sebi kot ekonomska smer nima nič skupnega z ateizmom. Toda kulturni boj meni ni v prvi vrsti boj proti verstvu ali verski etiki, marveč boj proti cerkveni organizaciji kot boj-nemu sredstvu in orožju kapitalizma. V drugi vrsti pa, — če razširjam izsledke znanosti, nasprotujem s tem dogma m te ali one cerkve; ali to ni kulturni boj? Ali naj zato prejenja znanstveno izsledovanje in širjenje tega mišljenja? In tretjič: Ali je ta kulturni boj res kapitalističen? Tu se z avtorjem torej ne strinjava, ne v najmanjši meri zato, le ponavlja svojo dogmatično trditve: Socializem je protivnik kapitalizma, zato kulturni boj ni bistven del socializma, ne razume pa moje trditve, da je cerkev opora kapitalizma, da ga s svojim „krščanskim socialstvom“ le močnejše podpira, in da je boj znanosti zoper dogmo tako dolgo kulturni boj, dokler nam je resno s tem, da nesimo izobrazbo masi. Čimprej se navaden človek približa izobrazbi, tem prej se sreča z verskim dvomom, ki ga je treba rešiti. Je-li pa rešitev v zmislu krščanske etike res edina, to je sporno in bo tembolj sporno, čimbolj se filozofija, sociologija, zgodovina, prirodoslovje itd. sama oproščajo dogmatizma in postajajo prave znanosti.

Abditus nam je podal s svojimi zbranimi spisi nekaj obračun o desetletnem razvoju slovenskih „socialnih protestantov“, ki so šli v socialno demokracijo, ker se jim je gabil splošni débacle naprednjaštva pred desetletjem. Obračun kaže sicer, da je mlada struja načela polno problemov. Od vseh teh problemov pa še ni niti jeden rešen. Abditusovi eseji so nepopolni; oni stavlajo vprašanja o našem narodu, pa ne dajo odgovora. Vsaj ne do volj odgovora.

V. K.

Pravo.

Problem državnog gospodovanja.

Nema možda znanosti, koja bi bila u takvoj mjeri podvržena unutar-njim trzavicama, kao što je to državni nauk. Labilnost njegovih temelja, opća disharmonija nazora, jedna je od najvećih zapreka, koje su prouzročile, da su dosadašnji uspjesi tako nezadovoljivi i da su najelementarniji pojmovi postali žrtvom oštre kritike. Razloge ove opće neizgladjenosti i neustaljenosti treba tražiti možda u poteškoćama, koje uopće postavljaju karakter političkih disciplina. U tom je pogledu sigurno poučna činjenica, da je danas jedan od centralnih pojmova državnog nauka, pojam države i njezinog imperija, gospodovanja, predmetom neprestane borbe.

Traži se u ime pravne metode, da se eliminira gospodovanje ne možda iz državne prakse, kao što to čini sindikalizam, nego samo iz jurističke konstrukcije javnopravnih odnošaja, dakle samo iz konstrukcije, što je sigurno manje opasno.

Nećemo, da izrazimo zaokruženo, u jedinstvenu formulu koncentrirano mnijenje, što bi bilo moguće pobiti kao stotinu drugih u okviru naše znanosti. Naša će zadaća biti, da pokažemo, kaka izazivlju glavne misli o gospodovanju i državnoj vlasti otpor kod nekih predstavnika savremenog državoslovja, koji negiraju potrebu pojma državnog gospodovanja u državnoj i socijalnoj teoriji i praksi.

Empirički pojam gospodovanja jest jedna od temeljnih predodžbi i nije je moguće izlučiti osobito iz prvotnog nazora o državnom razvoju, koji je u isto vrijeme inherentan svakoj državnoj zajednici, bio u sadašnjosti, bilo u budućnosti. Između antiknih naroda bili su Rimljani prvi, koji su tvrdom rukom isklesali pojam državnog gospodovanja. U državi je samo jed-

na koncentrirana državna vlast, državno ustrojstvo je jednoliko i priprosto. Već u starom Rimu država je prava nositeljica imperija, gospodovanje je rimski izraz za vlast. U vrijeme, kada je bio zaboravljen antikni državni ideal, gubi se jasni pojam suverenog gospodovanja među najraznijim samoniklim tvorbama. U srednjem vijeku nema više državnog jedinstva, te ga zamijenjuje vlast provincija, gradova i socijalnih skupina. Privilegija svih ovih socijalnih skupina silnija su, nego što je smisao za jedinstvenu suverenu državu. Na svršetku srednjeg vijeka i tijekom novog bore se razne socijalne sile, da bi opet zavladao stari rimski pojam javne vlasti, suverenosti. Mjesto starih državnih sila, kojim je crkva i njemačko carstvo onemogućilo slobodan razvoj i neodvisnu vanjsku politiku, stvaraju nove državne formacije, sasvim suverene prema drugim državama. Država je sada silnija i mogućnija od svih drugih ustavnih in socijalnih skupina. Bila je to posljedica goleme borbe monarhije sa staležima, gradovima i raznim korporacijama. Kada je monarhija u toj borbi konačno pobijedila, znalo se, kakav će biti u budućnosti državni razvoj, a Napoleonovo carstvo znači u tom pogledu potpunu pobjedu ovog nastojanja.

Isključivo socijalno opažanje mora dovesti na svaki način do spoznaje: politička vlast je fakat. Nema sumnje, da su začeci svakog državnog života faktični. Ipak, kad se ostvari uredjeni državni život, iznikne uz faktičnu socijalnu vlast pravna vlast, koja se ne izvršuje, kako to hoće i trebaju faktički odnošaji, nego u smislu pravnih zakona, kojima je izvor pravna državna volja.

Možemo si predočiti socijalni nauk o državi na strogom empirič-

kom socijalnom temelju, ali pravni državni nauk u smislu pravne metode na takovim je temeljima nemoguć, jer su predmeti sasvim drugi. Apstrakcija je ovdje na svom mjestu, dočim se socijalni nauk ima baviti faktima. Ne može se smatrati pravni pojam suverenosti i državne vlasti kao nekakovo strahilo, komu je svrha zauzdati mase i držati ih u poslušnosti prestrašenog državljanina. Jesu li pojmovi kao oni suverenosti i pravne osobitosti tako bez svakog značenja? Svaki, koji pozornije posmatra državni život, mora doći do spoznaje, da je ovim pravnim pojmovima skupljena velika politička sila i da je prilična don-kišoterija tražiti, da se uništi, premda se ne zna, čime bi je zamijenili.

Smjer, koji niječe potrebu državnog gospodovanja, u prvom redu francuzki sindikalizam, ima svoj pravi razlog u tome, da ne razlikuje medju političkog i gospodarskog elementa. Istina je, da se oba najvažnija kompleksa: država i gospodarstvo prikazuju u vječnoj neprekidnoj borbi socijalnih sila, a ipak u živim međusobnim odnosajima i svestranom međusobnom dopunjivanju, utjecanju, odbijanju i približavanju. Ali ipak je jednostrano, kad se priznaje samo gospodarskim faktorima utjecaj na državni razvoj i ustrojstvo.

U historijskom materijalizmu treba tražiti uzrok, da socijalizem nije bio dosada sposoban ostvariti svoje državni nauk i opće je omalovaževao proučavanje bistva države. Sa socialističkog stanovišta je prvi pokušaj Antona Mengera „Novi državni nauk“, kome ipak fali impulzivna elementarna snaga. U istoriji političkih teorija, čini se, nema nijednog slučaja, da bi jedan veliki ljudski pokret bio zasnovan na tako nepotpunim državnim temeljima, kao socijalizam. Čini se, da dokazuje teoretsko nedostajanje lastnog samoniklog državnog nauka,

kakovog u svim detaljima, potpunu nemogućnost apsolutne pobjede socijalističkih državnih ideala, premda valja priznati, da će skup kulturnih ideja socijalizma uvijek silno preobražavati i državno mišljenje.

Vidimo kod Mengera, da izredno skromni začeci socijalističkog državnog nauka ne niječu naprosto državnu vlast, premda je gospodarski elemenat upravo u ovom sustavu dosta opasan strogo političkom poimanju. Sazvim drugog smjera je nauk, koji se pojavio u državi, gdje je Bodin-ov pojam suverenosti najprije pobijedio. Teoretskom nauku odgovaraju praktičke težnje. Teoretska razmatranja onih, koji hoće, da dokažu ništenost jedinstvene državne vlasti, odziv su moguće borbe socijalnih sila, borbe sindikalizma protiv savremene države. Nije čudo, da je buknuo ovaj antagonizam najprije u Francuskoj. Ovaj antagonizam sam je svjedok, da državna vlast i suverenost nije samo pravna fikcija, nego seže duboko u ljudsku djelatnost.

Nema pojave, koja bi tako jasno upozoravala na krizu, koja prijete današnjoj državi, njezinoj najvišoj vlasti, kao što je francuski sindikalizam. Sindikalizam je pojava gospodarskoga života, a ipak znači u isto vrijeme negaciju suverene države. Glavna misao sindikalizma je, da se imadu organizovati pojedini produktivni slojevi, kojima ne treba nadređene državne vlasti i čiji su ciljevi potpuno gospodarski, a ne politički. To je načelo gospodarskog federalizma. Državni činovnici imadu biti združeni u strukovnim organizacijama, koji imadu ista prava, kao sindikati radnika.

Razumljivo je kod savremenih Francuza precjenjivanje gospodarskih funkcija. Državni nauk francuske revolucije potpuno je apstrahovao gospodarske potrebe, naglasujući isključivo državljansku jednakost. Aps-traktni državljanin subjekat je javnog

prava. Njegova gospodarska kvaliteta, koja ga je spajala s nekom gospodarskom skupinom, bila je javnom pravu revolucije i kasnije pravu općega i jednakog izbornog sustava više manje nepoznata. Ovo omalovažavanje gospodarskih vidika izazvalo je sindikalizam. Kraj ove činjenice još je jedna, koja je stvorila sindikalizam i teorije Duguit-ove, a to je pretjerani francuski centralizam. Decentralizacija i državna federalizacija, organizacija narodnosne i gospodarske autonomije može samo koristiti staroj predodžbi suverenosti i jedinstvenoj državnoj vlasti, koja spada među pojmove državnog nauka, kojima nije sudeno da nestanu s poprišta. Savremena do skrajnosti centralizovana Francuska rodila je porad toga ove nove potpuno nedržavne i protudržavne teorije, pošto je ostala država Napoleonova I. nereformirana. Iste su se ideje državne vlasti i centralizacije pretjeravale, te ovi ekstremi postadoše štetnima po zdravi i nutarnji poredak glavnih institucija. Kriza, u kojoj se nalazi pojam države, nada sve je francuska, te je tražila u Francuskoj ishodište iz položaja, koji mora dovesti do katastrofa. Treba priznati, da je pravi uzrok tomu današnjemu opasnomu stanju državne teorije i prakse Napoleonova država i njezine upravne i ustavne institucije.

Utopija je, kad se kaže, da su gospodarske funkcije jedine, te da nema političkih. Od vremena, otkada eksistuju državna udruženja, ona su političkog, a ne samo gospodarskog karaktera. Ovo pretjerano naglašavanje gospodarske strane je sasvim jednostrano, jer ne može gospodarstvo nadomjestiti sve one socijalne veze, koje su političkog karaktera.

Uvijek će biti važan predmet proučavanja državnog života tražiti granice medju državom i gospodarstvom, medju gospodarskim i političkim shvaćanjem državnih pro-

blema. U tom pravcu treba istaknuti razliku metoda. Dočim su gospodarske pojave empiričko-socijalnog karaktera, političke su i formalno-pravnog značaja.

Ako koje područje znanja traži mirno i oprezno stvaranje svojih zaključaka, može to tražiti centralni sviju državnih disciplina, državni nauk. Oštra kritika dosadašnjih pojmova može biti opravdana samo u toliko, u koliko mogu stari pojmovi biti nadoknadjeni novim, boljim i točnijim pojmovima. Naziranje, kojemu je svrha uništenje državnog političkog gospodovanja, ističući jedino gospodarske funkcije državnog udruženja, može postati opasnim oružjem u rukama sviju onih, koji su glasnici apsolutne razredne borbe. Tko pristaje uz predodžbu apsolutne razredne borbe, konsekventan je samo, ako poriče i jedinstveno državno gospodovanje. Država, u kojoj bi bila razredna borba, to je borba gospodarskog značaja, konac i svrha državnog života, u svojoj je biti nemoguću. Svaki razred morao bi imati za sebe i svoj državni poredak. Čini se, da u vrijeme, kada je predodžba razredne borbe postala upravo socijalnim fetišem, treba odlučnije, nego i kada prije podiči misao državnog solidariteta. Misao, da je država pozvana, da bude faktorom solidariteta medju gospodarskim skupinama, bila je do sada u preneznatnoj mjeri udomaćena u državnom nauku. Upravo u pravnoj ideji državne vlasti vidimo jedan važan elemenat državnog solidariteta. Proučavanje i utemeljenje državnog solidariteta valja smatrati za najplemenitiju i najveću zadaću i zasadu savremenog državnog nauka. *)

B. V.

*) Članek je izvleček iz enako imenovane daljše študije, ki jo je objavil avtor v 6. št. tek. letnika zagrebskega „Mjesecnika pravnika društva“.

Gospodarstvo.

pl. Šuklje-Mandelj : Kranjske deželne finance.

Sočasno sta obrnili pozornost nase dve študiji o avtonomnih financah in povzročili v političnem tisku polemike raznih tokov in interesnih skupin, kaleče jasen vpogled in orientacijo v akutnem problemu.

Šukljejeva študija ima po lastni izjavi namen konkretnega sanacijskega projekta in obenem tehnično finančne kritike, Mandlova informativna študija pa predvsem analizo stanja. Kritičen del študij bi se bil imel dograditi po dveh straneh, po retrospektivno-analitični, denarnem razvoju in disponibiliteti fondov v treh indiciranih fazah, in v širšo primerjalno študijo po projektivno-problemi strani, posebno z ozirom na gospodarsko-političen program intervencije in akcij z indirektno rentabiliteto.

Naloge, ki povstajajo sočasno okrog samoupravnih financ, so z ozirom na konservativni značaj prehodnega režima in na velikopotezni sočasno agrarno- in socialno-politični program ljudske stranke preveliki, da bi vzdržali ravnovesje z možnimi in dosegljivimi fiskalnimi sredstvi. Ravnotežje avtonomnih financ je velika jesenska parlamentarna naloga, na katere pozitivne uspehe pripravlja Šuklje z vso skepsjo kot na bodočo deziluzijo. Že leta 1905 je finančno ministristvo odredilo študijo sanacije in finančnega problema provincialnih financ — sledila je 1908 anketa, po kateri se je glavno vstvaril nov projekt, in katera je imela prjti v študiji k širši razpravi, posebno kritični analizi celega materiala in motivov finančne reforme.

Smo v metamorfni fazi — pred realizacijo velikih del, ogromnih obveznosti, ki se proglašajo za gospodarsko nujnost, predpogoj

bodočega razvoja. Intelektualne dispozicije vzbujajo skepsjo, finančno-operacijska tehnika pa naravnost strah. Prospekti, ki se rišejo o idejni koncepciji in o investicijah, ostajajo brez definicije glede finančne rentabilite. Fiskalni projekti so tehnično premalo konkretni in pripuščajo radi statistične nezadostnosti analize fiskalne baze dovolj možnosti nestvarnim debatom.

Prvi kompleks agrarnopolitične akcije so melioracije — paralelno žnjim gre uprava imobiliarnega kredita in razdeljevalni problem, realiziran izdejno v deželni banki, sledijo daljši momenti aplikacije okvirnih zakonov, reforme kmetijske stanovske organizacije, zemljiškega prava — in konečno reforma zadružništva, ki leži v parlamentarnih pultih.

Ne omenjam v tem referatu za pričeti študij za deželni železniški urad in prometnopolitični program že izza glavarstva Šukljeja, tudi ne kmetijskega zavarovalnega problema, kije v ostalih provincah že davno rešen.

Agrarna anketa l. 1884. in nekdanji Vošnjakov program so zopet aktualni — realizaciji bližji — po študijah v zadružni zvezi. Stranka stremi po rekonstrukciji domače obrti — srečavamo se žnjo v Annalen für Gewerbeförderungsdienst — vidimo kreacijo obrtno-pospeševalnega urada, ki stremi po tehnološki modernizaciji domačega dela in kooperira z obrtno pospeševalno centralo. Zadružni urad v poljedelskem ministristvu ji je dal direktive za industrijalizacijo in komercializacijo kmetijstva, sledil je izseljeniški problem in ankete, danes je na potu komunalne reforme in deželnih gospodarskih podjetij.

V površnih konturah leži tu akcijski program, glavne smeri idejne iniciative, osuplja pa naglica in ogromnost del. Študijski predstadij avtor napada, vendar spornost bi šele konkretilirali proračuni

in podatki hidrografičnih operativnih hidrotehničnega katastra in agrikulturne ter obrtne statistike, rezultati anket interesentov in rentabilitetni proračun konsuma in režije. Spominjam se nekoliko neovrženih dokumentov političnega tiska, ki zapuščajo slabe utise in množe nejasnost in negotovost.

Konečno se je avtor dotaknil vprašanja upravne reforme, ki je drugod že vestno študiran problem, vendar njegova bodočnost še davno ni aktualna.

Pri Šukljejevi študiji odbija poudarjanje in ospredje osebnosti, moment, ki je dal povod k očitanju razžaljenega egoteizma, vključ energični pretenziji objektivnosti in pozitivnosti. Razprave finančnega problema pa dokumentirajo njih dalekosežno važnost in aktualnost, ki zahteva pozitivne akcije vseh tvornih sil in oblik.

I. M.

Psihologija.

Idealizem kot življenje ohranjajoč princip.

Boljše pozno, nego pa nikoli! Knjiga, ki bi ji rad pridobil kar največ čitateljev, sicer ne nosi na čelu letnice 1912, ali uverjen sem, da bo bralec ob nje tehtni vsebini drage volje opravičil štiriletno zamudo poročevalca. In še v enem oziru potrjuje knjiga, ki jo imam v mislih, da — habent sua fata libelli: preje nego njen ruski izvirnik, je izšel nemški prevod z naslovom

„Der Idealismus als lebenserhaltendes Prinzip.“ Betrachtungen eines Arztes. Von Prof. Dr. Alexander Jarotzky, Direktor der medizinischen Hospital-klinik an der Universität zu Dorpat (Jurjev). — Wiesbaden. Založil J. F. Bergmann. 1908. Cena: M 3:20.

Jarockega knjiga vsebuje „kri-tično analizo temeljev, na katerih je zgrajena stavba moderne medicine“ (Predgovor). Pisatelj jo je namenil v prvi vrsti zdravnikom in vsem tistim, ki jim po življenju streže te ali druge vrste težka kronična bolezen (tuberkuloza, sifilis, obolelost srca in ledvic), in dalje onim, ki so dedno težko obremenjeni, pa njihovim svojcem. V istini pa jo bo s pridom čital vsak izo-

brazenec brez izjeme, ki doume resničnost Payotove trditve, da „je zdravje številka, ki daje, postavljena pred ničice življenja, življenju šele vrednost.“

Moderno zdravljenje postaja čimdalje bolj — psihoterapija, t. j. vedno intenzivneje si utira pot naziranje, da ne gre vpoštevati le bolnega organa, temveč celega človeka, čegar bistven del je tudi — njegova duševnost. Veliki pomen duševnosti pri zdravljenju poudarjajo osobito francoski pisatelji - zdravniki (Levy, Dubois, Bernheim); v kako neverjetni meri lahko duševnost učinkuje na fiziološke odnose v telesu, o tem te za gotovo prepriča n. pr. dr. P. E. Levy.¹

Francoskim izsledovalcem se je pred kratkim pridružil omenjeni ruski zdravnik Jarocki; po njegovem mnenju je panaceja, čudotvorno zelišče za različne težke bolezni — idealizem bolnikov, t. j. egoizmu in materializmu nasprotno naziranje o svetu in življenju. Jarocki prepričevalno dokazuje,

¹ Die natürliche Willens-erziehung. Eine praktische Anleitung zur geistigen Heilkuende und zur Selbsterziehung. Übersetzt von Dr. M. Brahm. 3. Aufl. Leipzig 1910.

„da je idealistično občutje bistven činitelj v zdravju in bolezni; da je popolno npravno prerobenje silna moč, ki ti v najtežji bolezni lahko prinese zdravja; da morebiti dolgotrajna in krepkosti fiziološki življenja zavisi od tega, v kolikor dušo človeka obvladujejo idealni nagibi“. (Str. 105). Stremiljenje za dobrim, lepim, velikim, resničnim... je silna opora človeku na poti življenja. „Idealistično naziranje o svetu je neizčrpiliv vir duševne moči; njega usehnitev povzroči usodepoln prevrat v življenju človeka ter se rada izkaže kot udarec, ki ne boš več od njega okrevaj. Tak človek ne bo le moralno klonil, temveč mu čestokrat tudi v fizičnem oziru ne bo mogoče, preživeti poloma svojih idealov“. (132). Dokaz: „Kolikokrat se v vsakdanjem življenju ponavlja ista tragedija: ako gineva ideal, gineva ž njim tudi življenje“. (111). Zato pa vsi, ki imate posla z vzgojo mladine, odprite ušesa: „Vsak človek ima v življenju vstopiti z veliko zalogo idealizma, ki mu bo eden izmed najvažnejših faktorjev v boju za obstanek.“ (127).

Bojim pa se, zelo se bojim, da topla in prepričevalna beseda ruskega idealista še dolgo časa ostane klic vpijočega v puščavi. Z duševnimi strujami je namreč v resnici kakor z modo: „Kar je fini svet kot zastarelo že opustil, to masa še vedno občuduje, za tem še hlada s posebne vrste poželenjem“. Zato pa danes širom naše družbe odmeva neidealistična pesem, češ, „znanstvo“ je nepobitno ugotovilo, da je človek le to, kar je č.

Pisec teh vrstic sicer ni zdravnik, toda na podlagi svojega izkustva — glasno pritruje Jarockemu da „človek živi le toliko, kolikor ima v zalogi idealizma.“

K. O.

Donesek k psihologiji sluha.

Telovadišče na Letni nad Prago, kjer je pred kratkim lahko rečemo pred Evropo nastopilo slovansko Sokolstvo s tolikim uspehom, je imelo obliko velikanskega pravokotnika. Sredi jedne izmed obeh daljših stranic je stal paviljon za godbo. Ko smo si par dni pred prvim nastopom Sokolstva ogledovali omenjeno telovadišče, ta novodobni stadion, se mi je kar nehote usililo vprašanje, ali bo pač mogoče ob prihodnjem vsesokolskem zletu dati vežbališču še večjih dimenzij. Nato pripomni nekdo iz naše družbe, da bodo že tokrat proste vaje pokazale, kako je človek vezan na določen prostor, češ, vsled velike razteznosti vežbališča ne bodo vsi telovadci istočasno slišali takt markirajočih glasov godbe in vsled tega tudi ne do pičice istočasno izvrševali istih gibov. Teoretično se pač tej trditvi ni dalo oporekati, saj vemo, da se zvok razširja s primeroma majhno brzino okoli 333 m v sekundi. In menda dva dni kasneje je praksa tudi tukaj teorijo — potrdila: čim dalje je posameznik izmed skoraj dvanajsttisočglave množice telovadcev stal na desno ali levo ali nasproti godbi, tem kasneje¹ je, proizvajajoč naštudirane vaje, vsakokrat dvignil roke, krenil s truplom v tej ali oni smeri, se spustil na tla itd. Ta pojav pa ni morda gledalcu kazil celotnega vtiska; nasprotno, celotna slika je nudila divno, „baječno“ valovanje, ki je, oblitno od morja solnčne svetlobe, v njem druga v drugo prehajala rožnata barva rok, bela in sinja telovadne obleke, pa črna in rdeča sokolskih čepic.

Skratka: čim pozneje je prispeel fizični drežljaj (zvok) v uho

¹ Kajpada je relativna razlika med sodnimi telovadci znašala le neznatno drobno sekunde; absolutna med godbi najbližjimi in od nje najbolj oddaljenimi pa že celo sekunde.

posameznega telovadca, tem pozneje je nastopil občutek sluha in njemu odgovarajoča kretanja. — Misel na morebitno prireditve v še večjih dimenzijah pa bo prireditelje

pač postavila pred problem, kam (v zrak sredi telovadišča?) spraviti godbo.

K. O.

Pedagogika.

Dr. K. Ozvald, „Srednješolska vzgoja“ (63. zvezek „Prosvetne knjižnice“. Urejuje Vl. Knaflič. V Gorici. Založila „Goriška tiskarna“ A. Gabršček, 1912. 8°. 123 str. + kazalo.

Bolje bi se zares ne bila mogla uvesti „Prosvetna knjižnica“, kot se je s tem korenitim spisom znanega in priznanega slovenskega pedagoga dr. ja Karla Ozvalda, gimn. profesorja v Gorici. Priročil je že razen člankov (slov. in nemških) iz pedagoške in filozofske stroke dušeslovno študijo „Volja in dejanje“ in učno knjigo „Logiko“. — Predmet zgoraj navedene knjige je zelo aktualen in pisec ga tudi obravnava zanimivo in z ljubeznijo do stvari. — Teoretično poglavje „Samota“ je večji del posvečeno razpravljanju o volji. Večji praktični pomen in splošnejši interes bi prisodil recenzent poglavju „Pogum“, v katerem se preresetujejo sama veleaktualna vprašanja: šola-delavnica, slov. domače naloge (v višjih razredih srednjih šol), govorne vaje, šolska občina in — karcer! Knjigo dr. ja Ozvalda mora brati vsak srednješolski učitelj, a tudi zrelejšim dijakom višjih razredov, nadalje inteligentnim roditeljem srednješolcev in vsem izobraženim Slovincem jo priporočam v branje in premišljanje. Nobeden misleč bralec je ne odloži brez dobička. — Topla ljubezen do učee se mladine je narekovala avtorju ta spis, dokaze nahajamo na mnogih mestih, n. pr. od str. 116—120 in 113, v opombi. „Exegit monumentum aere perennius“ smemo reči o piscu glede na njegove

besede o pok. R. Vidmarju (na str. 113.); to je res lep akt pietete, da je postavil profesor umrlemu dijaku tak spomenik. — Delo je zabeljeno s primernimi izreki pisateljev in pesnikov, zlasti Župančičevimi, Cankarjevimi in Prešernovimi, in tudi s humorjem (n. pr. na str. 9/10.) Vse pohvale je vredno, da dr. Ozvald ne prevaja tujejezičnih citatov dobesedno, marveč bolj prosto in po domače; n. pr. na str. 9 „Kdor vse premeri, ne zameri“, str. 30 „Kamorkoli, kakorkoli“. Nerudov znani izrek (str. 80/81) „Nam je tisto vedno (neprestano) čvekanje o narodnjaštvu in rodoljubju že premagano stališče“ ima tudi za Slovence svojo veljavo in bi se moral dostikrat citirati; škoda, da je v naši knjigi le v češkem izvirniku, ki je le malokomu umljiv, ker se med nami češčina tako zanemarja. — Da ponavlja avtor v „Sr. vzg.“ marsikaj iz „Logike“, potem iz spisa „Volja in dejanje“, iz „Popotnika“ i. dr., mu ne bo nihče očital. Porabil je veliko pedagog. in psiholoških spisov raznih dob in narodnosti — tako Tolstega zraven sv. Avguština, Strzygowskega in Zieglerja poleg Marka Avrelija itd. — Diskretna, nikakor ne vsiljiva propaganda zoper alkoholizem, nikotinizem in spolne ekscese (na str. 88.—89.) je dosti več vredna od najdaljše „pridige“ o teh narodnih grehih. — Recenzent, ki službuje toliko let kakor g. pisec ter ima torej približno isto množino izkušenj glede na učne in vzgojne uspehe, mora priznati, da naravnost ob čuduje brezmejni idealizem

in optimizem d.rja O. v tem pogledu; da si rešim za prakso zadnje ostanke idealizma, sem sklenil, da preberem „Sr. vzg.“ vsake počitnice tik pred pričetkom šolskega leta. — Na str. 19. je v opombi Tacitovo geslo (Ann. I.) „sine ira et studio“ nápak prevedeno: „brez črta in zavisti“; „studium“ je tu očitvidno nasprotje pojma „ira“ (= sovraštvo, srd), torej „pristranska naklonjenost, simpatija do koga“. — Ne sme se zamočati, da je med vrlinami te knjige d.rja Ozvalda tudi izbran slog, lepa dikcija. — Sklepam z željo, da bi kmalu sledili drugi snopiči nadebudne „Prosvetne knjižnice“, enako koreniti, enako lepo spisani in v enako lični tiskarski opremi, kakor je prvi.

Ivan Koštiál.

O višji vzgoji.

Gredo naprej, Slovenci. Ko sem pred 18 leti kot slušatelj filozofije razlagal svoje nazore o neplodnosti gimnazijske in vseučiliške „vzgoje“ srednješolskemu profesorju matematike in fizike, me je ta sicer blagi, sedaj žalibog že pokojni mož grdo po strani pogledal, kakor da bi rekel: Dečko, zdi se mi, da nisi pri pravi pameti.

Danes pa imam slovensko knjigo pred seboj, ki je z ozirom na naše srednje šolstvo še bolj krivo-verska, nego so bili tisti moji nazori. In pomislite, gimnazijski profesor jezikoslovja jo je spisal: Dr. K. Ozvald, *Srednješolska vzgoja*. (V Gorici, zal. Gor. Tiskarna, 1912. Prosvetna Knjižnica. Urejuje Vl. Knaflič, zv. 63, VII., cena K 1-60, za naročnike 60 vin.)

Ta knjiga je dokaz razveseljive prožnosti slovenskega duhá. Slovenci v višjih šolah pač najmanj v 90 slučajih iz 100 izhajajo iz delavnih, doslej večinoma kmečkih

vrst, in tista lepa civilizacija, ki z današnjimj „višjimi“ šolami oblažuje narode, vkljub vsem svojim naprom ni kos povsem zatretej energije zdravega mišljenja, čuvstvovanja in dejanja njihovega.

Ne more biti namen nekaterih teh vrstic, povdarjati mladeniško svežost prekrasne knjige, ki jo odložiš z novim pogumom za boje v našem kratkem življenju. Rad bi le povedal, v katerih smereh bi po mojem mnenju vzgojeslovnemu pisatelju treba iti še dalje.

Ozvald se je v celoti sicer s čudovito silo otresel višješolskega pritežja, ki ravno prizadevnega človeka včasih najbolj zlomi. Toda dandanes vplivni psihologi, ki jih raje imenujem psihologiste, ga imajo še preveč v svojih pestéh. Ko bi O. v zmislu R. Wagnerja na str. 92 duševne funkcije dosledno po prirodoslovnem, in posebej energetskem načinu izvajal na življenske potrebe in te potrebe uzadovoljujoča delovanja, bi bila njegova knjiga še prozornejša, prostejša in torej boljša. Tako pa si dela O. včasih nepotrebnih težav v svojem preiskavanju, kakor n. pr. v poglavju o volji in moči (str. 41 zdolaj).

Še eno temeljno opazko! O šolstvu je korenita sodba možna le iz širjega socialnega stališča. Teoretski O. to tudi dobro vé; ampak svojo knjigo je zasnoval bolj iz tega-le praktičnega vidika: kako se dadó naše srednje šole, kakor jih žalibog enkrat imamo v zmislu pentametra na str. 35, v socialno korist naroda uporabljati? Seveda je čisto res, da zamore poedini učitelj, če je krepka osebnost, storiti mnogo plemenitega tudi kot kolesce tega nesrečnega pristroja, ki ga imenujemo dandanes „višjo vzgojo“.

Velika je nezadovoljnost s privilegiranimi višjimi šolami po celem razsodnem svetu. Slovenci seveda

iz sebe sami nimajo moči k koreniti preosnovi tega šolstva. Toda če bodo v zmislu Lichtenwallnerjeve razprave „Sola delavnica“ (Pedag. Letopis S. Š. M. 1911) in zlasti v zmislu Ozvaldove knjige narodni

vzgoji posvečevali resno pozornost, bodo morebiti kvas socialnega prenavljanja, ki se more goditi edino potom vzgoje.

Dr. Ivan Žmavc.

Publicistika in polemika.

Odgovori.

I.

Kolego drja. Vošnjaka prosim, da mi dovoli v tem kótičku, ki ga je on uvedel v naš list, na trenotek gostoljubno streho za kratek pomenek o stvari, ki sva se o njej sedaj že v dveh številkah razgovarjala. V zadnji lanski številki sem trdil: „Politični prepored naroda je brez literarnega preporeda čist in okrogel nezmišlel. Literarno preporediti pa se ne more nobeden narod, ki ima na programu samo ‚ljudsko‘ literaturo, ‚književne‘ (ali višje) pa ne. Ta dualizem je zapozneno ‚vrazovstvo‘. Naroda s tako kulturo, ki bi živel po vrhu še pod raznimi političnimi upravami, sploh ni pod božjim solncem.“ V tretji številki letošnje „Vede“ mi kolega dr. Vošnjak odgovarja in navaja, kakor da bi bila dva taka naroda Kajkavci in Furlani. Primera sta slabo izbrana, bogami! Ako je Kristjanović še nekaj časa po uvedbi štokavščine izdajal kajkavske kalendarje, in Furlani včasih še zdaj kaj tiskajo v svojem narečju, je to tako, kakor če je v osemdesetih letih izdajal pri nas Lipe Haderlap „Koroške bukvice“ v koroškem dialektu. Državno-pravni zgodovinar dr. Vošnjak je v hipu teh primerjanj pozabil, da smo bili s Hrvati druga državno-pravna individualnost. Štokavščino so imeli Kajkavci od svoje vlade predpisano za šole in urade, Furlani italijanščino, mi slovenščino, in zato se ni bilo treba bati ne za prvo, ne za drugo, ne za tretjo, ako

se je kakšna knjiga natisnila po kajkavsko, po furlansko, ali po koroško. Bati pa bi se bilo pri nas za tisto mrvico slovenščine, kolikor smo je imeli uradno priznane, ako bi jo bili sami zametavali in stezali roke po jeziku druge državno določene narodne individualitete. Dr. Vošnjak pravi, da ne razume druge polovice naslednjega mojega stavka: „Odkod naj bi bila prišla za politično zavednost neobhodno potrebna samozavest, odkod narodni ponos, ako bi bil moral iti trkat naš politični buditelj Hrvatu na prsi, kadar bi ga kdo vprašal, zakaj se Slovenci ne marajo pridružiti in asimilirati visokokulturni nemški in italijanski rasi, ki sta jih že stoletja dojili?“ Dr. Vošnjak ugovarja: „Najprej se vprašam, ali stojijo morebiti Slovenci v istem razmerju k Hrvatom, kakor k Nemcem in Italijanom?“ Jaz odgovarjam: čemu izraz „stojijo“? Midva se meniva o pretfeklosti, ne o sedanosti, tudi ne o bodočnosti. Vi ste trdili, da bi hrvaško-slovenski literarni dualizem, započet v Prešernovih časih, „ne bil preprečil slovenskega političnega preporeda.“ Za tiste čase pa odločno izjavljam, da smo imeli z Nemci in Italijani veliko tesnejše zveze nego s Hrvati in da je bila — ako bi ne bili začeli v svojem domačem jeziku ljudstva prebuiati — veliko večja možnost, da se ponemčimo in poitalijanimo, nego bo morebiti še čez petdeset let, da se pohrvatimo. Dalje domneva dr. Vošnjak, da mi ni znano, da Italijani med Slovenci in Hrvati ne razliku-

jejo, ampak nam pravijo „Slavi“, tudi vlada vedno ne. Temu nasproti sem v prijetnem položaju, da svojemu oponentu in tovarišu razodenem, da so mi še hujše reči znane: Izobraženi bratje Rusi niti ne vedo, da je naš narod na svetu, Francozi tudi ne, kaj šele Angleži. Ljuba duša, ali moramo zategadelj prenehati travo tlačiti? Tuji vendar ne bodo v naši hiši pohištva razstavljali, obešali naših slik in urejevali naše kuhinje! Natančno vem, da avstrijski vladni organi pri ljudskem štetju v Istri ne delajo razlike med Hrvati in Slovenci. Kdo pa bo iz vladne onemoglosti in njenih zadržev koval denar? Zakaj pa smo se isti vladi smejali, ko je v podobni zadregi iznašla „bosenski“ jezik! Bošnjakom še na misel ni prišlo, da bi bili to ime sprejeli.

Z drjem. Vošnjakom je v naši javnosti po dolgoletnem presledku nastopil nov hrvaško-slovenski dualist, trdeč, da je bil tak dualizem že v preteklosti mogoč. Proti tej trditvi sem jaz nastopal vedno z razlogom, ki ga ni poudarjal nihče drugi kakor dr. Fr. Ilešič, rekoč: „prej nego bi se bilo naše kmetištvo privadilo srbohrvaščini . . . , bi ga že bilo lahko pogoltnilo — nemštvo, ki je že tedaj prežalo na naš narod.“¹⁾ K tem Ilešičevim besedam je pristavil takratni urednik Bežek drugi, nič manj važni vzrok nemožnosti hrvaško-slovenskega dualizma v preteklosti: „Bati se je bilo . . . nenaklonjene vlade, kateri bi bila dobro došla pretveza, češ, če nočete svoje slovenščine, pa imejte nemščino, ki je že itak vpeljana v šole in urade.“

Za našo kulturno zgodovino preteklosti ostane torej vrednota vsako dejanje, ki se je storilo za osamosvojitve slovenskega naroda. Bodočo našo skupno pot in smer je dobro očrtal dr. Lončar z besedami: „Jugoslovansko vprašanje ni

niti državno niti dinastično, ampak gospodarsko in narodno vprašanje. Usodna hiba je, da si južni Slovani izčrpavajo svoje moči v boju za državno-pravne teorije na korist kapitalistnim državam zapadne Evrope in raznim dinastijam, njih eksponentom. Dočim se mi prepričamo za ime, za vero, za pisavo, prodira med nas tuji veliki kapital, da nas zaslužni gospodarsko, a obenem narodno in politično. Znanost dokazuje, da so Jugoslovani etnografična in kulturna celota, oni pa tvorijo tudi gospodarsko, agrarno enoto, ki jo izrabljata sedaj tuja industrija in trgovina. V tem spoznanju je celo jugoslovansko vprašanje, a ne v državno-pravnih teorijah in dinastičnih izpremembah.“²⁾

Ivan Prijatelj.

II.

Predragocen je prostor v „Vedij“, da bi na ekspektoracije „Napredne Misli“ odgovorili v istem obsegu. Praški učenjak je postal oseben. Treba je, da popravim nekatere trditve „N. M.“ Ni res, da sem trdil, da je Zagreb edino pravo mesto za slovenske docente in dijake, nego povdarjal sem, da je nemestno izključiti ravno Zagreb iz vrste onih mest, kjer se naj zbira slovenski akademični življ. Tolažim se z dejstvom, da se mnogo uglednih mož strinja z menoj. Praških strel se pa ne bojim.

Kar se tiče veljavnosti izpitov, vendar ni izključeno, da pride do izpremembe. Odkar je vpeljan hrvaški notranji uradni jezik v Dalmaciji, je največja anomalija, da dalmatinski pravniki ne morejo polagati vseh izpitov na zagrebškem vseučilišču. To dejstvo kriči naravnost po rešitvi. Kar se pa dovoli Dalmatincem, to se ne more odreči našim Primoreem.

¹⁾ Ljublj. Zvon, 1898, str. 617.

²⁾ Bleiweisov Zbornik, str. 219.

„N. M.“ je pograbila in pogrela stare kvante o manjvrednosti, v katero ne veruje več niti avstrijski ministrski predsednik Stürgkh. Pa ta način polemike je gotovo jako značilen za R. in si bomo to zapomnili za prihodnjič, kadar pride vrsta na urednika „N. M.“

To je vendar čudno početje, postaviti srbo-hrvatski jezik na isto stopnjo s češkim. Ako predavam v Zagrebu hrvatsko, pomenja to skoraj toliko, kakor da bi predaval slovensko. V Pragi pa slovenski dijaki ne hodijo na češka predavanja radi neznanja češčine.

Ako bi hotel biti maliciozen, bi vprašal R., ali je imel tekom istega časa, ki odgovarja mojemu bivanju v Pragi, kaj več uspehov ko jaz. Mislim, da je bila pri njem tekom istega razdobja njegova bilanca uspehov prav očitno pasivna. R. govori menda iz lastnih slabih izkušenj.

Popolno nepoznanje razmer se pa zrcali v ekskurzu R. glede pomena hrvaščine v naših uradih. Ali ne ve, da imamo pri nas na jugu hrvatski uradni jezik, v katerem uradujejo naši pravniki? Naj poskusi pri nas vložiti češko tožbo, hrvatsko pa more. Originalna je pa trditev, da Slovenci ne rabijo hrvatske terminologije, ki je vendar slo-

venski najbližja. Ali ne ve, da izhajajo slovenski članki v hrvatskih in hrvatski članki v slovenskih strokovnih listih? Naj poizkusi nekaj podobnega na Češkem.

Dokaz, kako smo si v Pragi tuji, je pač to, da je treba na češki univerzi polagati izpite v nemškem jeziku.

Mogoče je, da sem praški eksperiment videl prej v bolj optimistični luči. Vprašam pa, ali ni dokaz škodljive trmoglavosti, ako se vstraja v smeri, ki ne obeta zaželenega uspeha? Taka trdoglavost vendar ne more biti znak posebne razboritosti in gotovo škoduje samo stvari. Odkritosrčno sem pa gori na severu vedno obžaloval, da si tam v tujini ni mogoče pridobiti tega, kar nam je danes neobhodno potrebno: vpogled v jugoslovanski problem. Izvajanja praške „N. M.“ so le dokaz, kako slepoto ustvarja ta praška ekskluzivnost.

Nočem, da bi se po moji krivdi stopnjevala ona trpkost, ki se je izcimila vsled očitnega „faux pas“ od izvestne strani — mnogo ostrejša beseda mi sili v pero. Konstatiram, da je bila „N. M.“ tisti činitelj, ki je uvedel v to zadevo osebno noto. Temu je pa treba pripisati vse nadaljnje posledice.

Bogumil Vošnjak.

Errata.

V prejšnji (3.) števil. „Vede“ čitaj

na str. 241 svoto tretje kolone nam. 4,855.180—	1,855.180—
„ „ 236 „ tabele nam. III.—IV.	III.—VI.
„ „ 271 et sequ. nam. imena Križanić	Krešić

Uredništvo.

TOŽBA JE SPLOŠNA, DA SLOVENSKI ZALOŽNIK NE IZPOLNjuje svojih dolžnosti. Toda pri odjemalstvu, kakeršno je slovensko, je to tudi nemogoče.

Dokaz:

Pri slovenski „inteligenci“, t. j. mestnih in trških „višjih“ slojih, je žal udomačena slaba razvada, da je vsakdo naročen na ta ali oni nemški časopis in revijo. Po večini stoje ti izdelki umstveno na najnižji stopinji ter so vrhu tega dragi. Vendar še nikomur prišlo na misel, da bi zaostal z naročnino, ki se pošilja skoraj brez izjeme točno v naprej, kakor je to stalna knjigotrška zahteva. Drugače pa je s slovenskimi periodičnimi izdanji. Po celo leto, po dve, tri leta ni naročnine. Vsak si misli: „Eh, kaj, ravno na moje kronce tudi ne čakajo, bo že priložnjič“ itd. Samo „Vedi“ dolgujejo naročniki za 11. letnik 3000 K (tritisoč kron) na naročnini. (Mi pa imamo tiskarniške obveznosti, plačujemo honorarje, pa ne moremo nikjer zahtevati odloga!) Tako se godi menda vsem slovenskim revijam. Nekdanji „Kres“ je vsled takega nezavednega, nerazumnega in skrajno lehkomiselnega postopanja odjemalstva — prenehal.

Če morete biti naročeni na nepotrebno nemško revijo, (ki po navadi vrhu tega ne zasluži tega imena), je vaša dolžnost naročiti po več slovenskih izdanj. Če radi plačujete nemško blago točno v naprej, tudi nam ni treba zaostajati.

Vsem, ki doslej niso plačali naročnine, bomo 11. letnik brezobzirno ustavili in ravnotako brezobzirno bomo izterjali dolg, — pa naj bo potem zamera. Če smo domača znanstvena revija in smo kot taki apelirali na podporo občinstva, apeliramo sedaj na njegovo poštenost.

Uredništvo je prejelo sledeće publikacije :

- Frédéric Bastiat: Blagostasnost u narodnom gospodarstvu (Harmonies économiques). Pohrvatio Milan Krešić. Zagreb 1912.
- Dr. Josip Šilović: Studije o reformi hrvatskoga kaznenoga zakona. I. Uvjetna osuda. Zagreb 1910.
- Dr. Josip Šilović: Pogibeljan zločinac. Psihologija svjedočanstva. Medjunarodno uredjenje izručbe zločinaca. Zagreb 1912.
- Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti:
Knjiga 188 i 189. Razredi historičko - filologički i filozofičko - juridični. 51.
- Starine. (Jugoslav. akad. zn. i umj. Knjiga XXXIII). Hrv. glagolska bibliografija, I. dio. Napisao Ivan Milčetić.
- Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena (Jugoslav. akad. zn. i umj. Knjiga XVI, sv. 1., 2.) Uredio dr. D. Boranić. Zagreb 1911.
- Ljetopis jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za god. 1910., (25. svez.), Zagreb 1911.
- Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (Diplom. zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije), vol. IX. Izdala Jugoslav. akad. zn. i umj. Sabrao i uredio T. Smičiklas. Zagreb 1911.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (Jugoslav. akad. zn. i umj.) Obraduje T. Marešić. Sv. 30 (1. sedmoga dijela, Moračić — Naći). Zagreb 1911.
- Djela jugoslav. akad.: Hrvatski spomenici ninskoga područja, knj. 1. (Dvorska kapela sv. Križa u Ninu). Napisao dr. Luka Jelić. Zagreb 1911.
- Abditus, Socialni problemi. Eseji. Založil L. Schwentner. Ljubljana 1912. Str. 234.
- Pugelj Milan, Brez zarje. V Ljubljani 1912, Založil L. Schwentner. Str. 176.
- Ant. Klodič - Sabladoski, Livško jezero. Epska pesem. Komisijska založba "Narodne Tiskarne v Gorici, 1912.
- Liječnički vijesnik, god. XXXIV., br. 7. Zagreb.
- Správní obzer, r. IV., č. 7. Praha 1912.
- Naše doba, r. XIX., č. 8., 9. Král. Vinohrady 1912.
- Vjestnik Evrópi, Petersburg, junij, julij 1912.
- Oesterr. Rundschau, Dunaj, junij, julij 1912.
- Slovanský Přehled, v Praze 1912. (R. XIV., č. 9.—10.)
- Srpski književni glasnik, br. 274, 275, (XXVIII, 12, 13), Novi sad, julij 1912.
- Časopis muzealnejslovenskejspoločnosti, roč. XV, č. 2. Turč. sv. Martin 1912.
- Sbornik " " " " roč. XVII, sv. 1. " " " "
- Letopis Matice Srpske, god. LXXXVII., knj. 287, Novi sad 1912.
- Blgarska Sbirka, XIX., 6. in 7. Sofija 1912.
- Vienac, III., Zagreb, lipanj 1912.
- Ljubljanski Zvon, Ljubljana, junij, julij 1912.
- Slovan, " " " "
- Dom in Svet, " " " "
- Lovec, " " " "
- Naši Zapiski, socialna revija, Gorica, junij, julij 1912.

Vse publikacije v zameno ali oceno ter dopisi naj se blagovolijo pošiljati
izključno le na naslov: Uredništvo "VEDE", Gorica, Gosposka ulica 7.

 Poravnajte zaostalo naročnino!

„GORIŠKA TISKARNA“ A. GABRŠČEK PRIPOROČA:

Prosvetna knjižnica, zv. 63 (VII., 3):

Dr. KARL OZVALD:

SREDNJEŠOLSKA VZGOJA.

Str. 120., cena broš. naročnikom **60** v., v knjigotrštvu **1•60** K.

Politično - sociološka knjižnica, zv. 2.:

Dr. KARL SLANC:

AVSTRIJSKI JUGOSLOVANI IN MORJE.

— Str. 104., cena **1•—** K. —

Politično - sociološka knjižnica, zv. 1.:

VLADIMIR KNAFLIČ:

SOCIALIZEM ORIS TEORIJE.

Str. XII + 371, cena broš. **4•—** K, vez. **5•20** K.